GIAMBATTISTA VICO

Orationes inaugurales

edizione digitale del ms. XIII B 55
della Biblioteca Nazionale di Napoli

a cura di

Maria Luisa Colangelo

BUP
Bup- Basilicata University Press

Orationes inaugurales / Giambattista Vico ; edizione digitale del ms. XIII B 55 della Biblioteca Nazionale di Napoli a cura di Maria Luisa Colangelo. – Potenza : BUP - Basilicata University Press, 2020. – 174 p. ; 30 cm. – (Digital Humanities ; 3).

ISBN: 978-88-31309-06-6

Versione online in xml: http://web.unibas.it/bup/evt2/gbv/index.html

© 2020 BUP - Basilicata University Press
Università degli Studi della Basilicata
Biblioteca Centrale di Ateneo
Via Nazario Sauro 85
I - 85100 Potenza
https://bup.unibas.it

Published in Italy
Prima edizione: novembre 2020
Gli E-Book della BUP sono pubblicati con licenza
Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Introduzione

Tra il 1699 e il 1707 Giambattista Vico, lettore di retorica nella regia Università di Napoli, tenne sei prolusioni in latino in occasione dell'inaugurazione dell'anno accademico. Si tratta di orazioni di notevole importanza, che offrono una preziosa testimonianza del metodo e del pensiero del filosofo.

L'edizione digitale riproduce il testo del manoscritto idiografo (Napoli, Biblioteca Nazionale "V. Emanuele III", XIII B 55) delle prolusioni tenute da Giambattista Vico.

La presente edizione è stata concepita innanzitutto per una sua resa digitale in xml, curata da Maria Luisa Colangelo e rivista da Fulvio Delle Donne e George Vogeler, usando EVT - Edition Visualization Technology (al sito http://web.unibas.it/bup/evt2/gbv/index.html). L'edizione in xml permette di raffrontare direttamente il testo con l'importante manoscritto che lo trasmette, di visualizzare le immagini con le relative descrizioni, di leggere le note di apparato e dei *fontes* in doppia modalità di visualizzazione (ediz. critica, ediz. diplomatica), di vedere la struttura dei fascicoli, di evidenziare i nomi e fare ricerche. Questa, invece, è solo una versione stampabile, funzionale a una consultazione semplificata, che consente solo la lettura del testo e degli apparati, pur potendo comunque vedere le riproduzioni del codice.

Il lavoro è stato svolto nell'ambito del Dottorato di Ricerca in Storia, Culture e Saperi dell'Europa mediterranea dall'Antichità all'Età contemporanea dell'Università della Basilicata, Bando "PON Dottorati Innovativi con caratterizzazione industriale" 2018, progetto scientifico a cura del prof. Fulvio Delle Donne.

Le immagini sono state concesse dal Ministero dei Beni Culturali, grazie alla cortesia dei responsabili della Biblioteca Nazionale di Napoli "Vittorio Emanuele III".

Lista dei testimoni e criteri di edizione

L'edizione è basata su tre testimoni:

D – Napoli Biblioteca Nazionale "Vittorio Emanuele III" Fondo nazionale, XII.B.55
Trascrizione di Giuseppe Vico.

D1 – Napoli Biblioteca Nazionale "Vittorio Emanuele III" Fondo nazionale, XII.B.55
Emendazioni di Giambattista Vico alla copia esemplata dal fratello Giuseppe.

Visc – Giambattista Vico, *Le orazioni inaugurali*, I-VI, edizione critica a cura di Gian Galeazzo Visconti, Roma 2013.

Il testo delle *Orazioni* è suddiviso in pagine, le quali riprendono l'impaginazione del manoscritto idiografo.

GIAMBATTISTA VICO

Orationes inaugurales

edizione digitale del ms. XIII B 55
della Biblioteca Nazionale di Napoli

[fol_1r]

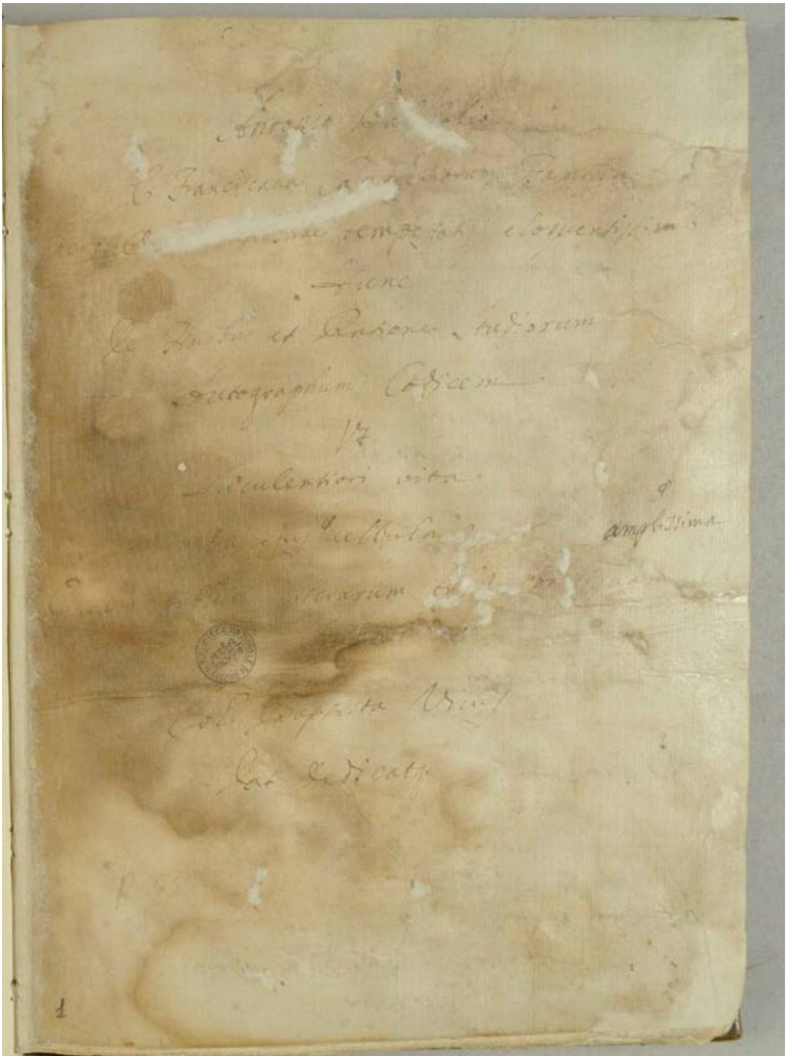

⟨DEDICA⟩

ANTONIO PALAZOLIO

E FRANCISCANA CAPVCINORVM FAMILIA

SACRO ORATORI NOSTRAE TEMPESTATIS ELOQVENTISSIMO

HVNC

DE FINIBVS ET RATIONE STVDIORVM

AVTOGRAPHVM CODICEM

VT

LVCVLENTIORI VITA

IN EIVS AMPLISSIMA CELLVLA

QVAM PVBLICIS LITERARVM TYPIS CONSIGNATVS

FRVATVR

IOH. BAPTISTA VICVS

DAT DEDICATQVE

---

9 amplissima D: *in margine*

[fol_1v]

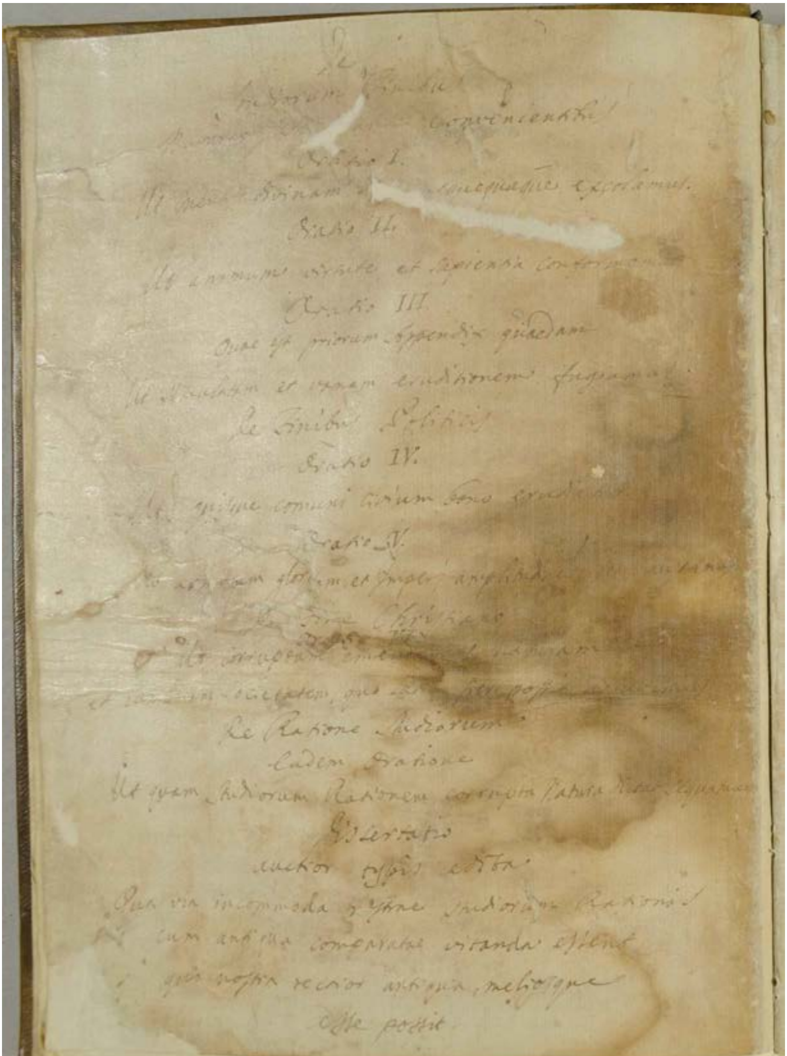

De
studiorum finibus
[illegible] convenientibus
Oratio I.
Ut mentem divinam [illegible] excolamus.
Oratio II.
Ut animum virtute et sapientia conformemus
Oratio III.
Quae est priorum appendix quaedam
Ut simulatam et vanam eruditionem fugiamus.
De finibus Politicis
Oratio IV.
Ut quisque communi civium bono erudiatur
Oratio V.
Ut [illegible] gloriam et imperii amplitudinem [illegible]
De finibus Christianis
Ut corruptam [illegible]
et [illegible] societatem, quae [illegible] possumus [illegible]
De Ratione Studiorum
Eadem Oratione
Ut quam Studiorum Rationem corrupta Natura [illegible]
Dissertatio
auctoris [illegible] edita
Quae via incommoda [illegible] studiorum Rationis
cum antiqua comparatae vitanda essent
quo nostra recentior antiqua, meliorque
esse possit

⟨INDEX[1]⟩

DE
STVDIORVM FINIBVS
NATVRAE HVMANAE CONVENIENTIBVS
ORATIO I
Ut mentis divinam vim usquequaque excolamus.
ORATIO II
Ut animum virtute et sapientia conformemus.
ORATIO III
quae est priorum appendix quaedam
Ut simulatam et vanam eruditionem fugiamus.
DE FINIBVS POLITICIS
ORATIO IV
Ut quisque communi civium bono erudiatur.
ORATIO V
Ut armorum gloriam et imperii amplitudinem literis augeamus.
DE FINE CHRISTIANOORATIO VI
Ut corruptam emendemus naturam
et humanam societatem, quo latius fieri possit, adiuvemus.
DE RATIONE STVDIORVM
eadem oratione
Ut quam studiorum rationem corrupta natura dictat sequamur.
DISSERTATIO
auctior typis edita
Qua via incommoda nostrae studiorum rationis
cum antiqua comparatae vitanda essent
quo nostra rectior antiqua meliorque
esse possit.

[1] Indicem *exhibet* D *superadditum* in fol.1v.

[fol_2r]

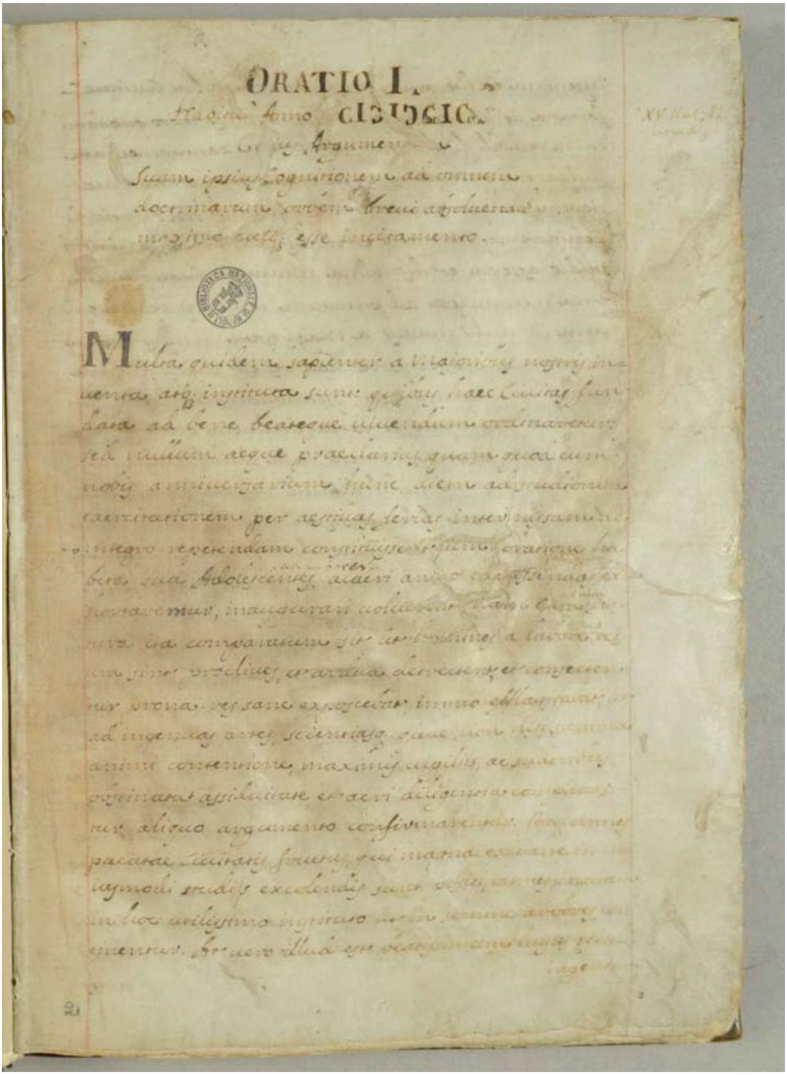

ORATIO I.

Anno CIↃIↃCIC.

Suam ipsius cognitionem ad omnem doctrinarum orbem brevi absolvendum maximo cuiq; esse incitamento.

Multa quidem sapienter a maioribus nostris inventa, atq; instituta sunt, quibus haec Civitas fundata ad bene beateque vivendum ordinaretur; sed nullum aeque praeclarum quam quod eum nobis anniversarium hunc diem ad studiorum excitationem per aestivas ferias intermissam de- [illegible]

ORATIO I

habita XV novembris MDCIC Kal. novemberis
cuius argumentum

SUAM IPSIUS COGNITIONEM AD OMNEM DOCTRINARUM ORBEM BREVI ABSOLVENDUM MAXIMO CUIQUE ESSE INCITAMENTO.

1. Multa quidem sapienter a maioribus nostris inventa atque instituta sunt, quibus haec civitas fundata ad bene beateque vivendum ordinaretur, sed nullum aeque praeclarius quam quod, cum nobis anniversarium hunc diem ad studiorum exercitationem per aestivas ferias intermissam de integro repetendam constituissent, cum oratione habita, qua adolescentes ad labores alacri animo capessendos exhortaremur, inaugurari voluerunt. Cum enim natura ita comparatum sit, ut homines a labore ad ocium sint proclives et ardua detrectent et consectentur prona, res sane exposcebat, immo efflagitabat ut ad ingenuas artes scientiasque, quae non nisi summa animi contentione, maximis vigiliis ac sudoribus, obstinata assiduitate et acri diligentia comparantur, aliquo argumento confirmarentur. Itaque omnes pacatae civitatis fructus, qui magna ex parte in huius modi studiis excolendis sunt positi, omnes, inquam, in hoc utilissimo instituto, ut in semine arbores, continentur. At vero illud est beatissimum huius seculi

---

6-7 Cicero, *De domo sua* 1.

---

1. Kal. Novembris] ad. in margine D1 **16.** ad labores] add. sup. lin. D1 **17.** enim] add. sup. lin. D1 **18.** ad] add. sup. lin. D1 **34.** affectent] affectant D: corr. D1

[fol_2v]

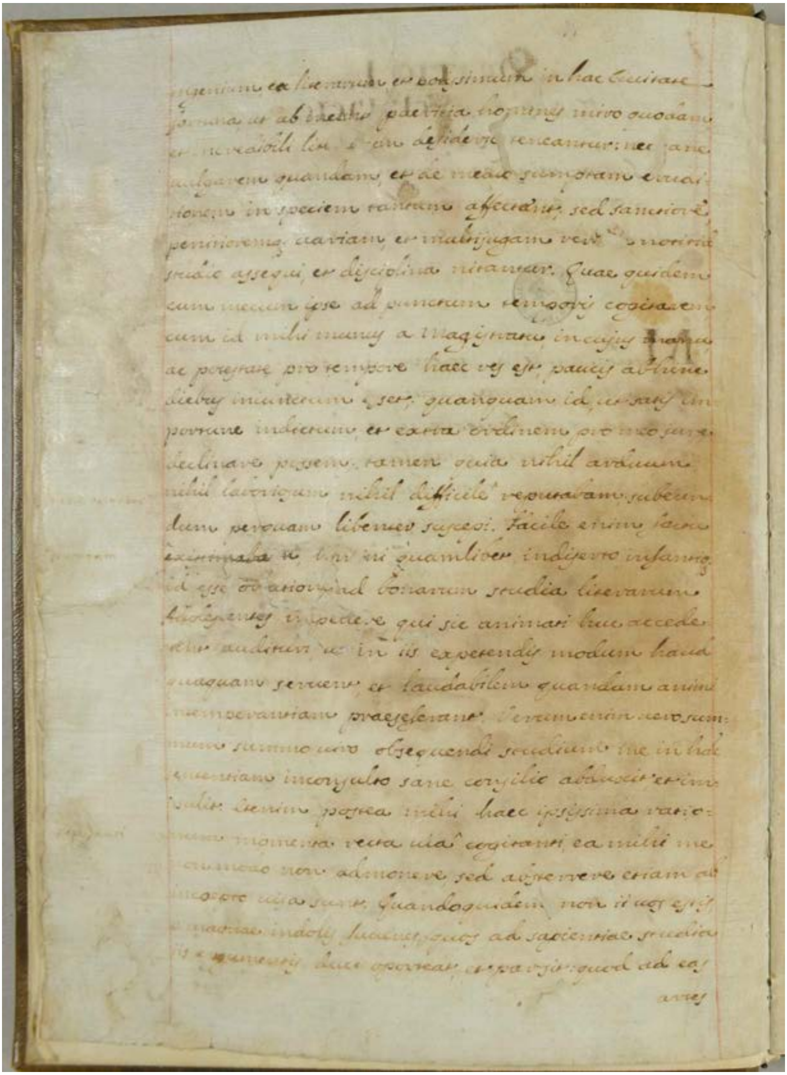
ingenium, ea lenitate et bonitate in hac civitate
fortuna, ut ab ineunte pueritia homines miro quodam
et inexplebili literarum desiderio teneantur: nec sane
vulgarem quandam, et ad mercis [illegible] erudi-
tionem in speciem tantum affectant, sed sanctiorem
penitioremque, variam, et multijugam [illegible] notitiam
studiis assequi, et disciplina nituntur. Quae quidem
cum mecum ipse ad punctum temporis cogitarem,
cum id mihi munus a Magistratu, in cujus manu
ac potestate pro tempore haec res est, paucis abhinc
diebus injunctum esset, quanquam id, ut satis im-
portune indictum et extra ordinem pro meo jure
declinare possem, tamen quia nihil arduum,
nihil laboriosum, nihil difficile reputabam, subeun-
dum personam libenter suscepi. Facile enim jam
existimabam, ut, [illegible] quamlibet indiserto infantique
id esse [illegible] ad bonarum studia literarum
adolescentes impellere qui sic animari huc accede-
re audirem, ut in iis capessendis modum haud
usquam servent, et laudabilem quandam animi
intemperantiam praeseferant. Verum enim vero sum-
mum summo viro obsequendi studium me in hanc
sententiam inconsulto sane consilio abduxit: etenim
simul [illegible] postea mihi haec ipsissima ratio-
num momenta recta via cogitanti, ea mihi me-
[illegible] non admonere sed afferre etiam ad
[illegible] visa sunt. Quandoquidem non illos esse
magnae indolis juvenes, quos ad sapientiae studia
[illegible] duci oporteat, [illegible] quod ad eas
artes

ingenium, ea literarum, et potissimum in hac civitate, fortuna, ut ab ineunte pueritia homines miro quodam et incredibili literarum desiderio teneantur; nec sane vulgarem quandam et de medio sumptam eruditionem in speciem tantum affectent, sed sanctiorem penitioremque, variam et multiiugam rerum notitiam studio assequi et disciplina nitantur.

2. Quae quidem cum mecum ipse ad punctum temporis cogitarem, cum id mihi munus a magistratu, in cuius manu ac potestate pro tempore haec res est, paucis abhinc diebus iniunctum esset, quanquam id, ut satis importune indictum et extra ordinem, pro meo iure declinare possem, tamen, quia nihil arduum, nihil laboriosum, nihil difficile id esse opinabar, subeundum perquam libenter suscepi. Facile enim factu putabam homini quamlibet indiserto infantique id esse, oratione ad bonarum studia literarum adolescentes impellere, qui sic animati huc accederant audituri, uti in iis expetendis modum haudquaquam servent et laudabilem quandam animi intemperatiam prae se ferant. Verum enimvero summum summo viro obsequendi studium me in hanc sententiam inconsulto sane consilio abduxit et impulit. Etenim postea mihi haec ipsissima rationum momenta recta via reputanti, ea mihi me non modo non admonere, sed absterrere etiam ab incoepto visa sunt, quandoquidem non ii vos estis, o magnae indolis iuvenes, quos ad sapientiae studia iis argumentis duci oporteat et par sit, quod ad eas

---

32 Horatio, *Ad Pisones* 243.

---

33. affectent] affectant D: corr. D1 **44.** opinabar] reputabam D (linea del. D1); add. in marg. D1 **46.** putabam] existimabam D (linea del. D1); add. in marg. D1 **55.** reputanti] cogitanti D (linea del. D1); add. in marg. D1

[fol_3r]

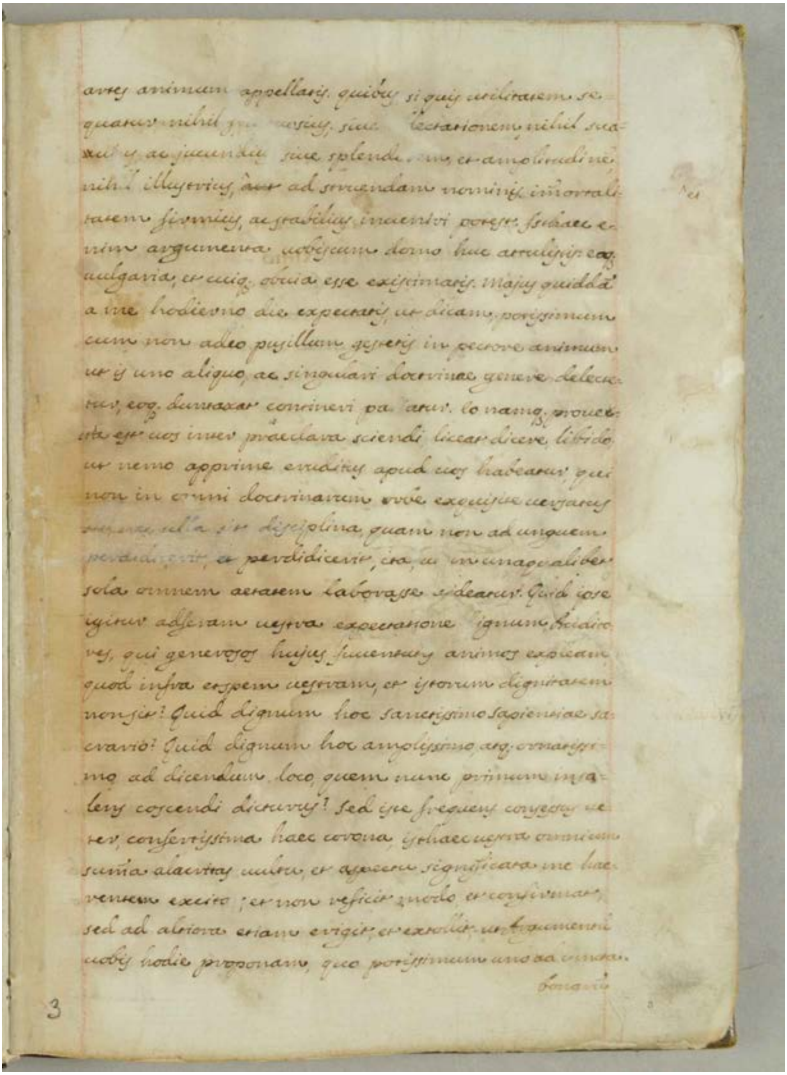
artes animum appellaris. quibus si quis utilitatem se-
quatur, nihil fructuosius; sive delectationem, nihil sua-
vius, ac jucundius; sive splendorem, et amplitudinē,
nihil illustrius, aut ad struendam nominis immortali-
tatem firmius, ac stabilius inveniri potest. Sed haec e-
nim argumenta vobiscum domo huc attulistis eaq.
vulgaria, et cuiq. obvia esse existimatis. Majus quiddā
a me hodierno die expectatis, ut dicam, potissimum
cum non adeo pusillum geratis in pectore animum,
ut is uno aliquo, ac singulari doctrinae genere delecte-
tur, eoq. duntaxat contineri patiatur. Eo namq. provec-
ta est vos inter praeclara sciendi liceat dicere libido,
ut nemo apprime eruditus apud vos habeatur, qui
non in omni doctrinarum orbe exquisite versatus
[illegible] ulla sit disciplina, quam non ad unguem
perdidicerit, et perdidicerit, ita, ut in una qualibet
sola omnem aetatem laborasse videatur. Quid ipse
igitur adferam vestra expectatione dignum, Audito-
res, qui generosos hujus juventutis animos expleam,
quod infra et spem vestram, et istorum dignitatem
non sit? Quid dignum hoc sanctissimo sapientiae sa-
crario? Quid dignum hoc amplissimo atq. ornatissi-
mo ad dicendum loco, quem nunc primum insa-
lens conscendi dicturus? Sed ipse frequens consessus ve-
ster, confertissima haec corona, ista haec vestra omnium
summa alacritas vultu, et aspectu significata me hae-
rentem excitat; et non reficit modo, et confirmat,
sed ad altiora etiam erigit, et extollit, ut argumentū
vobis hodie proponam, quo potissimum uno ad omnia
bonarum
3

artes animum appellatis quibus, si quis utilitatem sequatur, nihil fructuosius, sive oblectationem, nihil suavius ac iucundius, sive splendorem et amplitudinem, nihil illustrius et ad struendam nominis immortalitatem firmius ac stabilius inveniri potest. Isthaec enim argumenta vobiscum domo huc attulistis, eaque vulgaria et cuique obvia esse existimatis. Maius quiddam a me hodierno die expectatis ut dicam, potissimum cum non adeo pusillum gestetis in pectore animum, ut is uno aliquo ac singolari doctrinae genere delectetur eoque duntaxat contineri patiatur. Eo namque provecta est vos inter praeclara sciendi, liceat dicere, libido, ut nemo apprime eruditus apud vos habeatur,qui non in omni doctrinarum orbe exquisite versatus sit, nec ulla sit disciplina quam non ad unguem perdidicerit, et perdidicerit ita ut in unaqualibet sola omnem aetatem laborasse videatur.

3. Quid ipse igitur adferam vestra expectatione dignum, auditores, qui generosos huius iuventutis animos expleam, quod infra et spem vestram et istorum dignitatem non sit? quid dignum hoc sanctissimo sapientiae sacrario? quid dignum hoc amplissimo atque ornatissimo ad dicendum loco, quem nunc primum insolens conscendi dicturus? Sed iste frequens consessus vester, confertissima haec corona, isthaec vestra omnium summa alacritas, vultu et aspectu significata, me haerentem excitat et non reficit modo et confirmat, sed ad altiora etiam erigit et extollit, ut argumentum vobis hodie proponam, quo potissimum uno ad cuncta

---

73 Vitruvius I 8, 12.

---

63. et] aut D (linea del. D1); add. in marg. D1 **85.** conscendi] coscendi D: emend. Visc.; vester] veter D: emend. Visc.

[fol_3v]

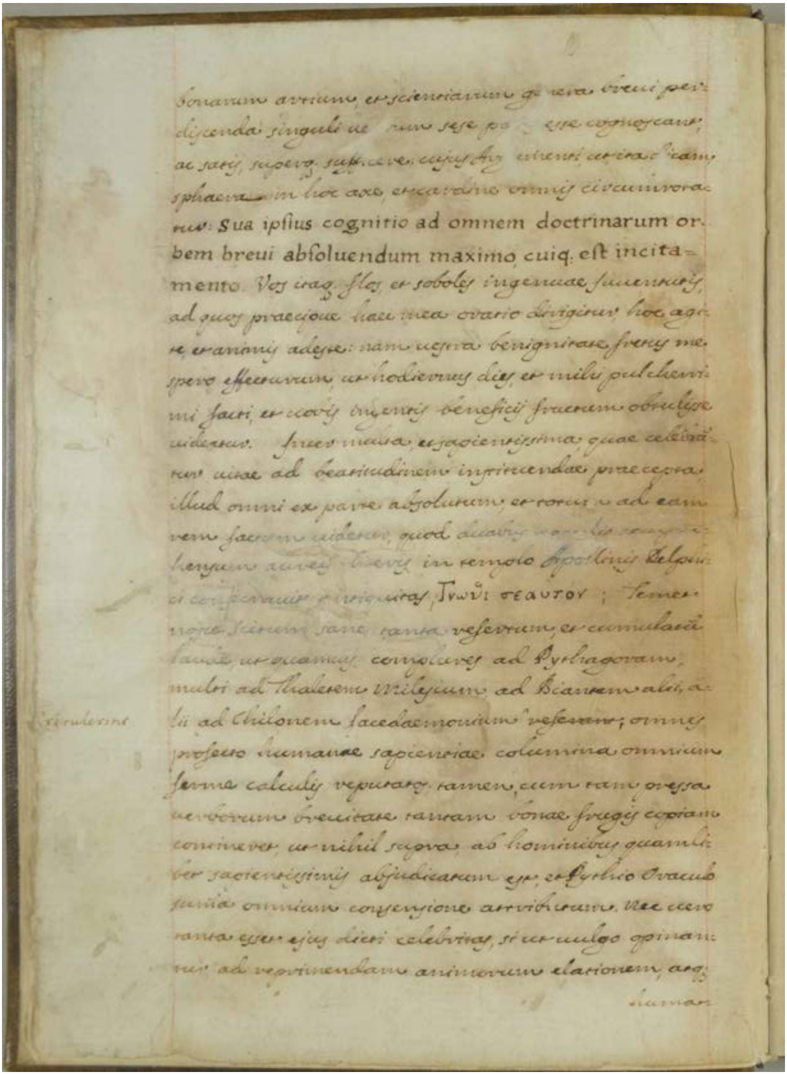

bonarum artium, et scientiarum genera brevi per-
discenda singuli vestrum sese posse esse cognoscant;
ac satis, superq. sufficere, cujus fit ut mentis veritas tam,
sphaera in hoc axe, [illegible] omnis circumvolva-
tur. Sua ipſius cognitio ad omnem doctrinarum or-
bem breui abſoluendum maximo cuiq. eſt incita-
mento. Vos itaq. flos, et soboles ingenuae juventutis,
ad quos praecipue haec mea oratio dirigitur, hoc age-
te, et animis adeste: nam vestra benignitate fretus me
spero effecturum, ut hodiernus dies et mihi pulcherri-
mi facti, et vobis ingentis beneficii fructum obtulisse
videatur. Inter multa, et sapientissima, quae celebran-
tur vitae ad beatitudinem instituendae praecepta,
illud omni ex parte absolutum, et totum ad eam
rem factum videtur, quod duabus vocibus compre-
hensum aureis literis in templo Apollinis Delphi-
ci consecravit antiquitas, Γνῶθι σεαυτόν; Temet
nosce. Scitum sane tanta referunt, et cumulatâ
laude, ut quamvis complures ad Pythagoram,
multi ad Thaletem Milesium, ad Biantem alii, a-
lii ad Chilonem Lacedaemonium referant; omnes
profecto humanae sapientiae columina omnium
ferme calculis reputarq. tamen, cum tam pressa
verborum brevitate tantam bonae frugis copiam
contineret, ut nihil supra ab hominibus quamli-
bet sapientissimis abjudicatum sit, et Pythio Oraculo
summa omnium consensione attributum. Nec vero
tanta esset ejus dicti celebritas, si ut vulgo opinan-
tur ad reprimendam animorum elationem, atq.
humani

retulerint

bonarum artium et scientiarum genera brevi perdiscenda singuli vestrum sese pares esse cognoscant ac satis superque sufficere; cuius argumenti, ut ita dicam, sphaera in hoc axe et cardine omnis circumrotatur: Sua ipsius cognitio ad omnem doctrinarum orbem brevi absolvendum maximo cuique est incitamento. Vos itaque, flos et soboles ingenuae iuventutis, ad quos praecipue haec mea oratio dirigitur, hoc agite et animis adeste; nam, vestra benignitate fretus, me spero effecturum, ut hodiernus dies et mihi pulcherrimi facti et vobis ingentis beneficii fructum obtulisse videatur.

4. Inter multa et sapientissima, quae celebrantur vitae ad beatitudinem instituendae, praecepta, illud omni ex parte absolutum et totum ad eam rem factum videtur, quod duabus voculis comprehensum aureis literis in templo Apollinis Delphici consecravit antiquitas: Γνῶθι σεαυτόν «Temet nosce». Scitum sane tana refertum et cumulatum laude, ut, quamvis complures ad Pythagoram, multi ad Thaletem Milesium, ad Biantem alii, alii ad Chilonem Lacedaemonium retulerint, omnes profecto humanae sapientiae columina omnium ferme calculis reputatos, tamen, cum tam pressa verborum brevitate tantam bonae frugis copiam contineret ut nihil supra, ab hominibus quamlibet sapientissimis abiudicatum est et Pythio oraculo summa omnium consensione attributum. Nec vero tanta esset eius dicti celebritas, si, ut vulgo opinantur, ad reprimendam animorum elationem atque

---

109-110 Plato *Philo* 48c, Plato *Charmides* 164e-165a, Plato Hipparchus 228e, Plato *Protagoras* 343b; 119-121 Cicero *Ad Quintum fratem* III 5.7

---

96. Sua ipsius-incitamento] litt. uncialibus scr. D **109.** Γνῶθι] Γνωθι D: emend. Visc. **113.** retulerint] add. in marg. D1

[fol_4r]

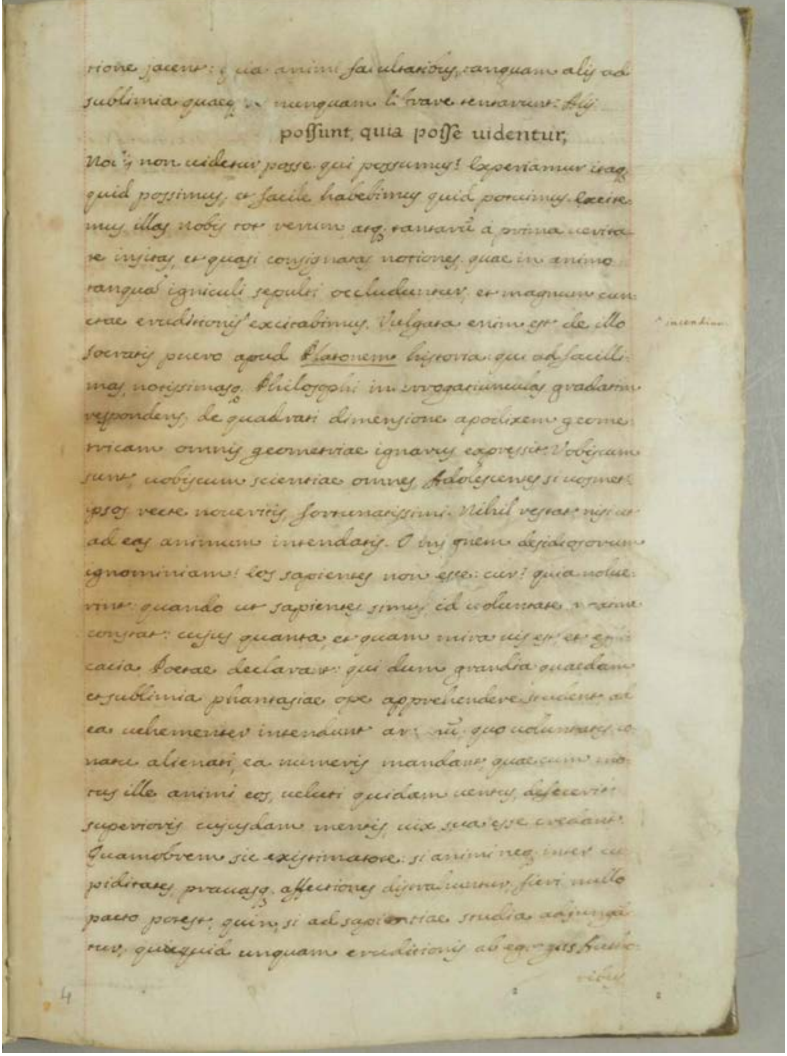

tione jacent: quia animi facultatibus, tanquam alis ad
sublimia quaeque nunquam librare tentarunt: Hi
possunt, quia posse videntur;
Nos'que non videmur posse, qui possumus? Experiamur itaque
quid possimus, et facile habebimus quid potuimus. Excite-
mus illas nobis tot verum atque tantarum a prima nativita-
te insitas, et quasi consignatas notiones, quae in animo
tanquam igniculi sepulti occluduntur, et magnum cun-
ctae eruditionis excitabimus. Vulgata enim est de illo
Socratis puero apud Platonem historia: qui ad facilli-
mas, notissimasque Philosophi interrogatiunculas gradatim
respondens, de quadrati dimensione apodixem geome-
tricam omnis geometriae ignarus expressit. Vobiscum
sunt, vobiscum scientiae omnes, Adolescentes: si vosmet
ipsos vere noveritis, fortunatissimi. Nihil restat nisi ut
ad eas animum intendatis. O tu quem desidiosorum
ignominiam! eos sapientes non esse: cur? quia nolue-
runt: quando ut sapientes simus, ea voluntate [illegible]
stat: cujus quanta, et quam mira vis est, et effi-
cacia Poetae declarant: qui dum grandia quaedam
et sublimia phantasiae ope apprehendere student, ad
ea vehementer intendunt, ac ut quo voluntas eo-
rum alienari, ea numeris mandant, quae cum mo-
tus ille animi eos, veluti quidam ventus, deseruit,
superioris cujusdam mentis vix sua esse credant.
Quamobrem sic existimatote: si animi neque inter cu-
piditates, pravasque affectiones distrahuntur, fieri nullo
pacto potest, quin, si ad sapientiae studia adjungan-
tur, quicquid unquam eruditionis ab egregiis Scripto-
ribus

4

humanam superbiam infringendam id forte esset excogitatum, quandoquidem innumera et propemodum infinita ubique locorum prostant humanae imbecillitatis miseriaeque argumenta. Prodeat sapientum eloquentissimus, eloquentum sapientissimus Cicero, et coelsissimo illo ore divinam eius dicti vim explicet: «Nosce te dicit. Hoc dicit: Nosce animum tuum. Nam corpus quidem quasi vas est aut aliquod animi receptaculum; ab animo tuo quicquid agitur, id agitur a te. Hunc igitur nosse, nisi divinum esset, non esset hoc acrioris cuiusdam mentis praeceptum, sic ut tributum Deo sit». Sat Tullius, ut nos intelligamus sapientissimum hoc effatum eo potius respicere, ut homines, quorum divina ingenia verecundia humi affligit, diffidentia sui premit, magnarum rerum desperatio conterit, ad grandia quaeque et sublimia, quibus pares sunt et sufficiunt, excitentur et erigantur. Temet igitur nosce, adolescens, ad sapientiam factus ut sapientiam assequaris.

5. «At, inquies, magnus ingenii conatus est revocare mentem a sensibus, et a consuetudine cogitationem abducere». Esto; at vero magnorum conatuum magni aeque solent esse profectus. Tute igitur collige et temet nosce, nosce animum tuum, et quam egregium, quam eximium, quam praestantem agnoveris, nisi tute tibi imponas, fateare. «At mentis acies, quae omnia invisit, se ipsam intuens hebescit». Vel hoc ipso agnoscis animi tui divinitatem, eumque Dei Opt. Max. simulachrum esse animadvertis. Ut enim Deus per ea, quae facta sunt atque hac rerum universitate continentur,

---

122 Cicero *Ad Quintum fratem* III 5.7 127-132 Ficinus *Opera omnia* p. 659-34, Cicero *Tusculanae disputationes* I 52, Plato *Alcibiades* I 124a, Cicero *Tusculanae disputationes* V 70, Cicero *De legibus* I 58, 61, 140-142 Cicero *Somnium Scipionis* 29, Cicero *Tusculanae disputationes* I 38, Plato *Phaedrus* 67, Cicero *De natura deorum* II 45 147-148 Cicero *Tusculanae disputationes* I 67 148-149 Cicero *De legibus* I 59

---

126. Cicero] obliquis literis D **135.** affligit-premit] premit, diffidentia sui affligit D (linea del. D1): in marg. D

[fol_4v]

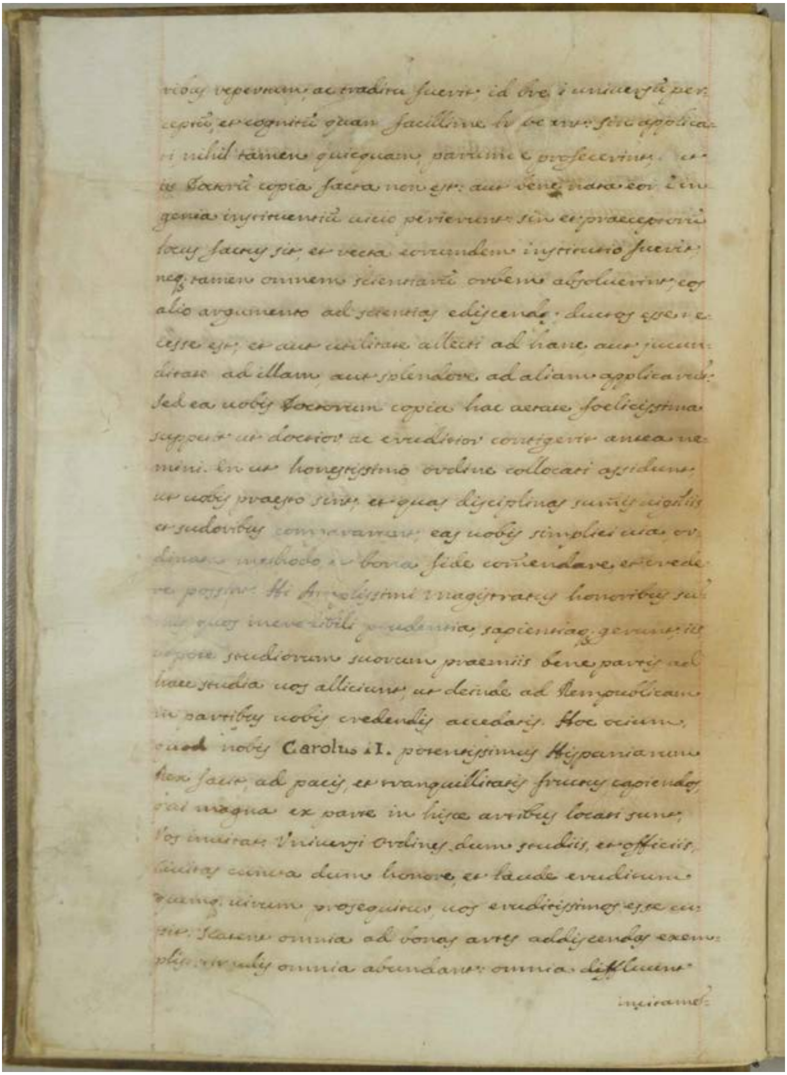

ribus repertum, ac tradita fuerit; id ove i universitu per-
ceptu, et cognitu quam facillime, & ex arte sit applica-
ri nihil tamen quicquam, partim e profecerimus. et
ut Doctorum copia facta non est: aut benignata eorum in-
genia instituentium aetate perierunt: sint et praeceptorum
locus factus sit, et recta eorundem institutio fuerit;
neque tamen omnem scientiarum orbem absolverint; eos
alio argumento ad scientias edijscendas ducendos esse ne-
cesse est; et aut utilitate allecti ad hanc, aut iucun-
ditate ad illam, aut splendore ad aliam applicarentur.
Sed ea nobis Doctorum copia hac aetate foelicissima
suppetit ut doctior ac eruditior contigerit antea ne-
mini. In ut honestissimo ordine collocati assidue,
ut nobis praesto sint, et quas disciplinas summis vigiliis
et sudoribus comparaverunt, eas nobis simplici usa or-
dinatis methodo, et bona fide commendare, et trade-
re possint. Hi Amplissimi Magistratus honoribus su-
mmis quos incredibili prudentia, sapientiaque gerunt, illo
tempore studiorum suorum praemiis bene partis ad
haec studia nos alliciunt, ut deinde ad Rempublicam
in partibus nobis credendis accedamus. Hoc otium,
quod nobis Carolus II. potentissimus Hispaniarum
Rex facit, ad pacis, et tranquillitatis fructus capiendos,
qui magna ex parte in hisce artibus locati sunt,
Vos invitat. Universi Ordines, dum studiis, et officiis,
Civitas cuncta dum honore, et laude eruditorum
virumque virum prosequuntur, nos eruditissimos esse cu-
piunt. Itaque omnia ad bonas artes addiscendas exem-
plis, stimulis omnia abundant: omnia diffluunt

incitament:

cognoscitur, ita et animus per rationem, qua praestat, per sagacitatem et motum, per memoriam et ingenium divinus esse percepitur. Expressissimum Dei simulachrum est animus. Ut enim Deus in mundo, ita animus in corpore est. Deus per mundi elementa, animus per membra corporis humani perfusus; uterque omni concretione secreti omnique corpore meri purique agunt. Et Deus in mundo, et in corpore animus ubique adest, nec usquam comprehenditur; Deus enim in aethere movet sydera, in aëre intorquet fulmina, in mari procellas ciet, in terra denique cuncta gignit, nec coelum, nec mare, nec tellus Dei circumscriptae sunt sedes; mens humana in aure audit, in oculo videt, in stomacho irascitur, ridet in liene, in corde sapit, in cerebro intelligit, nec in ulla corporis parte habet finitum larem. Deus complectitur et regit omnia, et extra Deum nihil; animus, ut cum Sallustio loquar, rector humani generis, ipse agit atque habet cuncta, neque ipse habetur. Deus semper actuosus, semper operosus animus. Mundus vivit quia Deus est; si mundus pereat, etiam Deus erit. Corpus sentit quia viget animus; si corpus occidat, animus tamen est immortalis. Tandem Deus naturae artifex; animus artium, fas sit dicere, deus. O animi praestantiam singularem, quae, nisi per Dei Opt. Max. similitudinem, accommodate et apposite explicari non possit! Agnovistis similitudinem animi, agnovistis naturam. Est enim divina quaedam vis cogitandi, cuius quanta est, Deus immortalis, velocitas! quam celeres motus ac plane ignei! quam varia, diversa et multiplicia

---

153-154 Cicero *Tusculanae disputationes* I 67 157 Ficinus *Opera omnia* p. 659 34-36 158 Ficinus *Opera omnia* p. 337-347 160-167 Ficinus *Opera omnia* p. 337-347 167 Sallustius *De bello Iugurthino* 2, 3 174-175 Cicero *Tusculanae disputationes* V 38

---

160 in] add. in marg. D1 169 habet] add. in marg. D1

[fol_5r]

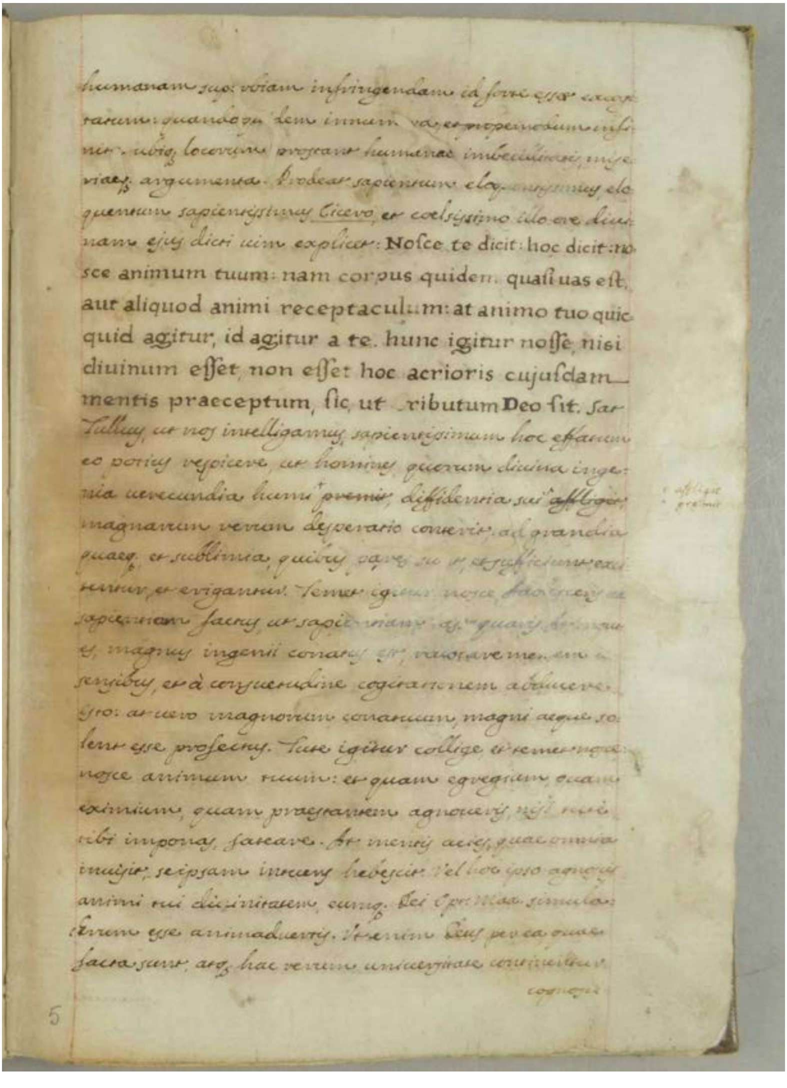
humanam suo: vitiam infringendam id forte esse excep-
tarum: quandoquidem innatum vis et propensionem insi-
ta: ubique locorum prorsus humanae imbecillitatis, mise-
riaeque argumenta. Prodeat sapientum eloquentissimus elo-
quentium sapientissimus Cicero, et celsissimo illo ore divi-
nam ejus dicti vim explicet: Noſce te dicit: hoc dicit: no-
sce animum tuum: nam corpus quidem quaſi uas eſt,
aut aliquod animi receptaculum: at animo tuo quic-
quid agitur, id agitur a te. hunc igitur noſſe, nisi
diuinum eſſet, non eſſet hoc acrioris cujuſdam
mentis praeceptum, ſic ut [illegible]ributum Deo ſit. Sat
Tullius, ut nos intelligamus, sapientissimum hoc effatum
eo potius respicere, ut homines, quorum divina inge-
nia verecundia humi premit, diffidentia sui affligit,
magnarum rerum desperatio conterit, ad grandia
quaeque et sublimia, quibus pares sunt, et sufficiunt, exci-
tentur, et erigantur. Semel igitur nosce, [illegible] te
sapientiam facturus, ut sapientiam [illegible] quamquam [illegible]
s, magnus ingenii conatus est, revocare mentem a
sensibus, et a consuetudine cogitationem abducere.
[illegible]ro: at vero magnorum conatuum, magni aeque so-
lent esse profectus. Tute igitur collige, et semel nosce:
nosce animum tuum: et quam egregium, quam
eximium, quam praestantem agnoveris, nisi tute
tibi imponas, fateare. At mentis acies, quae omnia
intuetur, seipsam intuens hebescit. Vel hoc ipso agnosces
animi tui divinitatem, eumque Dei Opt. Max. simula-
crum esse animadvertis. Ut enim Deus per ea quae
facta sunt, atque hac rerum universitate continentur

cognosci

affligit
premit

5

munia! quanta dexteritas et solertia! Atque utinam adeo densum et multiplex orationis genus mea mihi Minerva effinxisset, ut animi virtutes, quemadmodum vos cogitatione, ita ego verbis assequi possem!

6. Digitum itaque ad eas duntaxat intendam, vos de iisdem quam maximae sint iudicatote. Principio quid illud, quod uno eodemque temporis momento res dissimillimas per sensus, veluti nuncios, comprehendimus, atque, in unoquoque earum genere acerrimus iudex, animus discrimina animadvertit tot tamque varia, ut, quo plura internoscat, eo minora referre valeat? Nam quae usquam floruit lingua, cui tanta esset verborum copia, ut singulos colores propriis verbis donarit? sapores omnes sua quemque not distinxerit? non odores omnes paucis iisque alienis vocabulis designarit? Vis vero illa rerum imagines conformandi, quae graecis dicitur phantasia, dum novas formas gignit et procreat, divinitatem profecto originis asserit et confirmat. Haec finxit maiorum minorumque gentium deos, haec finxit heroas, haec rerum formas modo vertit, modo componit, modo secernit; heac res maxime remotissimas ob oculos ponit, dissitas complectitur, inaccessas superat, abstrusas aperit, per invias viam munit. At quanta et quam incredibili velocitate! Dixerim Magellanicam terram, iam peragrastis; protulerim Novam Zemblam, iam accessistis; commemorarim Oceanum, iam tranastis; coelum nominarim, iam, ut cum poëta loquar, moenia mundi excessistis. Et solis itinera miramur adhuc, ad

---

209-210 Lucretius *De rerum natura* I 73

---

192. valeat] possit D (linea del. D1); add. in marg. D1 **197.** quae] graecis add. D (linea del. D1) **206.** Magellanicam] megellanicam D: emend. Visc.

[fol_5v]

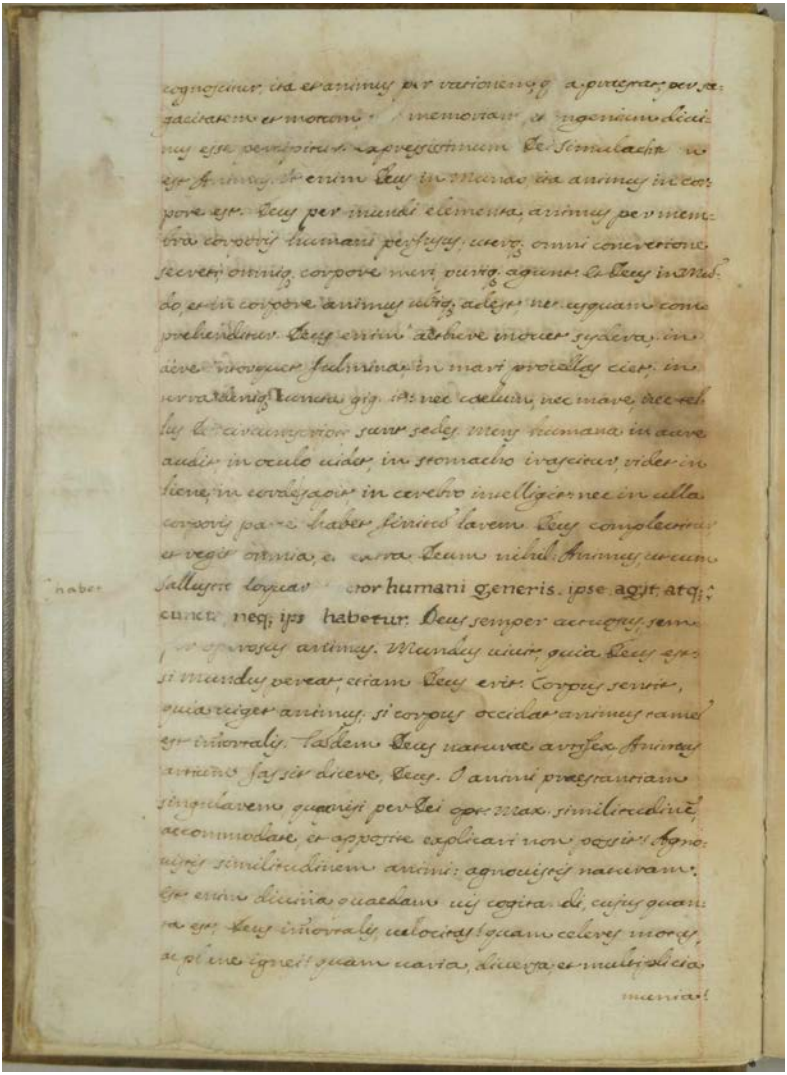

cognoscitur, ita et animus per rationem, quae a pueritia, per sa-
gacitatem et motum ... memoriam, et ingenium dici-
mus esse ... de simulacris ... u-
est Animus. Ut enim Deus in Mundo, ita animus in cor-
pore est. Deus per mundi elementa, animus per mem-
bra corporis humani perfusus, uterq. omni concretione
secreti, omniq. corpore meri, puriq. agunt. Deus in Mun-
do, et in corpore animus ubiq. adest, nec usquam com-
prehenditur. Deus enim aethere movet sydera, in
aere torquet fulmina, in mari procellas ciet, in
terra denique humana gig... nec caelum, nec mare, nec tel-
lus ... suas sedes. Mens humana in aure
audit, in oculo videt, in stomacho irascitur, ridet in
liene, in corde sapit, in cerebro intelligit, nec in ulla
corporis parte habet finitam sedem. Deus complectitur
et regit omnia, e... extra Deum nihil. Animus, ut eum
Sallustius loquitur ... ctor humani generis, ipse agit atq;
cuncta, neq; ipse habetur. Deus semper actuosus, sem-
per operosus animus. Mundus vivit, quia Deus est,
si mundus pereat, etiam Deus erit. Corpus senescit,
quia regit animus, si corpus occidat, animus tamen
est immortalis. Eadem Deus naturae artifex, Animus
artium fas sit dicere, Deus. O animi praestantiam
singularem, quae nisi per Dei opt. max. similitudinē,
accommodate, et apposite explicari non possit! Agno-
vistis similitudinem animi: agnoscitis naturam.
Est enim divina quaedam vis cogitandi, cujus quan-
ta est, Deus immortalis, velocitas! quam celeres motus,
ac plane ignei! quam varia, diversa, et multiplicia
munia!

habet

quae conficienda quatuor supra viginti horarum spacium insumit, et sunt tamen gentes, quae cum eo menstruas noctes expostulent et querantur!

7. Sed haec minora, quae de divina mentis humanae vi dici possunt. Etenim facultas illa percipiendi quam acris! illa componendi secernendique quam solers! ratiocinandi illa quam velox! Dum tralacionem, quam tantopere commendat Aristoteles, profero, et vini pateram «Bacchi clypeum» appello, quot et quam celeres motus in cuiusque vestrum (mente) dicto citius excitari! Videt enim quisque vestrum primo hinc Martem , hinc Bacchum; deinde hinc clypeum, hinc pateram intuetur. Statim illico Martem cum clypeo, Bacchum cum patera componit, et Martem armatum clypeo, Bacchum gestantem pateram cernit; ibi tum e regione quodque sua, Martem et Bacchum superna, pateram et clypeum inferna confert,
atque illico, terrae locos omnes percurrens, ab illo caussarum desumit finem, et cum clypei tum paterae prorios usus considerat, illius hostes, huius autem sitim arcere
et continuo similitudinem adhibet, quod uti Mars clypeo, ita Bacchus patera utatur, ille ut hostes, hic vero ut arceat sitim; et praeterea clypei pateraeque figuras confert, easque in genere rotundarumque rerum congruere animadvertit; hinc extemplo transversum trasversum, et has quatuor formas decussat, et sinistrorsum prius Marti pateram, dextrorsum deinde Baccho clypeum appingit, ut postremo clypeum pateram Martis, pateram clypeum Bacchi esse cognoscat.

8. O quam infra dignitatem de animi motibus hactenus edissertasti, philosophia, quae hoc mentis opus inter primas eius perceptiones accenses, cum tot in eo et tam variae compositiones et ratiocinationes inesse videantur! At etiam

---

216-219 Ficinus *Opera omnia* p. 297, 23-25, Cicero *De finibus* II 45 220 Aristoteles *Poetica* 147, 20-22

---

214. querantur] quarantur D: corr. D1 **228.** inferna] inserna D: emend. Visc. **230-231**. atque illico-arcere] add. in marg. D1**238.** transversum] trasversum D: emend. Visc.

[fol_6r]

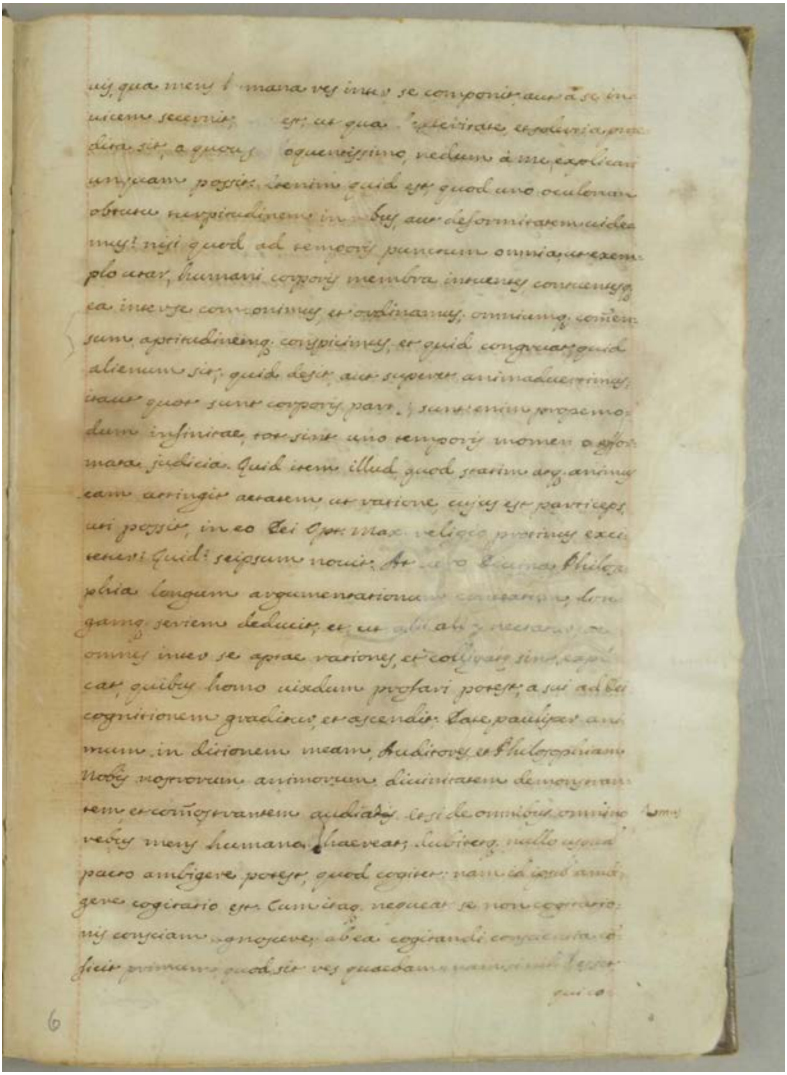

uis, qua mens h[u]mana res inter se componit, aut a se in-
vicem secernit; [illegible] est, ut quae [illegible] simplicitate, et solertia prae-
dita sit, a quo [illegible] quenissime, nedum a me explicari
unquam possit. Etenim quid est, quod uno oculorum
obtutu turpitudinem in [re]bus aut deformitatem videa-
mus? nisi quod ad temporis punctum omnia, ut exem-
plo utar, humani corporis membra intuemur, commensusque
ea inter se componimus et ordinamus, omniumque commen-
sum aptitudinemque conspicimus, et quid congruat, quid
alienum sit, quid desit, aut superet animadvertimus,
tamen quot sunt corporis partes? sunt enim propemo-
dum infinitae, tot sine uno temporis momento effor-
mata judicia. Quid item illud, quod statim atque animus
eam attingit aetatem, ut ratione, cujus est particeps,
uti possit, in eo Dei Opt. Max. religio protinus exci-
tetur? Quid? seipsum novit. At vero [illegible] Philoso-
phia longam argumentationum catenam, lon-
gamque seriem deducit, et ut [illegible] necessario [illegible]
omnes inter se aptae rationes, et colligatae sint, expli-
cat, quibus homo vixdum profari potest, a sui ad Dei
cognitionem gradietur, et ascendit. Date paulisper ani-
mum in ditionem meam, Auditores et Philosophiam
Nobis nostrorum animorum divinitatem demonstran-
tem, et commonstrantem audiatis. Cum si de omnibus omnino
rebus mens humana haesitat, dubitetque, nullo tamen
pacto ambigere potest, quod cogitet: nam id ipsum ambi-
gere cogitatio est. Cum itaque nequeat se non cogitantem
nisi conscium agnoscere, ab ea cogitandi conscientia ef-
ficit primum, quod sit res quaedam [illegible]
[illegible]

6

vis, qua mens humana res inter se componit aut a se invicem secernit, tanta est, ut, qua dexteritate et solertia praedita sit, a quovis eloquentissimo, nedum a me, explicari unquam possit. Etenim quid est quod uno oculorum obtutu turpitudinem in rebus aut deformitatem videamus, nisi quod ad temporis punctum omnia, ut exemplo utar, humani corporis membra intuentes contuentesque, ea inter se componimus et ordinamus, omniumque commensum aptitudinemque conspicimus, et quid congruat, quid alienum sit, quid desit aut superet animadvertimus, ita ut quot sunt corporis partes (sunt enim propemodum infinitae), tot sint uno temporis momento efformata iudicia? Quid item illud, quod, statim atque animus eam attingit aetatem, ut ratione, cuius est particeps, uti possit, in eo Dei Opt. Max. religio protinus excitetur? Quid? Se ipsum novit.

9. At vero divina philosophia longum argumentationum contextum longamque seriem deducit, et ut alii alia nectatur ac omnes inter se aptae rationes et colligatae sint explicat, quibus homo, vixdum profari potest, a sui ad Dei cognitionem graditur et ascendit. Date paulisper animum in ditionem meam, auditores, et philosophiam nobis nostrorum animorum divinitatem demonstrantem et commonstrantem audiamus.

10. Etsi de omnibus omnino rebus mens humana haereat dubitetque, nullo usquam pacto ambigere potest quod cogitet; nam id ipsum ambigere cogitatio est. Cum itaque nequeat se non cogitationis consciam agnoscere, ab ea cogitandi conscientia conficit primum quod sit res quaedam; nam, si nihil esset,

---

272. commonstrantem] commostrantem D: emend. Visc. audimus] auditis D; corr. in marg. D1
278. conscientia] coscientia D: emend. Visc.

[fol_6v]

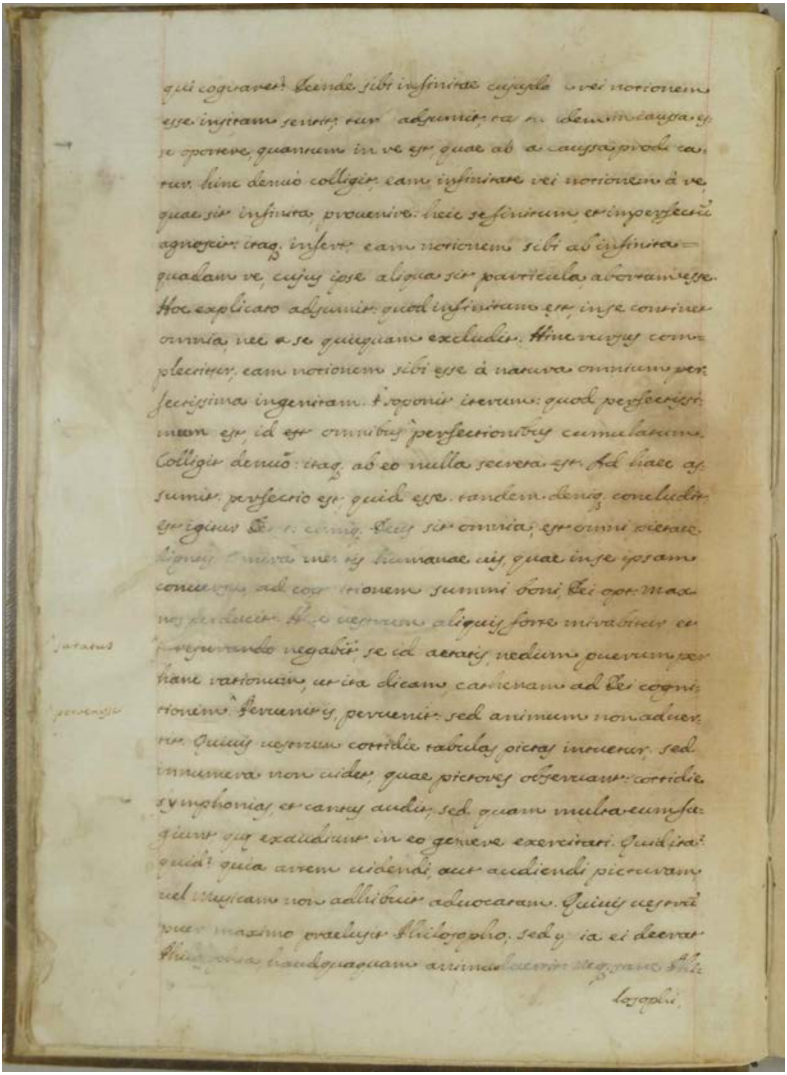

qui cogitaret. Deinde sibi infinitae cujusdam rei notionem
esse insitam sentit; tum adsumit, ea in idearum causa es-
se oportere, quantum in re est, quae ab ea causa produ-ca-
tur. hinc demum colligit, eam infinitae rei notionem à re,
quae sit infinita, provenire. heic se finitum, et imperfectū
agnoscit: itaq. infert, eam notionem sibi ab infinita
quadam re, cujus ipse aliqua sit particula, abortam esse.
Hoc explicato adsumit: quod infinitum est, in se continet
omnia, nec a se quicquam excludit. Hinc rursus com-
plectitur, eam notionem sibi esse à natura omnium per-
fectissima ingenitam. Proponit iterum: quod perfectissi-
mum est, id est omnibus perfectionibus cumulatum.
Colligit denuō: itaq. ab eo nulla secreta est. Ad haec as-
sumit, perfectio est, quid esse. tandem denique concludit:
est igitur Deus; cumq. Deus sit omnia, est omni pietate
dignus. [illegible] humanae vis, quae in se ipsam
conversa, ad co[illegible]tionem summi boni, Dei opt. max.
nos perducit. H[illegible] vestrum aliquis forte mirabitur et
[illegible]jurando negabit se id aetatis, nedum puerum per
hanc rationem, ut ita dicam, catenam ad Dei cogni-
tionem [illegible], pervenit: sed animum non adver-
tit. Quivis vestrum cottidie tabulas pictas intuetur, sed
innumera non videt, quae pictores observant: cottidie
symphonias, et cantus audit, sed quam multa eum fu-
giunt, quae exaudiunt in eo genere exercitati. Quid ita?
quid? quia artem videndi, aut audiendi picturam,
vel musicam non adhibuit advocatam. Quivis vestrū
puer maximo praeluxit Philosopho, sed quia ei deerat
Philosophia, haudquaquam animadvertit [illegible] Phi-
losophi,

quî cogitaret? Deinde sibi infinitae cuiusdam rei notionem esse insitam sentit sentit; tum adsumit tantundem in caussa esse oportere quantum in re est, quae ab ea caussa producatur; hinc denuo colligit eam infinitae rei notionem a re quae sit infinita provenire. Heic se finitum et imperfectum agnoscit; itaque infert eam notionem sibi ab infinita quadam re, cuius ipse aliqua sit particula, obortam esse. Hoc explicato, adsumit: quod infinitum est in se continet omnia nec a se quicquam excludit. Hinc rursus complectitur eam notionem sibi esse a natura omni perfectissima ingenitam. Proponit iterum: quod perfectissimum est, id omnibus est perfectionibus cumulatum. Colligit denuo: itaque ab eo nulla secreta est. Ad haec assumit: perfectio est quid esse. Tandem denique concludit: est igitur Deus, cumque Deus sit omnia, est omni pietate dignus. O mira mentis humanae vis, quae, in se ipsam conversa, ad cognitionem summi boni, Dei Opt. Max., nos perducit!

11. Haec vestrum aliquis forte mirabitur, et iuratus negabit se id aetatis, nedum puerum, per hanc rationum, ut ita dicam, cathenam, ad Dei cognitionem pervenisse. Pervenit is, pervenit, sed animum non advertit. Quivis vestrum cottidie tabulas pictas intuetur, sed innumera non videt quae pictores observant cottidie symphonias et cantus audit, sed quam multa eum fugiunt, quae exaudiunt in eo genere esercitati! Quid ita, quid? quia artem videndi aut audiendi, picturam vel musicam, non adhibuit advocatam. Quivis vestrum puer maximo praelusit philosopho, sed quia ei deerat philosophia, haudquaquam animadvertit. Neque sane philosophi,

---

304 Cicero *Academica priora* 20 305 Cicero *Academica priora* 20

---

291. omnibus] est omnibus D: corr. D1 **301.** iuratus] iureiurando D (linea del. D1); add. in marg. D1 **302.** pervenisse] add. in marg. D1

[fol_7r]

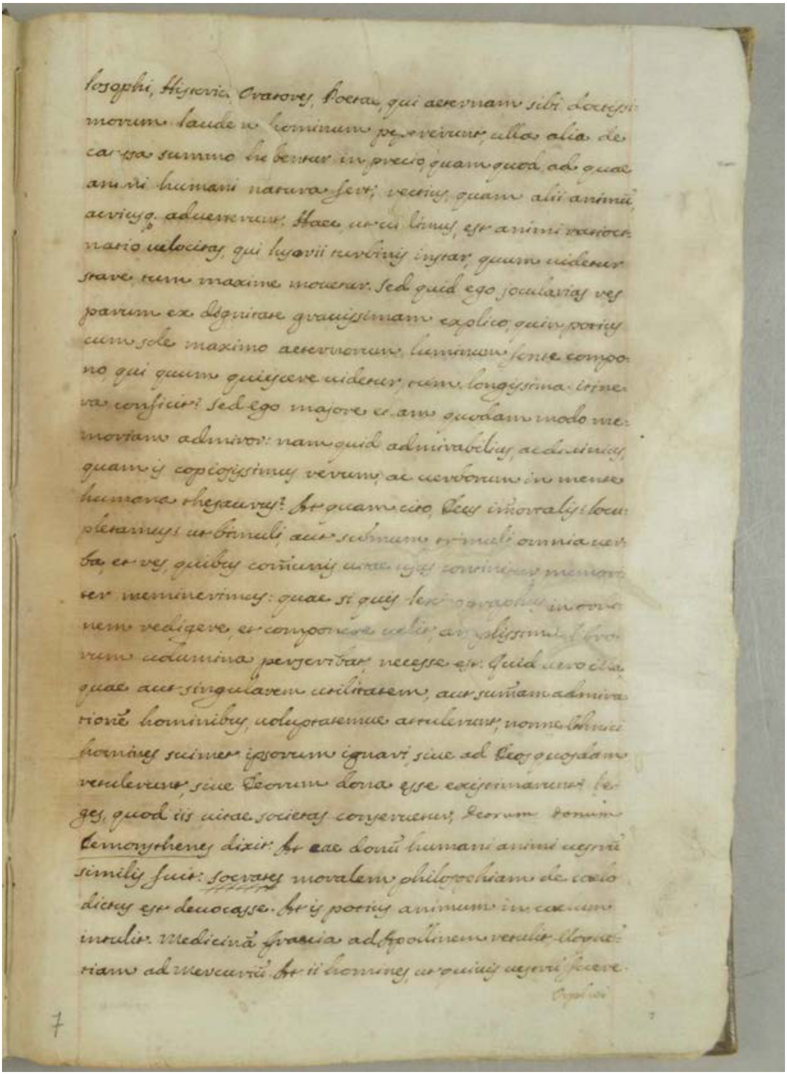
losophi, Historici, Oratores, Poetae, qui aeternam sibi doctissi-
morum laude in hominum pervivunt, ullâ aliâ de
caussa summo habentur in pretio, quam quod ad quae
animi humani natura fert, rectius, quam alii animum
acriusq. adverterunt. Haec vero lynx est animi ratioci-
nandi velocitas, qui Lysorii turbinis instar, quum videtur
stare, tum maxime movetur. Sed quid ego jocularias res
parum ex dignitate gravissimam explico, quin potius
cum sole maximo aeternorum luminum fonte compo-
no qui quum quiescere videtur, tum longissima itine-
ra conficit? Sed ego majore etiam quodam modo me-
moriam admiror: nam quid admirabilius, ac divinius,
quam is copiosissimus rerum, ac verborum in mente
humana thesaurus? At quam cito, Dii immortales! locu-
pletamus! ut bimuli aut summum trimuli omnia ver-
ba et res, quibus communis vitae usus continetur memori-
ter meminerimus: quae si quis lexicographus in ordi-
nem redigere, et componere velit, amplissima libro-
rum volumina perscribat necesse est. Quid vero illa,
quae aut singularem utilitatem, aut summam admira-
tionẽ hominibus, voluptatemve attulerunt, nonne barbari
homines suimet ipsorum ignari sive ad Deos quosdam
retulerunt, sive Deorum dona esse existimarunt? le-
ges, quod iis vitae societas continetur, Deorum donum
Demosthenes dixit: At eae donũ humani animi ingenii
similis fuit: Socrates moralem philosophiam de coelo
dictus est devocasse. At is potius animum in caelum
intulit. Medicinã gratia ad Apollinem retulit, eloque-
ntiam ad Mercuriũ. At ii homines et omnis ingenii fecere.
Opifices
7

historici, oratores, poetae, qui aeternam sibi doctissimorum laudem hominum pepererunt, ulla alia de caussa summo habentur in precio, quam quod ad quae animi humani natura fert, rectius quam alii animum acriusque adverterunt. Haec, ut vidimus, est animi ratiocinatio velocitas, qui lusorii turbinis instar, quum videtur stare, tum maxime movetur.

12. Sed quid ego (per) iocularias res parum ex dignitate gravissimam explico? Quin potius cum sole maximo aeternorum luminum fonte compono, qui, quum quiescere videtur, tum longissima itinera conficit? Sed ego maiore etiam quodam modo memoriam admiror; nam quid admirabilius ac divinius quam is copiosissimus rerum ac verborum in mente humana thesaurus. At quam cito, Deus immortalis, locupletamus! ut, bimuli aut summum trimuli, omnia verba et res, quibus communis vitae usus continetur, memoriter meminerimus, quae si quis lexicographus in ordinem redigere et componere velit, amplissima librorum volumina perscribat necesse est. Quid vero illa, quae aut singularem utilitatem aut summam admirationem hominibus voluptatemve attulerunt, nonne ethnici homines, suimet ipsorum ignari, sive ad deos quosdam retulerunt, sive deorum dona esse existimarunt? Leges, quod iis vitae societas conservetur, «deorum donum» Demosthenes dixit; at eae donum humani animi vestrum similis fuit. Socrates moralem philosophiam de coelo dictus est devocasse; at is potius animum in coelum intulit[2]. Medicinam Graecia ad Apollinem retulit, eloquentiam ad Mercurium at ii homines ut quivis vestrum fuere

---

323-324 Cicero *Tusculanae disputationes* I 59 324-325 Augustinus *Confessiones* X 8, 14 336 Marcianus *De legibus et senatus consultis* I 3.2 338-340 Bacon *De augumentis scientiarum* 23 340-341 Plinius *Naturales historiae* XXIX 1.2 Horatius *Carmina* I 10, 1-3 Cicero *Tusculanae disputationes* III 1

---

336. Demosthenes] Demonsthenes D: emend. Visc.

---

[2] Socrates autem primus philosophiam devocavit e caelo. Acad post. (Varro).

[fol_7v]

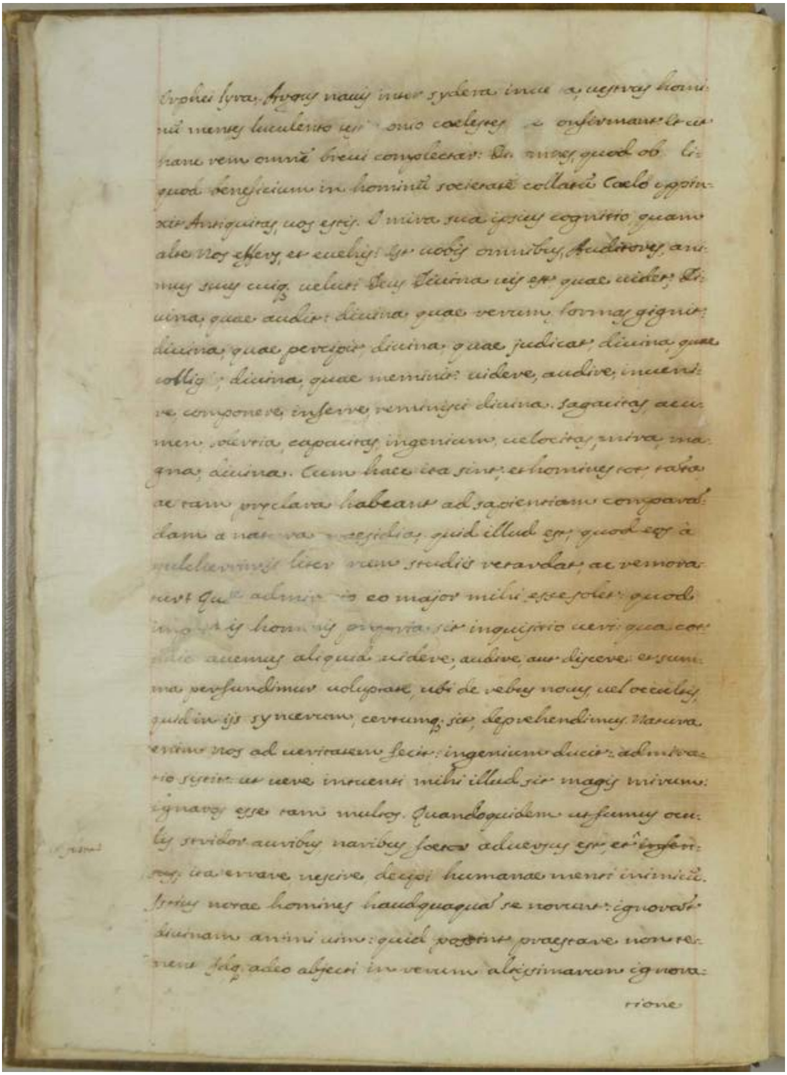
Orphei lyra, Argus navis inter sydera inve[illegible] a, uestras homi-
nū mentes luculenter ut[illegible] onio coelestes [illegible] e confirmant. Et ut
tantae rem omnē brevi complectar: Ob [illegible] mos, quod ob li-
quod beneficium in hominū societatē collatū Caelo appin-
xit Antiquitas, uos estis. O mira sua ipsius cognitio quam
alte Nos effert, et evehit! Est uobis omnibus, Auditores, ani-
mus suus cuiq. uelut Deus. Divina uis est quae uidet; di-
uina, quae audit: divina quae rerum formas gignit;
divina, quae percipit: divina quae judicat; divina quae
colligit; divina, quae meminit: uidere, audire, inueni-
re, componere, inferre, reminisci divina. Sagacitas, acu-
men, solertia, capacitas, ingenium, uelocitas, mira, ma-
gna, divina. Cum haec ita sint, et homines tot, tanta
ac tam praeclara habeant ad sapientiam comparan-
dam a natura praesidia; quid illud est, quod eos à
pulcherrimis liter[illegible] studiis retardat, ac remora-
tur? Quae admir[illegible] eo major mihi esse solet: quod
in[illegible] is homin[illegible] [illegible] sit inquisitio ueri: qua cot-
[illegible] auemus aliquid uidere, audire, aut discere: et sum-
ma perfundimur uoluptate, ubi de rebus nouis, uel occultis,
quid in iis syncerum, certumq. sit, deprehendimus. Natura
enim nos ad ueritatem fecit: ingenium ducit: admira-
tio sistit: ut uere inuenti mihi illud sit magis mirum:
ignaros esse tam multos. Quandoquidem ut fumus ocu-
lis stridor auribus, naribus foetor aduersus est, et insen-
sus, ita errare nescire, decipi humanae menti inimicū.
Stulti uero homines haudquaquā se norunt: ignorant
divinam animi uim: quid possint praestare non te-
nent. Atq. adeo abjecti in rerum altissimarum ignora-
tione

Orphei lyra, Argus navis, inter sydera invecta, vestras hominum mentes luculento testimonio coelestes esse confirmant. Et, ut hanc rem omnem brevi complectar, dii omnes, quos ob aliquod beneficium in hominum societatem collatum coelo appinxit antiquitas, vos estis. O mira sua ipsius cognitio, quam alte nos effers et evehis! Est vobis omnibus, auditores, animus suus cuique veluti deus: divina vis est quae videt, divina quae audit, divina quae rerum formas gignit, divina quae percipit, divina quae iudicat, divina quae colligit, divina quae meminit. Videre, audire, invenire, componere, inferre, reminisci, divina. Sagacitas, acumen, solertia, capacitas, ingenium, velocitas mira, magna, divina.

13. Cum haec ita sint, et homines tot, tanta ac tam praeclara habeant ad sapientiam comparandam a natura praesidia, quid illud est quod eos a pulcherrimis literarum studiis retardat ac remoratur? Quae admiratio eo maior mihi esse solet, quod imprimis hominis propria sit inquisitio veri, qua cottidie avemus aliquid videre, audire autdiscere, et summa perfundimur voluptate ubi, de rebus novis vel occultis, quid in iis syncerum certumque sit deprehendimus. Natura enim nos ad veritatem fecit, ingenium ducit, admiratio sistit, ut vere intuenti mihi illud sit magis mirum, ignaros esse tam multos, quandoquidem, ut fumus oculis, stridor auribus, naribus foetor adversus est et infestus, ita errare, nescire, decipi humanae menti inimicum. Istius notae homines haudquaquam se norunt, ignorant divinam animi vim, quid possint praestare non tenent. ldque adeo abiecti in rerum altissimarum ignoratione

---

344 Lactantius *Divinae institutiones* VII 22 345 Lactantius *Divinae institutiones* VII 22 346 Ficinus *Opera omnia* p. 659, Cicero *Somnium Scipionis* 26, Plinius *Naturales historiae* II 5, 14, Lactantius *Divinae institutiones* VII 22 347-352Cicero *Tusculanae disputationes* I65, Lactantius *Divinae institutiones* VII 22, Plinius *Naturales historiae* II 5, 14 352-354 Cicero *Tusculanae disputationes* I 67 360-361 Cicero *De officiis* I 13 368 Cicero *De officiis* I 94

---

361. est propria veri inquisitio 368 infestus] infensus D: corr. D1

[fol_8r]

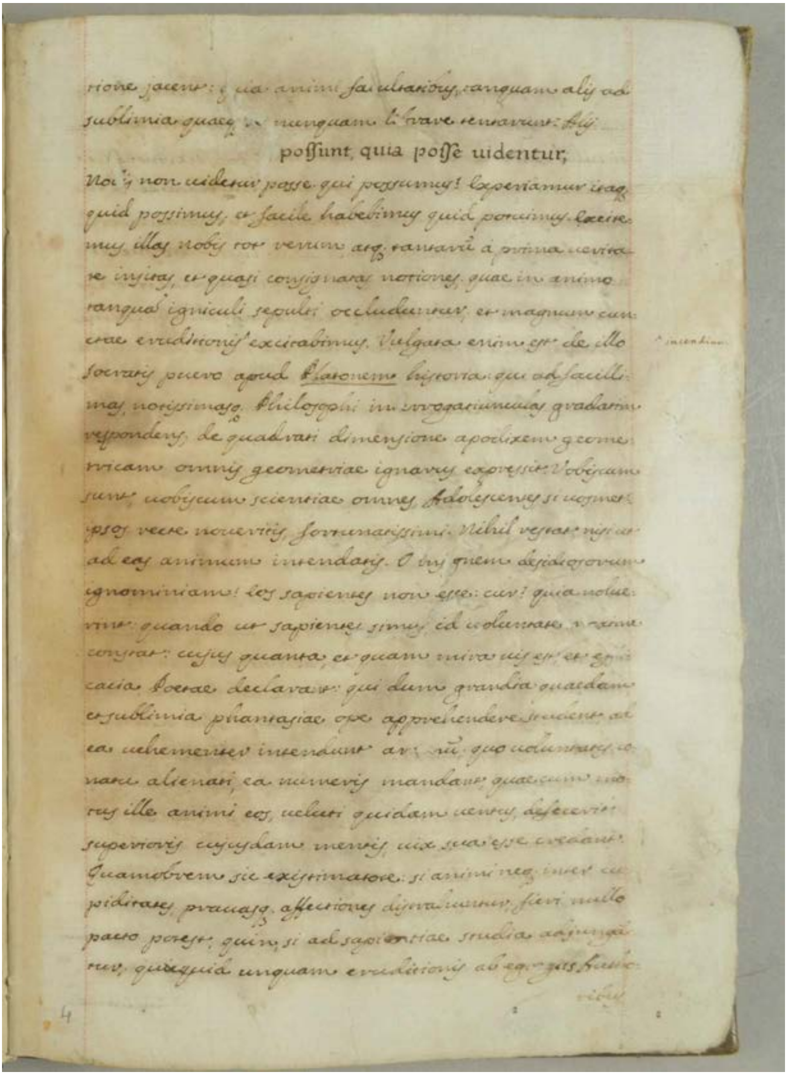

tione jacent: quia animi facultatibus, tanquam alis ad
sublimia quaeque nunquam librare tentarunt: hi
possunt, quia posse videntur;
Nos non videmur posse, qui possumus? Experiamur itaque
quid possimus, et facile habebimus quid potuimus. Excite-
mus illas nobis tot rerum atque tantarum a prima veri-
te insitas, et quasi consignatas notiones, quae in animo
tanquam igniculi sepulti occluduntur, et magnum cun-
ctae eruditionis excitabimus. Vulgata enim est de illo incendium
Socratis puero apud Platonem historia: qui ad facilli-
mas notissimasque Philosophi interrogatiunculas gradatim
respondens, de quadrati dimensione apodixem geome-
tricam omnis geometriae ignarus expressit. Vobiscum
sunt, vobiscum scientiae omnes, Adolescentes, si vosmet
ipsos vere noveritis, fortunatissimi. Nihil restat nisi ut
ad eas animum intendatis. O huj quem desidiosorum
ignominiam! Eos sapientes non esse: cur? quia nolue-
rint: quando ut sapientes simus, id voluntate maxime
constat: cujus quanta, et quam mira vis est, et effi-
cacia Poetae declarant: qui dum grandia quaedam
et sublimia phantasiae ope apprehendere student, ad
ea vehementer intendunt ac ita quo voluntatis co-
natu alienari, ea numeris mandant, quae cum mo-
tus ille animi eos, veluti quidam ventus, deserit,
superioris cujusdam mentis vix sua esse credunt.
Quamobrem sic existimatote: si animi neque inter cu-
piditates pravasque affectiones distrahuntur, fieri nullo
pacto potest, quin, si ad sapientiae studia adjunga-
tur, quidquid unquam eruditionis ab eg[illegible]
ribus

4

iacent, quia animi facultatibus, tanquam alis, ad sublimia quaeque se nunquam librare tentarunt. Alii possunt, quia posse videntur; nobis non videtur posse, qui possumus? Experiamur itaque quid possimus, et facile habebimus quid potuimus. Excitemus illas nobis tot rerum atque tantarume a prima veritate insitas et quasi consignatas notiones, quae in animo, tanquam igniculi sepulti, occluduntur, et magnum cunctae eruditionis incendium excitabimus. Vulgata enim est de illo Socratis puero apud Platonem historia, qui, ad facillimas notissimasque philosophi interrogatiunculas gradatim respondens, de quadrati dimensione apodixem geometricam, omnis geometriae ignarus, expressit. Vobiscum sunt, vobiscum scientiae omnes, adolescentes, si vosmet ipsos recte noveritis, fortunatissimi. Nihil restat, nisi ut ad eas animum intendatis. O insignem desidiosorum ignominiam, eos sapientes non esse! Cur? quia noluerint, quando, ut sapientes simus, id voluntate maxime constat, cuius quanta et quam mira vis est et efficacia poëtae declarant, qui, dum grandia quaedam et sublimia phantasiae ope apprehendere student, ad ea vehementer intendunt animum; quo, voluntatis conatu alienati, ea numeris mandant, quae, cum motus ille animi eos, veluti quidam ventus, defecerit, superioris cuiusdam mentis vix sua esse credant.

14. Quamobrem sic existimatote: si animi neque inter cupiditates pravasque affectiones distrahuntur, fieri nullo pacto potest quin, si ad sapientiae studia adiungantur, quicquid unquam eruditionis ab egregiis authoribus

---

374 Vergilus *Aeneis* 231 377-378 Cicero *Tusculanae disputationes* I 57 379 Cicero *De finibus* V 18 391-396 Ovidius *Fasti* 2 VI 5-6, Plato *Apologia Socratis* 22 a-c, Plato *Phaedrus* 254 a, Cicero *De divinatione* I 80, Plato *Leges* 719 cd, Cicero *Pro Archia* 18, Cicero *De oratore* II 194, Horatio *Ad Pisones* 296-297

---

378. consignatas in animis notiones

[fol_8v]

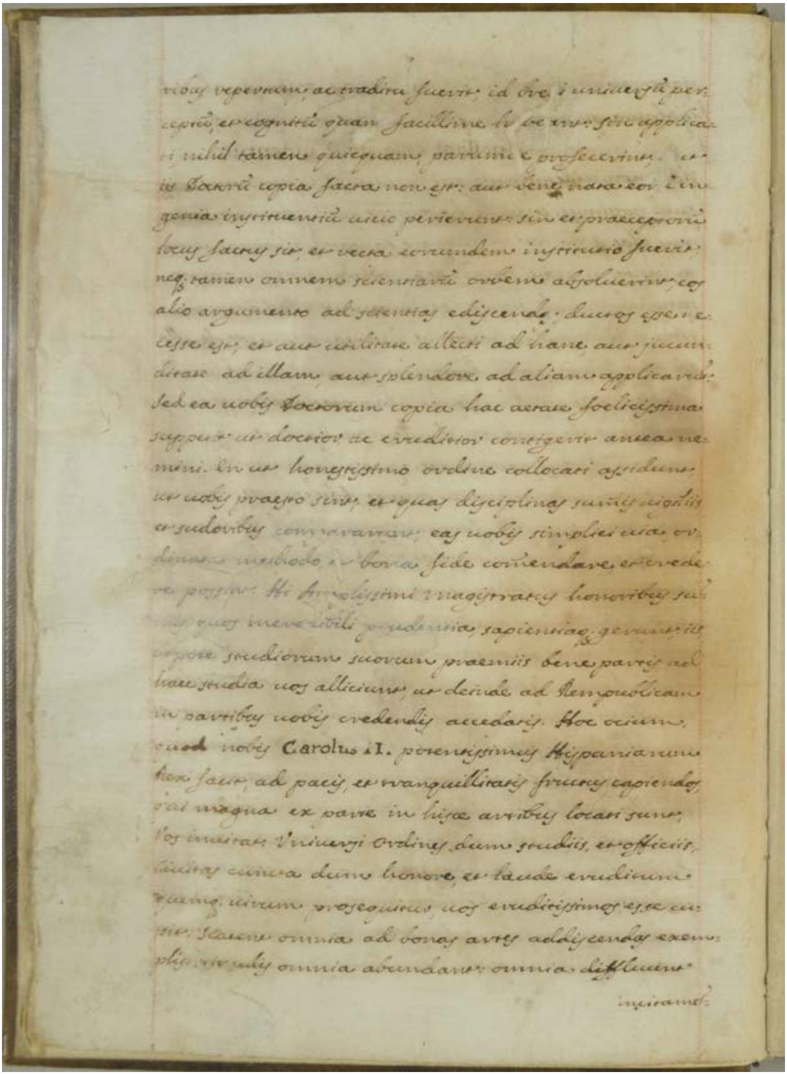
ribus repertum, ac tradita fuerit: id bre[vi] universum per-
cepto, et cognito quam facillime hi be[ne] tot sint applica-
ti nihil tamen quicquam partim e profecerint. ut
iis Doctorum copia facta non est: aut benigna eor. in-
genia instituendi ratio perierunt: sin et praeceptori-
bus fautus sit, et recta eorundem institutio fuerit;
neque tamen omnem scientiarum orbem absolverint; eos
alio argumento ad scientias addiscendas ducendos esse ne-
cesse est; et aut utilitate allecti ad hanc, aut iucun-
ditate ad illam, aut splendore ad aliam applicandi.
Sed ea nobis Doctorum copia hac aetate foelicissima
suppetit ut doctior ac eruditior contigerit antea ne-
mini. In ut honestissimo ordine collocati assidue
ut nobis praesto sint, et quas disciplinas summis vigiliis
et sudoribus comparavere, eas nobis simplici ratione or-
dinata methodo, et bona fide commendare, et trade-
re possint. Hi Amplissimi magistratus honoribus sui
[illegible] quos inevecibili prudentia, sapientiaque gerunt, iis
[illegible]pore studiorum suorum praemiis bene partis ad
haec studia nos alliciunt, ut deinde ad Rempublicam
in partibus nobis credendis accedatis. Hoc otium,
quod nobis Carolus II. potentissimus Hispaniarum
Rex facit, ad pacis et tranquillitatis fructus capiendos,
[illegible] magna ex parte in hisce artibus locati sunt;
Vos invitat. Universi Ordines, dum studiis, et officiis,
Civitas cuncta dum honore, et laude eruditorum
[illegible]umque virum prosequitur, nos eruditissimos esse cu-
pit. Iacent omnia ad bonas artes addiscendas exem-
plis, et stimulis omnia abundant: omnia diffluunt
incitamen:

repertum ac traditum fuerit, id brevi universum perceptum et cognitum quam facillime habeant; sin applicati, nihil tamen quicquam parumve profecerint, aut iis doctorum copia facta non est, aut bene nata eorum ingenia instituentium vicio perierunt; sin et praeceptorum locus factus sit et recta eorumdem institutio fuerit, neque tamen omnem scientiarum orbem absolverint, eos alio argumento ad scientias ediscendas ductos esse necesse est, et aut utilitate allecti ad hanc, aut iucunditate ad illam, aut splendore ad aliam applicarunt. Sed ea vobis doctorum copia hac aetate felicissima suppetit, ut doctior ac eruditior contigerit ante nemini. En ut honestissimo ordine collocati assidunt ut vobis praesto sint, et quas disciplinas summis vigiliis et sudoribus compararunt, eas vobis simplici via, ordinata methodo et bona fide commendare et credere possint. Hi amplissimi magistratus honoribus summis, quos incredibili prudentia sapientiaque gerunt, iis, utpote studiorum suorum praemiis bene partis, ad haec studia vos alliciunt ut deinde ad rem publicam in partibus vobis credendis accedatis. Hoc ocium, quod nobis Carolus II, potentissimus Hispaniarum rex, facit, ad pacis et tranquillitatis fructus capiendos, qui magna ex parte in hisce artibus locati sunt, vos invitat. Universi ordines, dum studiis et officiis, civitas cuncta, dum honore et laude eruditum quemque virum prosequitur, vos eruditissimos esse cupit. Scatent omnia ad bonas artes addiscendas exemplis, stimulis omnia abundant, omnia diffluunt

---

411. felicissima] foelicissima D: emend. Visc.

[fol_9r]

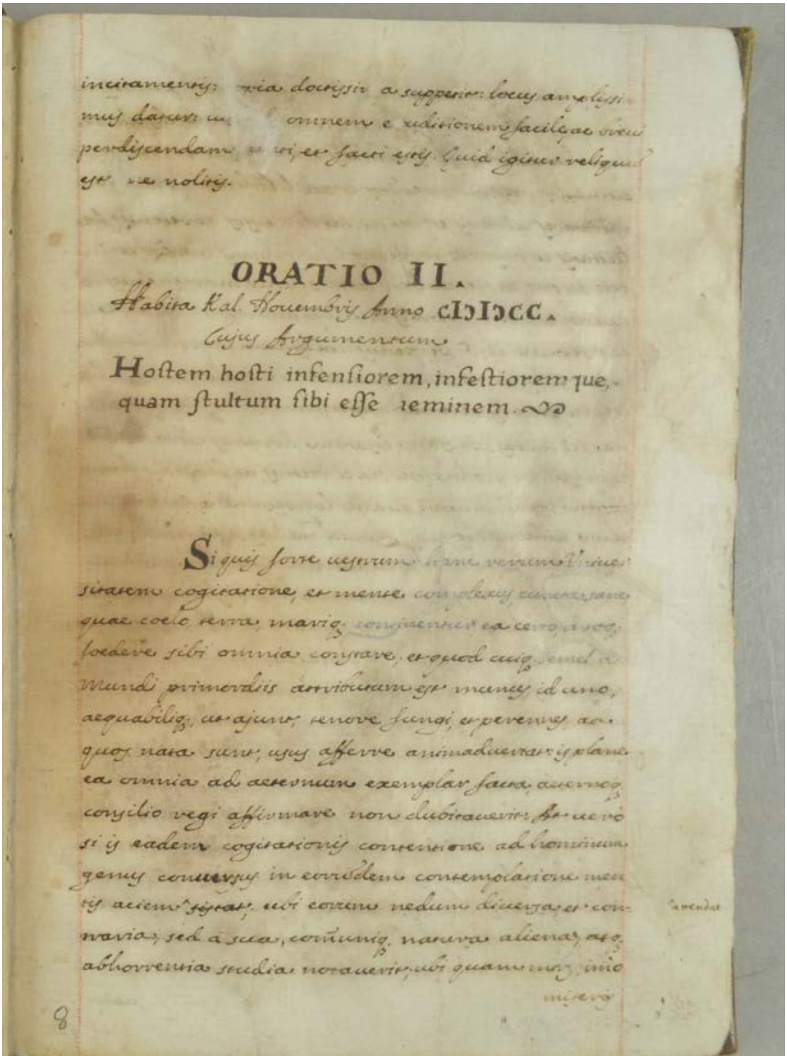

incitamentis: via doctissimis a superioribus locus amplissimus datur: ut [illegible] omnem eruditionem facile ac breviter perdiscendam usui et fructui esset. Quid igitur reliqui est [illegible] ne nolitis.

ORATIO II.

Habita Kal. Novembris Anno CIƆIƆCC.

Cujus Argumentum

Hoſtem hoſti infenſiorem, infeſtioremque, quam ſtultum ſibi eſſe neminem.

Si quis forte vestrum hanc rerum Universitatem cogitatione, et mente complexus contemplatus sit, quae coelo terra, mariq. continentur ea certo, ac veluti foedere sibi omnia constare, et quod cuiq. semel a Mundi primordiis attributum est munus id uno, aequabiliq. et justo tenore fungi, et perennes eos, ad quos nata sunt, usus afferre animadverterit; is plane ea omnia ad aeternum exemplar facta, aeternoq. consilio regi affirmare non dubitaverit. At vero si is eadem cogitationis contentione ad hominum genus conversus in eorundem contemplatione mentis aciem intenderit, ubi eorum nedum diversa, et contraria, sed a sua, communiq. natura aliena, atq. abhorrentia studia notaverit, ubi quam maximis inte

miseris

8

incitamentis, copia doctissima suppetit, locus amplissimus datur, vos ad omnem eruditionem facile ac brevi perdiscendam nati et facti estis. Quid igitur reliquum est? Ne nolitis.

ORATIO II

habita XV Kal. Novembris anno MDCC
cuius argumentum

HOSTEM HOSTI INFENSIOREM INFESTIOREMQUE QUAM STULTUM SIBI ESSE NEMINEM.

1. Si quis forte vestrum hanc rerum universitatem cogitatione et mente complexus, cuncta sane, quae coelo, terra marique continentur, ea certo rectoque foedere sibi omnia constare, et quod cuique semel a mundi primordiis attributum est munus, id uno aequabilique, ut aiunt, tenore fungi, et perennes, ad quos nata sunt, usus afferre animadvertat, is plane ea omnia ad aeternum exemplar facta aeternoque consilio regi affirmare non dubitaverit. At vero, si is eadem cogitationis contentione ad hominum genus conversus in eorumdem contemplatione mentis aciem attendat, ubi eorum nedum diversa et contraria, sed a sua communique natura aliena atque abhorrentia studia notaverit; ubi quam miris, immo

18 Cicero *De oratore* I21

24. attendat] sistat D (linea del. D1); add. in marg. D1

[fol_9v]

miseris modis quisq. eorum in singulis fere horis puteris a-
lium a se, atq. alium fieri, et in hoc se tamen displicere
deprehenderit: ubi eos veritatis amatores et erroribus cir-
cumfusos, ratione praeditos et ad libidinem pronos, ad-
miratores virtutis, et in vitia demersos, appetentes foe-
licitatis et miseriis coopertos, immortalitatis avidos, et in
ocio de quo aeque, ac de morte silent, marcescentes cō-
tuleris: vereor ne noris in impiam illam temere
eat sententiam: perpetuis caelestium corporum con-
versionibus et attritu quandam e coelo excidisse hu-
mani generis serendi materiam, eamq. forte fortu-
na in terras sparsam, et satam, homines citra omne
propositum produxisse. Sed et verius, ac penitius hanc
ipsam rem intueri, quam longissime à ratione alie-
num videbimus, et quod omnium mentes aspernantur, ac
repugnant: quod in nima, aut ~~an~~ inanimantia quidem;
rationis tamen expertia aeterno consilio facta sint et Di-
vino providentiae regantur: unum vero hominem crea-
tarum rerum omnium principem, ad cujus comodi-
tates, et usus tantam rerum ubertatem natura genuit
ut ei terrae omnes, cunctaq. maria pateant, pareantq.
ipsum fortuito natum, et fortunae casibus hinc illinc
jactandum exortum esse existimemus. Cum haec ita sint,
et tamen humanā naturā in nobis absurdā, minimeq.
sibi aptam, immo plane a semetipsa abhorrentē sentia-
mus: hinc factum est, ut veteres, sive vates illi sint;
sive in sacris initiisq. tradendis Divinae Mentis inter-
pretes, quum nos ob aliqua scelera in vita superiore
à nobis in nos admissa poenarū causa luendarum.

nam

miseris modis quemque eorum in singulis temporis punctis alium a se atque alium fieri et in hora sibimet displicere deprehenderit; ubi eos veritatis amatores et erroribus circumfusos, ratione praeditos et ad libidinem pronos, admiratores virtutis et in vicia demersos, appetentes felicitatis et miseriis coopertos, immortalitatis avidos et in ocio, de quo aeque ac de morte siletur, marcescentes contulerit, vereor ne non is in impiam illam temere eat sententiam, perpetuis coelestum corporum conversionibus et attritu quandam e coelo excidisse humani generis serendi materiam eamque forte fortuna in terras sparsam et satam homines citra omne propositum produxisse. Sed ei rectius ac penitius hanc ipsam rem intuenti quam longissime a ratione alienum videbitur, et quod omnium mentes aspernentur ac respuant, quod inanima aut animantia quidem rationis tamen expertia aeterno consilio facta sint et divina providentia regantur, unum vero hominem, creatarum rerum omnium principem, ad cuius commoditates et usus tantam rerum ubertatem natura genuit, ut ei terrae omnes cunctaque maria pateant pareantque, ipsum fortuito natum et fortunae casibus huc illuc iactandum exortum esse existimemus.

2. Cum haec ita sint, et tamen humanam naturam in nobis absurdam minimeque sibi aptam, immo plane a semet ipsa abhorrentem sentiamus, hinc factum est ut veteres, sive vates illi sint sive in sacris initiisque tradendis divinae mentis interpretes, quum nos ob aliqua scelera in vita superiore a nobis in nos admissa poenarum caussa luendar

---

27-29 Lucretius *De rerum natura* III 1053-1070 32-33 Seneca *Ad Lucilium* 60,4 33-35 Lucretius *De rerum natura* I 80-1 35 Cicero *De legibus* I 24 37-38 Terentius *Eunuchus* 134 41-42 Cicero *De fato* 45 Cicero *De legibus* I 25 46 Cicero *De legibus* II 19

---

32. felicitatis] foelicitatis D: emend. Visc. **41.** aspernentur] aspernantur D: emend. Visc. **42.** animantia] inanimantia D: corr. D1

[fol_10r]

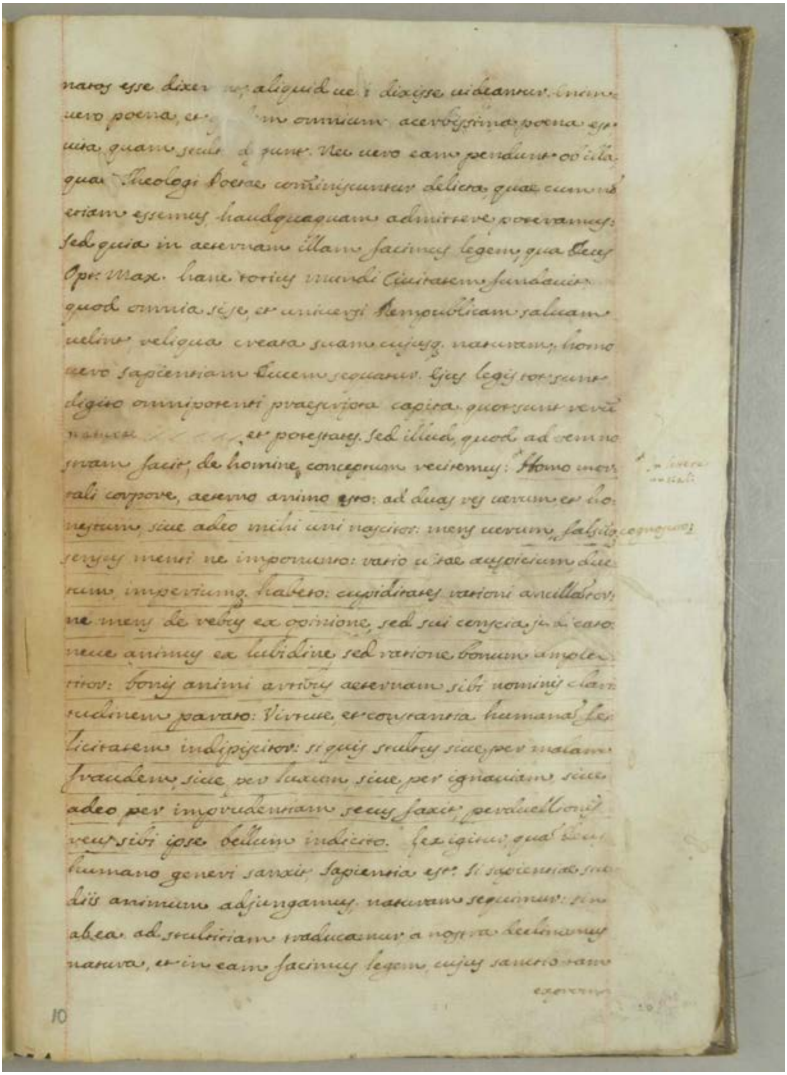

natos esse dixer[im]us, aliquid ve[ri] dixisse videamur. Enim
vero poena, et [quide]m omnium acerbissima poena est
vita, quam stulti degunt. Nec vero eam pendunt ob illa,
quae Theologi Poetae comminiscuntur delicta, quae cum nos
etiam essemus, haudquaquam admittere poteramus;
sed quia in aeternam illam facimus legem, qua Deus
Opt. Max. hanc totius mundi Civitatem fundavit,
quod omnia sese, et universi Rempublicam salvam
velint, reliqua creata suam cujusq. naturam, homo
vero sapientiam Ducem sequantur. Ejus legis tot sunt
digito omnipotenti praescripta capita, quot sunt rerum
naturae [illegible], et potestates. Sed illud, quod ad rem no
stram facit, de homine conceptum recitemus: Homo mor
tali corpore, aeterno animo esto: ad duas res verum, et ho
nestum, sive adeo mihi uni nascitor: mens verum, falsiq. cognoscito:
sensus menti ne imponunto: ratio vitae auspicium, duc
tum, imperiumq. habeto: cupiditates rationi ancillantor:
ne mens de rebus ex opinione, sed sui conscia judicato:
neve animus ex libidine, sed ratione bonum amplexa
tor: bonis animi artibus aeternam sibi nominis clari
tudinem parato: Virtute, et constantia humanam fe
licitatem indipiscitor: si quis stultus sive per malam
fraudem, sive per luxum, sive per ignaviam, sive
adeo per imprudentiam secus faxit, perduellionis
reus sibi ipse bellum indicito. Lex igitur, quam Deus
humano generi sanxit, Sapientia est. Si sapientiae stu
diis animum adjungamus, naturam sequimur: sin
ab ea ad stultitiam traducamur, a nostra declinamus
natura, et in eam facimus legem, cujus sanctio tam

exorta

10

natos esse dixerunt, aliquid veri dixisse videantur. Enimvero poena, et quidem omnium acerbissima poena, est vita quam stulti degunt. Nec vero eam pendunt ob illa, quae theologi poëtae comminiscuntur, delicta, quae, cum non etiam essemus, haudquaquam admittere poteramus, sed quia in aeternam illam facimus legem, qua Deus Opt. Max. opt. max. hanc totius mundi civitatem fundavit; quod, omnia si se et universi rem publicam salvam velint, reliqua creata suam cuiusque naturam, homo vero sapientiam ducem sequatur. Eius legis tot sunt digito omnipotenti capita, quot sunt rerum naturae et potestates. Sed illud, quod ad rem nostram facit, de homine conceptum recitemus: «Homo mortali corpore, aeterno animo esto; ad duas res, verum et honestum, sive adeo Mihi uni, nascitor; mens verum falsumque cognoscito; sensus menti ne imponunto; ratio vitae auspicium, ductum imperiumque habeto; cupiditates rationi ancillantor. Ne mens de rebus ex opinione, sed sui conscia iudicato, neve animus ex lubidine, sed ratione bonum amplectitor; bonis animi artibus aeternam sibi nominis claritudinem parato; virtute et constantia humanam felicitatem indipiscitor. Si quis stultus, sive per malam fraudem, sive per luxum, sive per ignaviam, sive adeo per imprudentiam secus faxit , perduellionis reus sibi ipse bellum indicito».

3. Lex igitur, quam Deus humano generi sanxit, sapientia est. Si sapientiae studiis animum adiungamus, naturam sequimur; sin ab ea ad stultitiam traducamur, a nostra declinamus natura, et in eam facimus legem, cuius sanctio tam

---

80 Cicero *De legibus* II 19

[fol_10v]

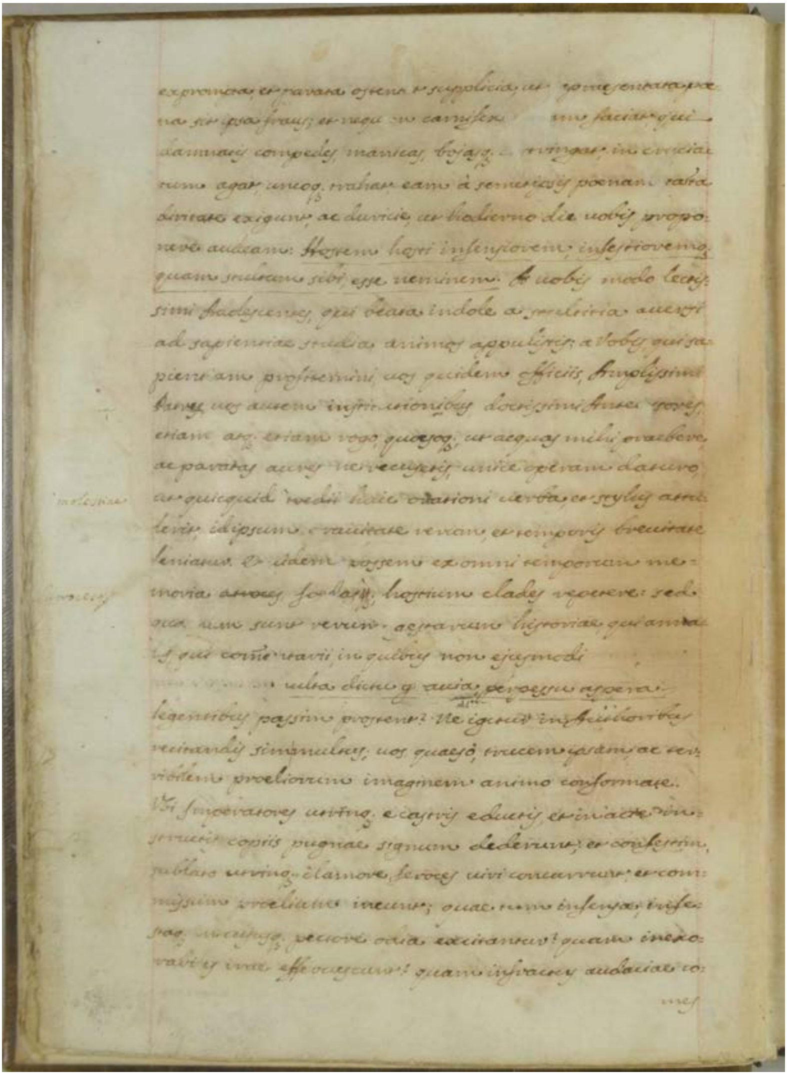

expromeres, et parata ostentet supplicia, ut ipsa sententia poe-
na sit ipsa fraus; et neque eo carnifex [illegible] opus faciat qui
damnatis compedes, manicas, bojasque [illegible] iniungat, in cruciat-
um agat, uncoque trahat: eam a sententiis poenam tanta
divinitate exigunt, ac duritie, ut hodierno die vobis propo-
nere audeam: Hostem hosti infensiorem, infestioremque
quam stultum sibi esse neminem. A vobis modo lectis-
simi adolescentes, qui beata indole ac felicitate [illegible]
ad sapientiae studia animos appulistis; a vobis, qui sa-
pientiam profitemini, vos quidem officiis amplissimi,
vos autem institutionibus doctissimi, auditores,
etiam atque etiam rogo quaesoque, ut aequas mihi praebere
ac paratas aures [illegible] unice operam daturo,
ut quicquid [illegible] huic orationi verba, et stylus ame-
lenit, idipsum [illegible] rerum, et temporis brevitate
leniatur. Et idem possem ex omni temporum me-
moria [illegible] hostium clades repetere: sed
quae tum sunt rerum [illegible] historiae [illegible]
[illegible] in quibus non ejusmodi
[illegible]
legentibus passim [illegible] igitur in [illegible]
[illegible] vos quaeso, [illegible] ac ter-
ribilem proeliorum imaginem animo conformate.
Ubi Imperatores utrinque e castris eductis et instructis in-
[illegible] copiis pugnae signum dederunt, et [illegible],
sublato utrinque clamore, feroces [illegible] concurrunt: et com-
missum proelium ineunt; quae tum infensae, infe-
staeque utrinque pectore odia excitantur! quam inexo-
rabiles irae efferantur! quam infracti audaciae co-
mes

molestiae

[illegible]

exprompta et parata ostentat supplicia, ut repraesentata poena sit ipsa fraus; et ne quam carnifex moram faciat, qui damnatis compedes, manicas boiasque constringat, in cruciatum agat uncoque trahat, eam a semet ipsis poenam tanta diritate exigunt ac duricie, ut hodierno die vobis proponere audeam: Hostem hosti infensiorem infestioremque quam stultum sibi esse neminem.

4. A vobis modo, lectissimi adolescentes, qui, beata indole a stultitia aversi, ad sapientiae studia animos appulistis; a vobis, qui sapientiam profitemini, vos quidem officiis, amplissimi patres, vos autem institutionibus, doctissimi antecessores, etiam atque etiam rogo quaesoque ut aequas mihi praebere ac paratas aures ne recusetis, unice operam daturo, ut quicquid molestiae huic orationi verba et stylus attulerit, id ipsum gravitate rerum et temporis brevitate leniatur

5. Equidem possem ex omni temporum memoria foedas atrocesque hostium clades repetere; sed quaenam sunt rerum gestarum historiae, qui annales, qui commentarii, in quibus non eius modi multa dictu gravia, perpessu aspera legentibus passim prostent?

6. Ne igitur in authoribus recitandis sim multus, vos, quaeso, trucem ipsam ac terribilem proeliorum imaginem animo conformate. Ubi imperatores utrinque e castris eductis et in acie instructis copiis pugnae signum dederunt, et confestim, sublato utrinque clamore, feroces viri concurrunt et commissum proelium ineunt, quae tum infensa infestaque in cuiusque pectore odia excitantur? quam inexorabiles irae effervescunt? quam infractus, audaciae comes,

---

108 Cicero *Tusculanae disputationes* II 20 118 Cicero *De domo sua* 64

---

101. molestiae] toedii D (linea del. D1): add. in marg. D1 **105.** foedas atrocesque] atroces foedasque D (linea del. D1): add. in marg. D1

[fol_11r]

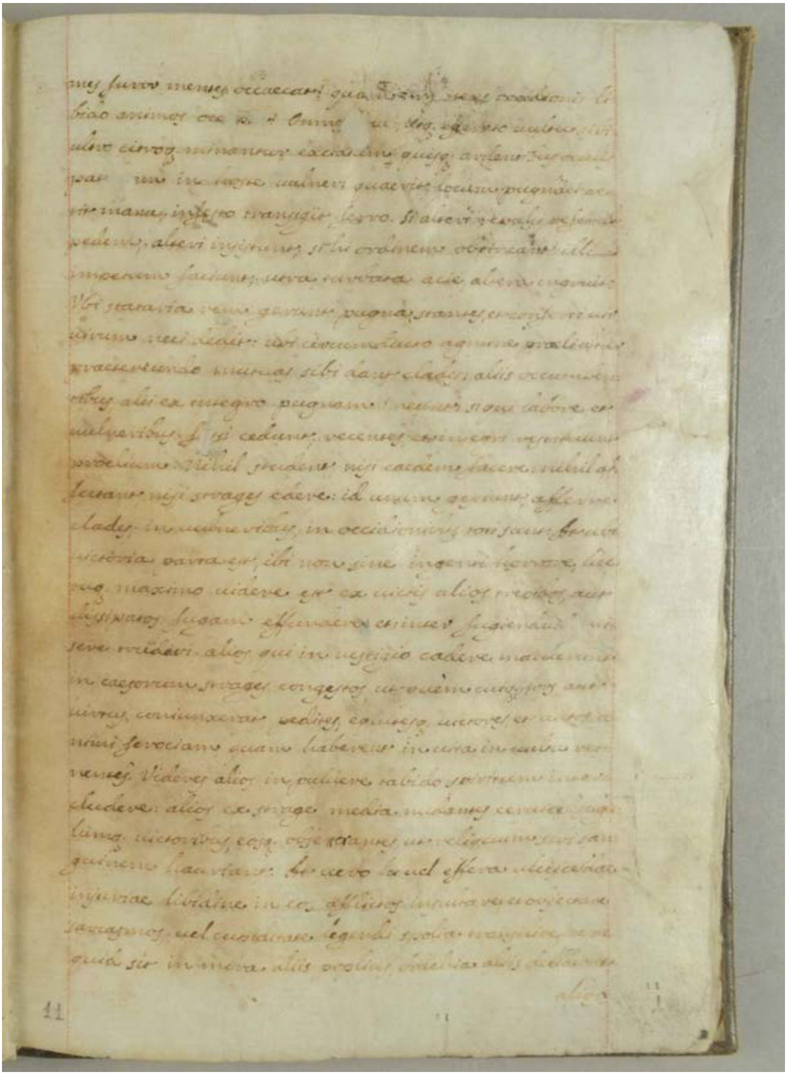

furor mentes mentes occaecat? quam impotens occidionis libido animos occupat? Omnes truci atque efferato vultu sibi ultro citroque minantur excidium; quisque ardentibus oculis patentem in hoste vulneri quaerit locum, pugnaci petit manu, infesto transigit ferro. Si alteri repulsi referunt pedem, alteri insistunt; si hi ordinem obtineant, illi impetum faciunt; utra turbata acie, altera ingruit. Ubi stataria rem gerunt pugna stantes et conferti, vir virum neci dedit; ubi circumducto agmine proeliantur, praetereundo mutuas sibi dant clades; aliis occumbentibus, alii ex integro pugnam ineunt; si qui, labore et vulneribus fessi, cedunt, recentes et integri restituunt proelium. Nihil student, nisi caedem facere; nihil affectant, nisi strages edere; id unum gestiunt, afferre clades. In vulneribus, in occidionibus toti sunt. At ubi victoria parta est, ibi non sine ingenti horrore luctuque maximo videre est ex victis alios trepidos aut dissipatos fugam effundere et inter fugiendum misere trucidari; alios, qui in vestigio cadere maluerunt, in caesorum strages congestos, ut quem cuique fors aut virtus coniunxerat, pedites equitesque, victores et victos, animi ferociam, quam haberent in vita, in vultu retinentes iacere. Videres alios in pulvere tabido spiritum intercludere, alios ex strage media nudantes cervicem iugulumque victoribus eosque obsecrantes ut reliquum sibi sanguinem hauriant. At vero hi vel effera ulciscendae iniuriae libidine in eos afflictos insultare et obiectare sarcasmos, vel cupiditate legendi spolia transilire, ac, ne quid sit in mora, aliis poplites, brachia aliis decidunt,

119 Cicero *De domo sua* 64 130 Caesar *De bello civili* III 94, 2 139-141 Sallustius *De coniuratione Catilinae* 61,4

137. trucidari] -ci- add. sup. lin. D1 **141.** iacere] add. in marg. D1 **143.** obsecrantes] observantes D: corr. D1

[fol_11v]

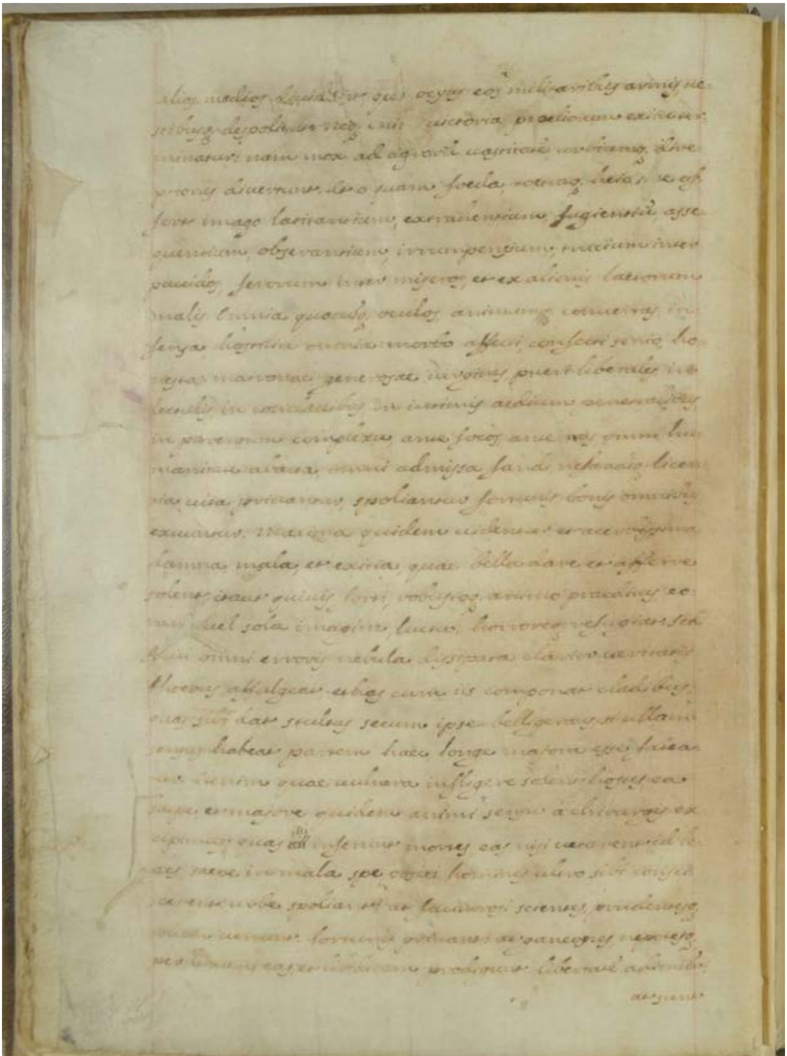

alios medios dividunt, quo ocyus eos militaribus armis vestibusque despolient. Neque enim victoria proeliorum exitu terminatur; nam mox ad agrorum vastitatem urbiumque direptiones divertunt. Et o quam foeda taetraque heic sese offert imago latitantium, extrahentium, fugientium, assequentium, observantium, irrumpentium, trucium inter pavidos, ferorum inter miseros, et ex alienis laetorum malis! Omnia, quocumque oculos animumque convertas, infensa, hostilia omnia: morbo affecti, confecti senio, honestae matronae, generosae virgines, pueri liberales in lectulis, in conclavibus, in intimis aedium penetralibus, in parentum complexu, ante focos, ante aras, omni humanitate abacta, omni admissa fandi nefandique licentia, vita privantur, spoliantur fortunis, bonis omnibus exuuntur.

7. Maxima quidem videntur et acerbissima damna, mala et exitia, quae bella dare et afferre solent, ita ut quivis forti robustoque animo praeditus eorum vel sola imagine luctu horroreque refugiat. Sed si cui, omni erroris nebula dissipata, clarior veritatis Phoebus affulgeat, et has cum iis componat cladibus, quas sibi dat stultus secum ipse belligerans, si ullam sensus habeat partem, haec longe maiora esse fateatur. Etenim quae vulnera infligere solent hostes, ea saepe, et maiore quidem animi sensu, a chirurgis excipimus; quas illi inferunt mortes, eas, nisi vetarent id leges, saepe in mala spe positi homines ultro sibi consciscerent; urbe spoliant? at facinorosi scientes prudentesque solum vertunt; fortunis prívant? at ganeones nepotesque per luxum eas et libidinem prodigunt; libertatem adimunt?

---

151. taetraque] toetraque D: emend. Visc. **159.** aras] avas D: corr. D1 **173.** illi] ii D (linea del. D.1): add. sup. lin. D1

[fol_12r]

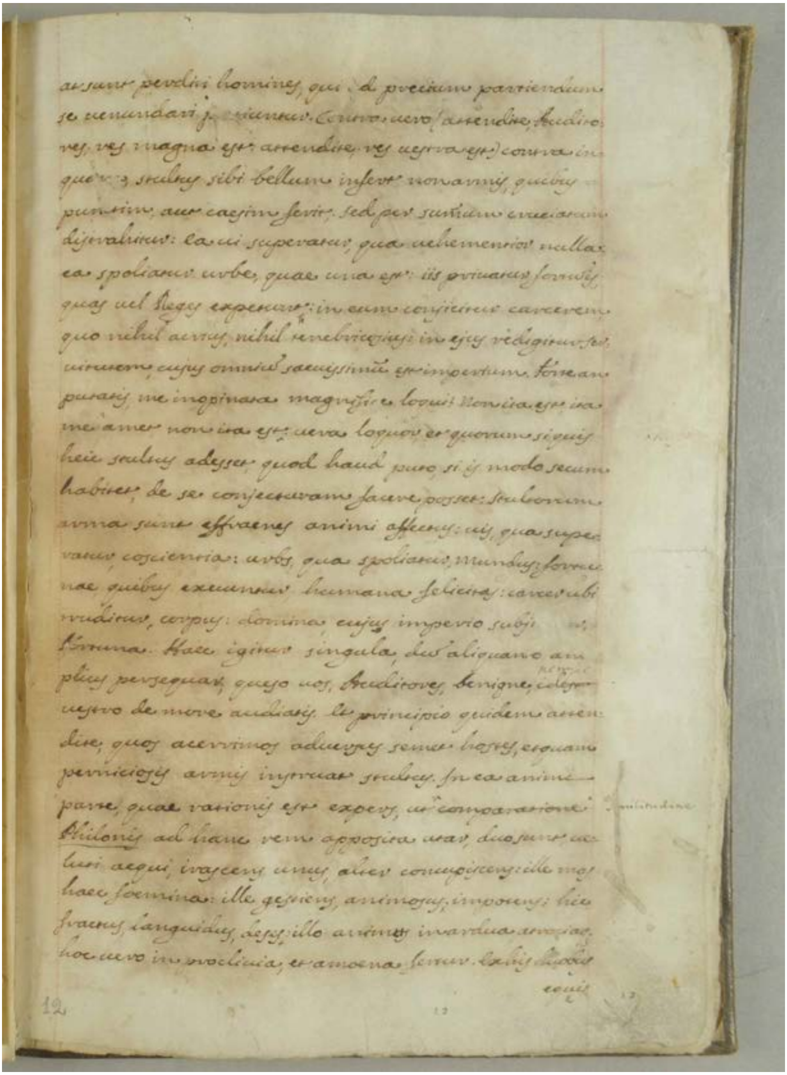
at sunt perditi homines, qui ad pretium pactiendum
se venundari patiuntur. Contra vero (attendite, Audito-
res, res magna est: attendite, res vestra est) contra in
quemque stultus sibi bellum infert nonnunquam, quibus
punctim, aut caesim ferit. Sed per summum cruciatum
dilaniatur: ea vi superatur, qua vehementior nulla:
ea spoliatur urbe, quae una est: iis privatur fortunis,
quas vel Reges expetant: in eum conjicitur carcerem,
quo nihil acrius, nihil tenebricosius: in ejus redigitur ser-
vitutem, cujus omnium saevissimum est imperium. Forte an
putatis me inopinata magnifice loqui? Non ita est, ita
me amet non ita est: vera loquor, et quorum si quis
heic stultus adesset, quod haud puto, si is modo secum
habitet, de se conjecturam facere posset. Stultorum
arma sunt effraenes animi affectus: vis, qua supe-
ratur, conscientia: urbs, qua spoliatur, mundus: fortu-
nae quibus exuuntur, humana felicitas: carcer ubi
trudiuntur, corpus: domina, cujus imperio subji[ciun]tur,
Fortuna. Haec igitur singula, dum aliquanto am-
plius persequar, quaeso vos, Auditores, benigne, [illegible]
[illegible] de more audiatis. Et principio quidem atten-
dite, quos acerrimos adversus semet hostes, eosquam
perniciosis armis instruat stultus. In ea animae
parte, quae rationis est expers, ut comparatione similitudine
Philonis ad hanc rem apposita utar, duo sunt ve-
luti equi, irascens unus, alter concupiscens: ille mas,
haec foemina: ille gestiens, animosus, impotens: hic
fractus, languidus, depressus: ille animus in ardua [illegible],
hoc vero in mollitia, et amoena fertur. Talis duobus
equis
12

at sunt perditi homines, qui ad precium partiendum se venundari patiuntur. Contra vero (attendite, auditores, res magna est; attendite, res vestra est), contra, inquam, stultus sibi bellum infert, non armis, quibus punctim aut caesim ferit, sed per summum cruciatum distrahitur; ea vi superatur, qua vehementior nulla; ea spoliatur urbe, quae una est; iis privatur fortunis, quas vel reges expetunt; in eum coniicitur carcerem, quo nihil acrius, nihil tenebricosius; in eius redigitur servitutem, cuius omnium saevissimum est imperium.

8. Forte an putatis me inopinata magnifice loqui? Non ita est, ita me Deus bene deus amet, non ita est; vera loquor, et quorum si quis heic stultus adesset, quod haud puto, si is modo secum habitet, de se coniecturam facere posset. Stultorum arma sunt effraenes animi affectus; vis qua superatur, conscientia; urbs qua spoliatur, mundus; fortunae quibus exuuntur, humana felicitas; carcer ubi truditur, corpus; domina cuius imperio subiicitur, fortuna. Haec igitur singula, dum aliquanto amplius persequar, quaeso vos, auditores, benigne, nempe vestro de more audiatis.

9. Et principio quidem attendite quos acerrimos adversus semet hostes et quam perniciosis armis instruat stultus. In ea animi parte, quae rationis est expers (ut similitudine Philonis ad hanc rem apposita utar), duo sunt veluti equi, irascens unus, alter concupiscens; ille mas, haec foemina; ílle gestiens, animosus, impotens, hic fractus, languidus, deses; illo animus in ardua atrociaque, hoc vero in proclivia et amoena fertur. Ex his duobus

---

192 Terentius *Heautontimorumenos* 574 203-209 Philo Alexandrinus *De agricoltura* 197e-198a

---

190. Deus bene] add. in marg. D1 **198.** nempe] id est D (linea del. D1): add. sup. lin. D1 **204.** similitudine] comparatione D (linea del. D1): add. in marg. D1 **208.** animus] animos D: corr. D1

[fol_12v]

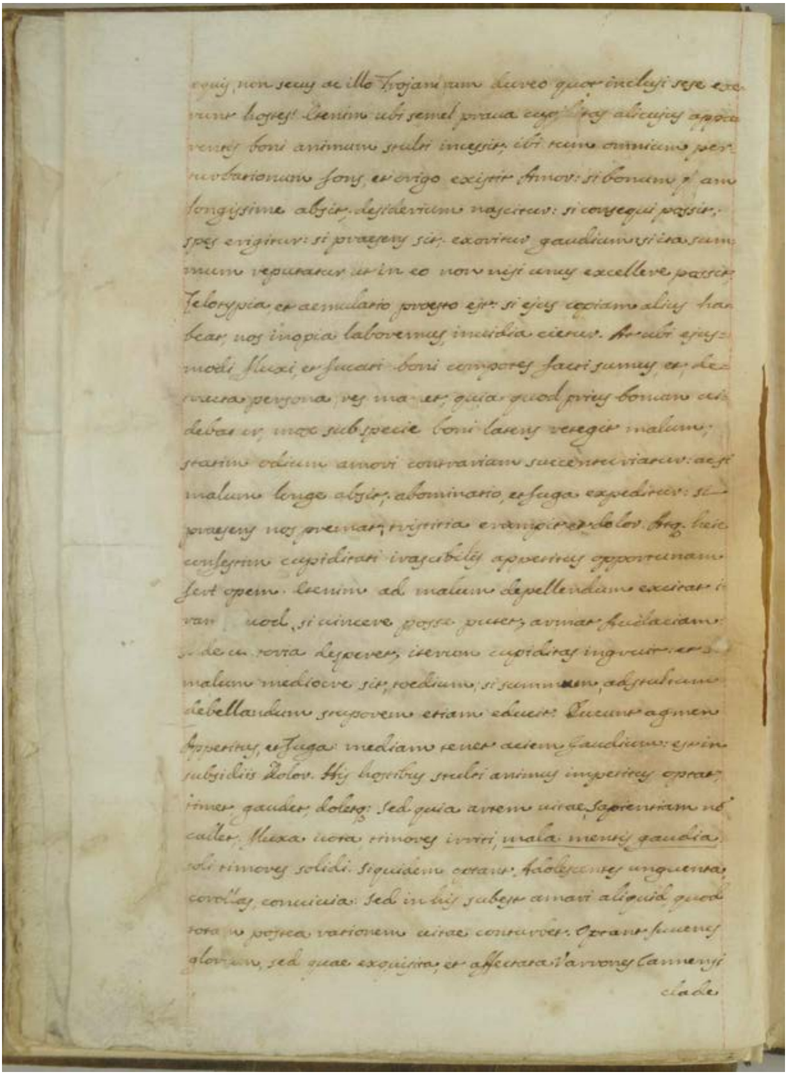
equis, non secus ac illo Trojano tum lucreo quo inclusi sese exe-
runt hostes. Etenim ubi semel prava cujuslibet alicujus appa-
rentis boni animum stulti incessit, ibi totum omnium per-
turbationum fons, et origo existit. Amor: si bonum quam
longissime absit, desiderium nascitur: si consequi possit,
spes erigitur: si praesens sit, exoritur gaudium; si ita sum-
mum reputatur ut in eo non nisi unus excellere possit,
Zelotypia, et aemulatio progigni(?) est: si ejus copiam alius ha-
beat, nos inopia laboremus, invidia ciet(?). At ubi ejus-
modi fluxi, et fucati boni compotes facti sumus, et de-
tracta persona, res ita est, quia quod prius bonum cre-
debatur, mox sub specie boni latens detegitur malum;
statim odium amori contrarium succenturiatur: at si
malum longe absit, abominatio, et fuga expeditur: si
praesens nos premat, tristitia et angit et dolor. Atq. hic
confestim cupiditati irascibilis assertus(?) opportunam
fert opem. Etenim ad malum depellendum excitat i-
ram … vel, si vincere posse putet, armat audaciam:
si de victoria desperet, iterum cupiditas ingruit: et si
malum mediocre sit, taedium, si summum, ad stultum
debellandum stuporem etiam educit. Ducunt agmen
appetitus, et fuga mediam tenet aciem, gaudium: est in
subsidiis dolor. His hostibus stulti animus impetitus optat,
timet, gaudet, doletq. Sed quia autem vitae sapientiam nō
callet, fluxa, vana, timores irriti, mala metus gaudia,
soli timores solidi. Siquidem optant adolescentes unguenta,
corollas, convivia: sed in his subest amari aliquid quod
tota in postea rationem vitae conturbet. Optant juvenes
gloriam, sed quae exquisita, et affectata Varronis Cannensi
clade

equis, non secus ac illo Troianorum dureo, quot inclusi sese exerunt hostes! Etenim, ubi semel prava cupiditas alicuius apparentis boni animum stulti incessit, ibi tum omnium perturbationum fons et origo existit amor; si bonum quam longissime absit, desiderium nascitur; si consequi possit, spes erigitur; si praesens sit, exoritur gaudium; si ita summum reputatur, ut in eo non nisi unus excellere possit, zelotypia et aemulatio praesto est; si eius copiam alius habeat, nos inopia laboremus, invidia cietur. At ubi eius modi fluxi et fucati boni compotes facti sumus, et, detracta persona, res manet, quia quod prius bonum videbatur, mox sub specie boni latens retegit malum, statim odium amori contrarium succenturiatur; ac, si malum longe absit, abominatio et fuga expeditur; si praesens nos premat, tristitia erumpit et dolor. Atque heic confestim cupiditati irascibilis appetitus opportunam fert opem. Etenim ad malum depellendum excitat iram; quod si vincere posse putet, armat audaciam; si de victoria desperet, iterum cupiditas ingruit; et si malum mediocre sit, toedium; si summum, ad stultum debellandum, stuporem etiam educit. Ducunt agmen appetitus et fuga, mediam tenet aciem gaudium, est in subsidiis dolor. His hostibus stulti animus impetitus optat, timet, gaudet doletque; sed quia artem vitae, sapientiam, non callet, fluxa vota, timores irriti, mala mentis gaudia, soli timores solidi. Siquidem optant adolescentes unguenta, corollas, convivia, sed in his subest amari aliquid, quod totam postea rationem vitae conturbet; optant iuvenes gloriam, sed quae (exquisita et affectata) Varrones Cannensi

---

211-212 Cicero *Tusculanae disputationes* I 12 235-236 Lucretius *De rerum natura* IV 1131-4

[fol_13r]

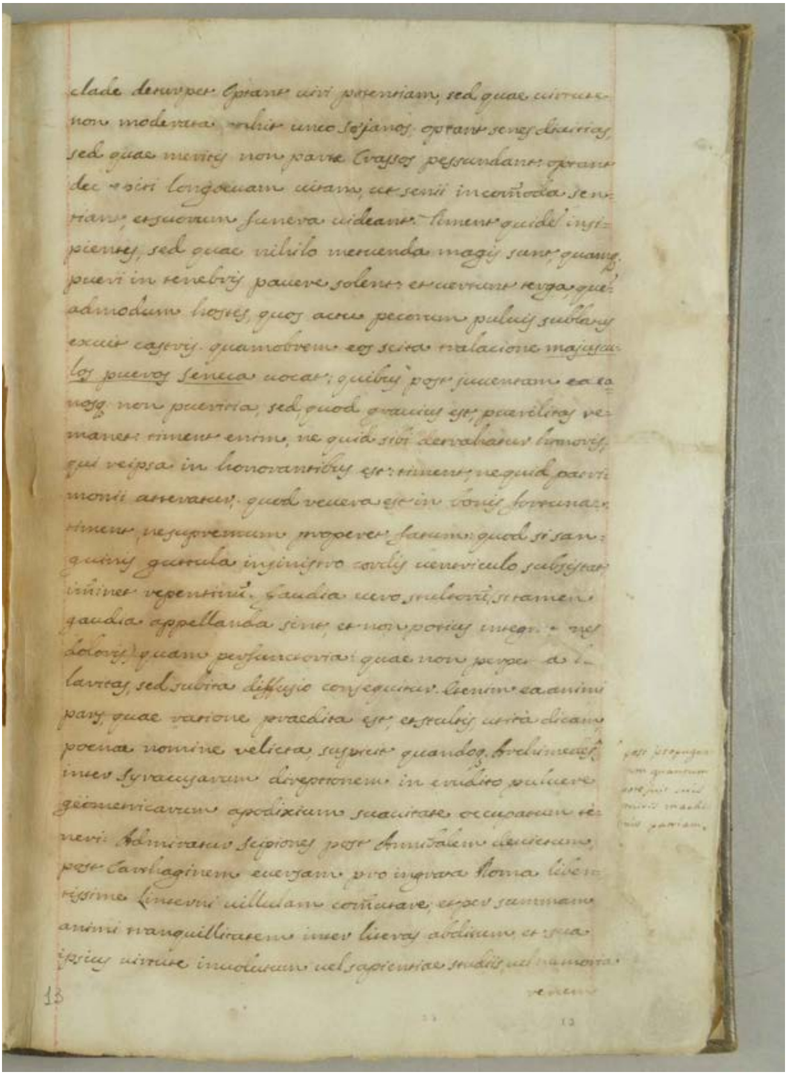
clade deinde per optant viri potentiam, sed quae virtute
non moderata vertit [illegible] Seianos: optant senes divitias,
sed quae meritis non partae Crassos pessumdant: optant
deo sibi longaevam vitam, ut senii incommoda sen-
tiant, et suorum funera videant. Timent quidem insi-
pientes, sed quae nihilo metuenda magis sunt, quam quae
pueri in tenebris pavere solent: et vertunt terga, quem-
admodum hostes, quos acta pecorum pulvis sublatus
exuit castris. quamobrem eos scita translatione majuscu-
los pueros Seneca vocat; quibus post iuventam [illegible]
[illegible] non pueritia, sed quod gravius est, puerilitas re-
manet: timent enim, ne quid sibi detrahatur honoris,
qui reipsa in honorantibus est: timent, ne quid patri-
monii atteratur, quod revera est in bonis fortunae:
timent, ne supremum properet fatum: quod si san-
guinis guttula in sinistro cordis ventriculo subsistat
intimet repentinum. Gaudia vero, meliora(?), si tamen
gaudia appellanda sint, et non potius [illegible]
doloris, quam perfunctoria: quae non [illegible] hi-
laritas, sed subita diffusio consequitur. Etenim ea animi
pars, quae ratione praedita est, et stultis vitia dicam
poenae nomine [illegible], sustinet quandoque Archimedem
inter Syracusarum direptionem in erudito pulvere
geometricarum apodixium suavitate occupatum te-
neri. Admiramur Scipiones post Annibalem devictum,
post Carthaginem eversam, pro ingrata Roma liben-
tissime Literni villulam commutare, et per summam
animi tranquillitatem inter literas abditum, et sua
ipsius virtute involutum vel sapientiae studiis, vel [illegible]
retentum(?)

post propugna[illegible] [illegible] quantum [illegible] patriam,

13

clade deturpet; optant viri potentiam, sed quae, virtute non moderata, trahit unco Seianos; optant senes divitias, sed quae (meritis non partae) Crassos pessundant; optant decrepiti longaevam vitam, ut senii incommoda sentiant et suorum funera videant Timent quidem insipientes, sed quae nihilo metuenda magis sunt quamque pueri in tenebris pavere solent; et vertunt terga, quemadmodum hostes, quos actu pecorum pulvis sublatus exuit castris. Quamobrem, eos, scita tralacione, maiusculos pueros Seneca vocat, quibus, post iuventam canosque non pueritia, sed, quod gravius est, puerilitas remanet. Timent enim ne quid sibi detrahatur honoris, qui re ipsa in honorantibus est; timent ne quid patrimonii atteratur, quod re vera est in bonis fortunae; timent ne supremum properet fatum, quod, si sanguinis guttula in sinistro cordis ventriculo subsistat, imminet repentinum.

10. Gaudia vero stultorum (si tamen gaudia appellanda sint, et non potius integrationes doloris) quam perfunctoria! quae non perpetua hilaritas, sed subita diffusio consequitur. Etenim ea animi pars, quae ratione praedita est, et stultis, ut ita dicam, poenae nomine relicta, suspicit quandoque Archimedes, post propugnatam quantum pote fuit suis miris machinis patriam, inter Syracusarum direptionem in erudito pulvere geometricarum apodixium suavitate occupatum teneri; admiratur Scipiones, post Hannibalem devictum, post Carthaginem eversam, pro ingrata Roma libentissime Linterni villulam commutare et per summam animi tranquillitatem inter literas abditum et sua ipsius virtute involutum vel sapientiae studiis vel memoria

241 Vergilius *Aeneis* IV 617-8 244-249 Seneca *Ad Lucilium* 4,2 262-263 Livius *Ab Urbe condita* XXV 31,9 265-267 Livius *Ab Urbe condita* XXXVIII 53,8

239. partae] parte D: corr. D1 **247.** canosque] eam nosque D: corr. D1

[fol_13v]

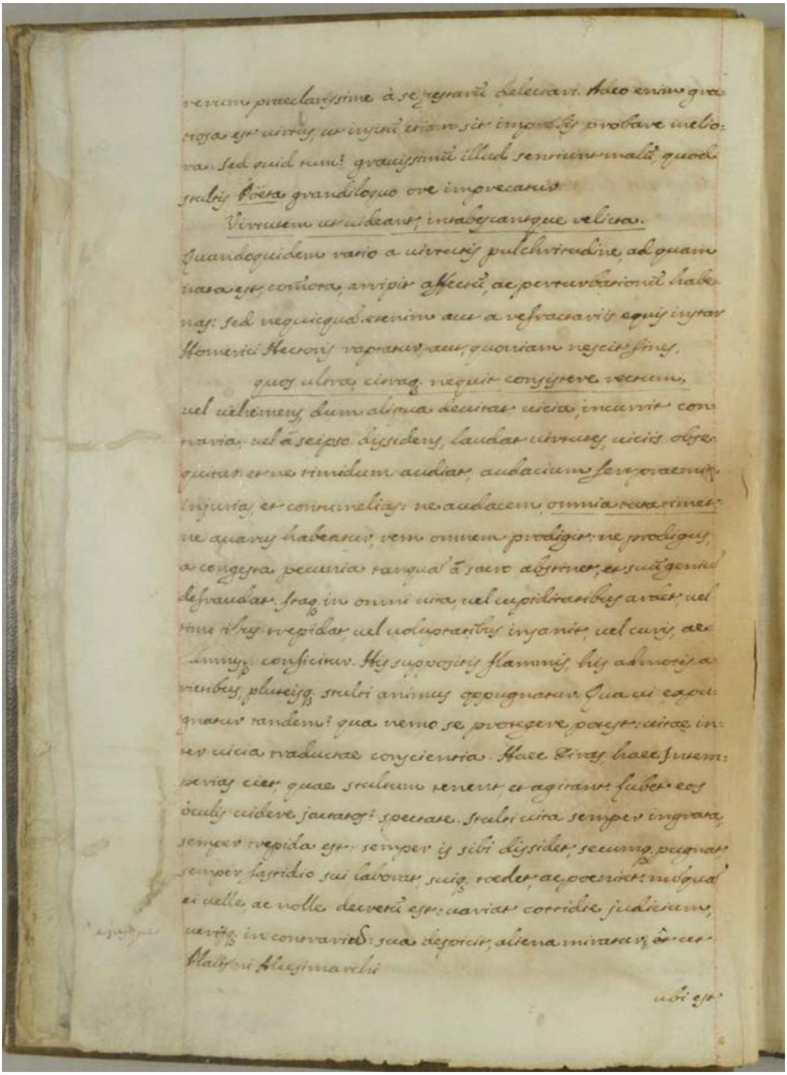

rerum praeclarissime à se gestarum delectavi. Adeo enim gra-
tiosa est virtus, ut injustis etiam sit impositus probare melio-
ra. Sed quid tum? gravissimum illud sentiunt malum, quod
stultis Poëta grandiloquo ore imprecatur

Virtutem ut videant, intabescantque relicta.

Quandoquidem stulto a virtutis pulchritudine, ad quam
nata est, contiora, arripit affectuum, ac perturbationum habe-
nas: sed nequicquam. etenim aut a refractariis equis instar
Homerici Hectoris raptatur, aut, quoniam nescit fines,

quos ultra, citraque nequit consistere rectum,

vel vehemens, dum aliqua devitat vitia, incurrit con-
traria, vel à seipso dissidens, laudat virtutes, vitiis obse-
quitur. et ne timidum audiat, audacium [illegible]
injurias, et contumelias: ne audacem, omnia veretur:
ne avarus habeatur, rem omnem prodigit: ne prodigus,
a congesta pecunia tanquam à sacro abstinet, et suum genium
defraudat. Itaque in omni vita, vel cupiditatibus ardet, vel
timoribus trepidat vel voluptatibus insanit, vel curis, ae-
rumnisque conficitur. His suppositis flammis, his admotis a-
rietibus, pluteisque stulti animus oppugnatur. Qua vi expu-
gnatur tandem? qua nemo se protegere potest: atrox in-
ter vitia traductae conscientia. Haec Dirae, haec Eumen-
nides ciet, quae stultum terrent, et agitant, subter eos
oculis videre jactatque spectare. Stulti vita semper ingrata,
semper trepida est: semper is sibi dissidet, secumque pugnat:
semper fastidio sui laborat, suique taedet, ac poenitet: nunquam
ei velle, ac nolle certum est: variat quotidie judicium,
vertitque in contrarium: sua despicit, aliena miratur, ô te
[illegible]

ubi est

rerum praeclarissime a se gestarum delectari. Adeo enim gratiosa est virtus, ut insitum etiam sit improbis probare meliora. Sed quid tum? gravissimum illud sentiunt malum, quod stultis poëta grandiloquo ore imprecatur: Virtutem ut videant intabescantque relicta. Quandoquidem ratio, a virtutis pulchritudine, ad quam nata est, commota, arripit affectuum ac perturbationum habenas; sed nequicquam. Etenim aut a refractariis equis, instar Homerici Hectoris, raptatur, aut, quoniam nescit fines quos ultra citraque nequit consistere rectum vel vehemens, dum aliqua devitat vicia, incurrit contraria, vel, a se ipso dissidens, laudat virtutes, viciis obsequitur; et ne timidum audiat, audacium fert praemia, iniurias et contumelias; ne audacem, omnia tuta timet; ne avarus habeatur, rem omnem prodigit; ne prodigus, a congesta pecunia tanquam a sacro abstinet et suum genium defraudat. Itaque, in omni vita, vel cupiditatibus ardet vel timoribus trepidat vel voluptatibus insanit vel curis aerumnisque conficitur. His suppositis flammis, his admotis arietibus pluteisque stulti animus oppugnatur. Qua vi expugnatur tandem? qua nemo se protegere potest: vitae inter vicia traductae conscientia. Haec Diras, haec Intemperias ciet, quae stultum tenent et agitant. Lubet eos oculis videre iactatos? Spectate. Stulti vita semper ingrata, semper trepida est; semper is sibi dissidet secumque pugnat; semper fastidio sui laborat suique toedet ac poenitet. Nunquam ei velle ac nolle decretum est; variat cottidie iudicium vertitque, in contrarium; sua despicit, aliena miratur eiusque, ut Plautini Alcesimarchi:

274 Persius Flaccus *Saturae* 3,38 279 Horatius *Sermones* I 1, 107 283 Vergilius *Aeneis* IV 298 285 Plautus *Aulularia* 724-5 293-294 Seneca *Ad Lucilium* 15,9

297. vertitque] vertique D: corr. D1, eiusque] add. in marg. D[fol_13v]

[fol_14r]

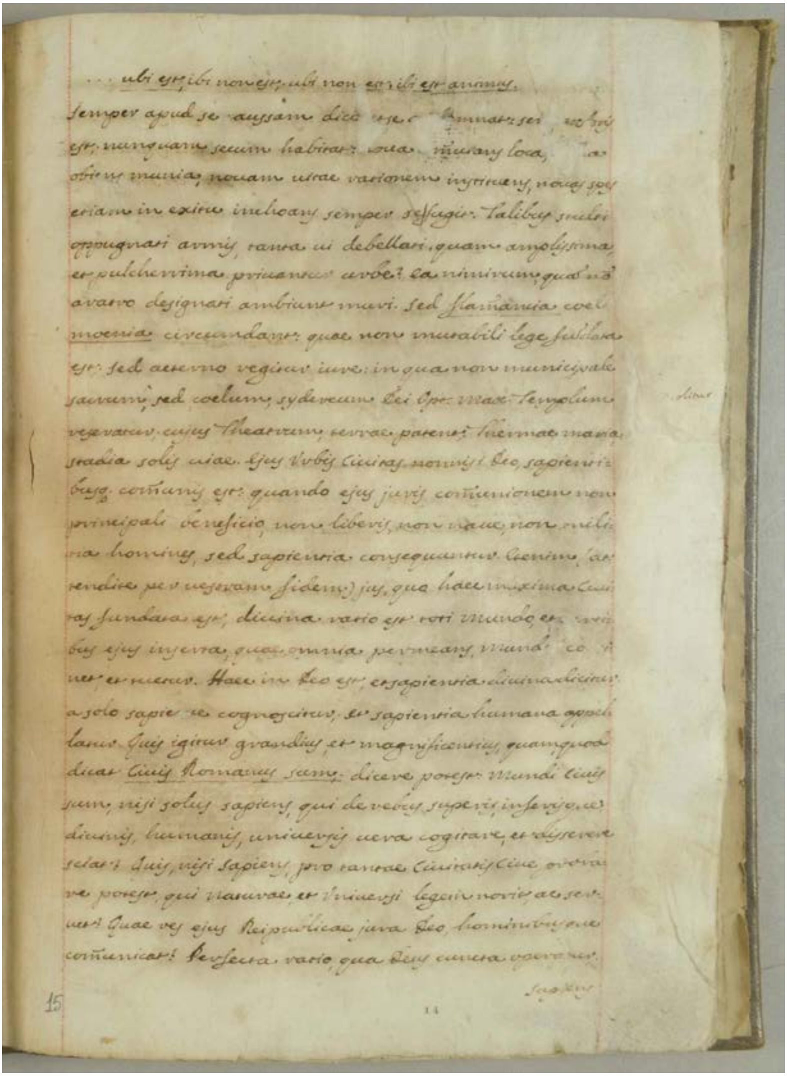
. . . ubi est, ibi non est, ubi non est, ibi est animus.
Semper apud se ausam dici esse [illegible] animatus sei [illegible]
est, nunquam secum habitat: nova [illegible] mutans loca, [illegible]
obiens munia, novam vitae rationem instituens, novas spes
etiam in exitu inchoans semper effugit. Talibus studiis
oppugnari armis, tanta vi debellari, quam amplissima
et pulcherrima privantur urbe? ea nimirum, quae non
aratro designari ambitus muri. Sed flammantia coeli
moenia circumdatur: quae non mutabili lege fundata
est: sed aeterno regitur iure: in qua non municipale
sacrum, sed coelum, sydereum Dei Opt. Max. Templum
reseratur, cujus Theatrum, terrae patent; thermae maria,
stadia solis viae. Ejus Urbis Civitas nobis cum Deo, sapienti-
busq. communis est: quando ejus juris communionem non
principali beneficio, non liberis, non [illegible], non mili-
tia homines, sed sapientia consequuntur. Etenim (ut
rendite per vestram fidem) jus, quo haec maxima Civi-
tas fundata est, divina ratio est toti mundo, et parti-
bus ejus inserta, quae omnia permeans, mundum conti-
net et tuetur. Haec in Deo est, et sapientia divina dicitur:
a solo sapiente cognoscitur, et sapientia humana appel-
latur. Quis igitur grandius, et magnificentius, quam quod
dicat Civis Romanus sum: dicere potest: Mundi Civis
sum, nisi solus sapiens, qui de rebus superis, inferisque,
divinis, humanis, universis vera cogitare, et disserere
solet? Quis, nisi sapiens, pro tantae Civitatis Cive ora-
re potest, qui naturae et universi legem novit, ac ser-
vat? Quae res ejus Reipublicae jura Deo, hominibusque
communicat? Perfecta ratio, qua Deus cuncta operatur.
sapientis
15 14

ubi est, ibi non est; ubi non est, ibi est animus. Semper apud se caussam dicit et se condemnat; semper foris est, nunquam secum habitat; nova commutans loca, nova obiens munia, novam vitae rationem instituens, novas spes etiam in exitu inchoans, semper se fugit.

11. Talibus stulti oppugnati armis, tanta vi debellati, quam amplissima et pulcherrima privantur urbe? Ea nimirum, quam non aratro designati ambiunt muri, sed flammantia coeli moenia circumdant; quae non mutabili lege fundata est, sed aeterno regitur iure; in qua non municipale sacrum colitur, sed coelum, sydereum Dei Opt. Max. templum reseratur; cuius theatrum, terrae patent; thermae maria; stadia solis via. Eius urbis civitas non nisi Deo sapientibusque, communis est, quando eius iuris communionem non principali beneficio, non liberis, non nave, non militia homines, sed sapientia, consequuntur. Etenim (attendite per vestram fidem) ius, quo haec maxima civitas fundata est, divina ratio est toti mundo et partibus eius inserta, quae omnia permeans mundum continet et tuetur. Haec in Deo est, et Sapientia Divina dicitur; a solo sapiente cognoscitur, et sapientia humana appellatur. Quis igitur grandius et magnificentius quam quod dicat: «Civis Romanus sum», dicere potest: «Mundi civis sum», nisi solus sapiens, qui de rebus superis inferisque, divinis, humanis, universis vera cogitare et disserere sciat? Quis, nisi sapiens, pro tantae civitatis cive probare potest, qui naturae et universi legem norit ac servet? Quae res eius rei publicae iura Deo hominibusque communicat? Perfecta ratio, qua Deus cuncta operatur

---

267 Plautus *Cistellaria* 211-212 270-271Seneca *Ad Lucilium* 13.6 275 Lucretius *De rerum natura* I 73, I 1102, II 1044-45, 16, V 119, V 454, V 1213 278 Seneca *Ad Lucilium* 102, 21 280-281 Seneca *De otio* 4, 1 290 Cicero *De legibus* I 61 290-293 Cicero *Tusculanae disputationes* I 153, IV 57, V 7, I 153,

---

271. se fugit] sefugit D: corr. D1

[fol_14v]

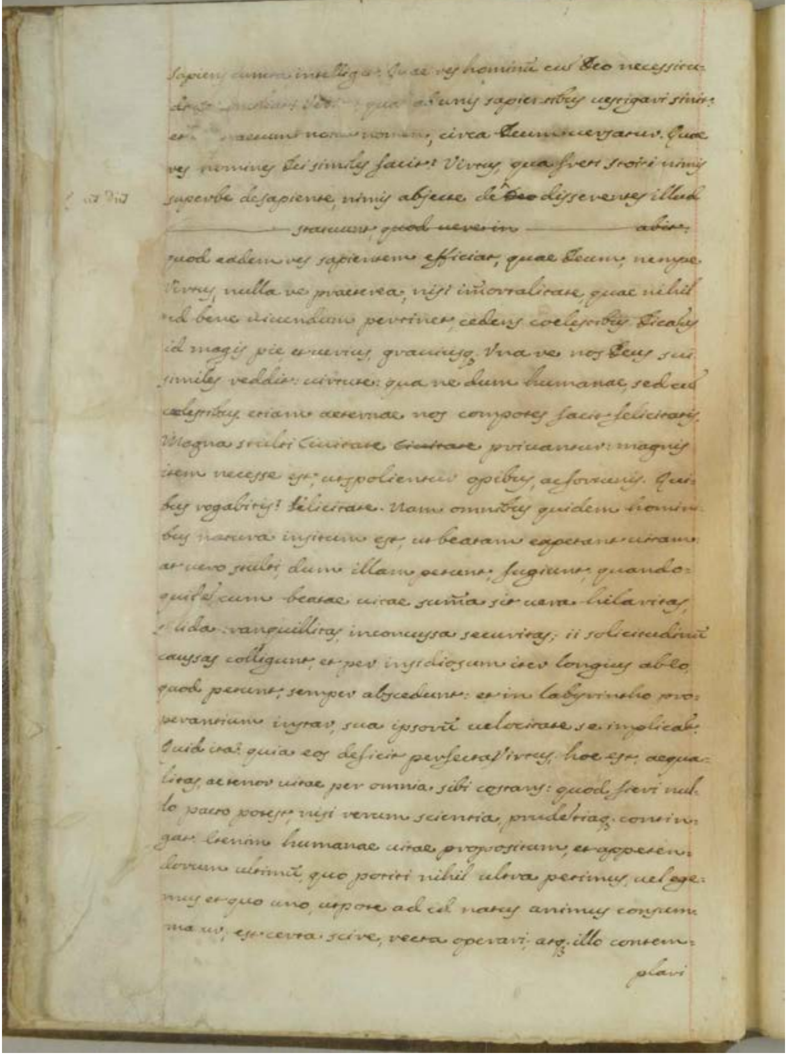
sapiens summum intelligat. Quae res hominum cum Deo necessitu-
dinem [illegible] quam alumnis sapientibus [illegible]
et [illegible] nomen, circa Deum necessarium. Quae
res homines Dei similes facit? Virtus, qua fuere Stoici nimis
superbe de sapiente, nimis abjecte de Deo dissereres illud
statuunt, quod neverim abit,
quod eadem res sapientem efficiat, quae Deum; nempe
Virtus, nulla re praeterea, nisi immortalitate, quae nihil
ad bene vivendum pertinet, cedens coelestibus. Dicatis
id magis pie et verius, graviusque. Una re nos Deus sui
similes reddit: virtute: qua ne dum humanae, sed coe-
lestibus etiam aeternae nos compotes facit felicitatis.
Magna stulti Civitate Civitate privantur: magnis
item necesse est, ut polleant opibus, ac fortunis. Qui-
bus rogabitis? felicitate. Nam omnibus quidem homini-
bus natura insitum est, ut beatam expetant vitam;
at vero stulti dum illam petunt, fugiunt, quando-
quidem cum beatae vitae summa sit vera hilaritas,
solida tranquillitas, inconcussa securitas, ii solicitudinum
caussas colligunt, et per insidiosum iter longius ab eo,
quod petunt, semper abscedunt: et in labyrintho pro-
perantium instar, sua ipsorum velocitate se implicat.
Quid ita? quia eos deficit perfecta virtus, hoc est, aequa-
litas, et tenor vitae per omnia sibi constans: quod fieri nul-
lo pacto potest, nisi verum scientia, prudentiaque coniun-
gat: bonum humanae vitae propositum, et appeten-
dorum ultimum, quo potiti nihil ultra petimus, vel age-
mus et quo uno, utpote ad id natus animus consum-
matur, est certa scire, recta operari; atque illo contem-
plari

sapiens cuncta intelligit. Quae res hominum cum Deo necessitudines conciliat? Veritas, quae ab unis sapientibus vestigari sinit et, ut Graecum notat nomen, circa Deum versatur. Quae res homines Dei similes facit? Virtus, qua freti Stoici, nimis superbe de sapiente, nimis abiecte de suis diis disserentes, illud statuunt, quod eadem res sapientem efficiat, quae Deum, nempe virtus, nulla re praeterea, nisi immortalitate, quae nihil ad bene vivendum pertinet, cedens coelestibus. Dicamus id magis pie et verius graviusque: una re nos Deus sui similes reddit, virtute, qua nedum humanae, sed cum coelestibus etiam aeternae nos compotes facit felicitatis

12. Magna stulti civitate privantur; magnis item necesse est ut spolientur opibus ac fortunis. «Quibus?» rogabitis. Felicitate. Nam omnibus quidem hominibus natura insitum est, ut beatam expetant vitam; at vero stulti, dum illam petunt, fugiunt, quandoquidem, cum beatae vitae summa sit vera hilaritas, solida tranquillitas, inconcussa securitas ii so1icitudinum, caussas colligunt, et per insidiosum iter longius ab eo, quod petunt, semper abscedunt et, in labyrintho properantium instar, sua ipsorum ve1ocitate se implicant. Quid ita? quia eos deficit perfecta virtus, hoc est aequalitas ac tenor vitae per omnia sibi constans, quod fieri nullo pacto potest, nisi rerum scientia prudentiaque contingat. Etenim humanae vitae propositum et appetendorum ultimum, quo potiti nihil ultra petimus vel egemus, et quo uno, utpote ad id natus animus, consummatur, est certa scire, recta operari, atque illo contemplari,

---

302 Seneca *Ad Lucilium* 92, 30; 73, 12-13; 59,14; 48, 11; Cicero *De legibus* I 25; Cicero *Tusculanae disputationes* I 153 303 Cicero *Tusculanae disputationes* I 153 304 Cicero *De natura deorum* II 153 308-317 Seneca *Ad Lucilium* 44, 7

---

301. suiis] add. in marg. D1; diis] deo D: corr. D1 **307.** coelestibus] celestibus D: corr. D1

[fol_15r]

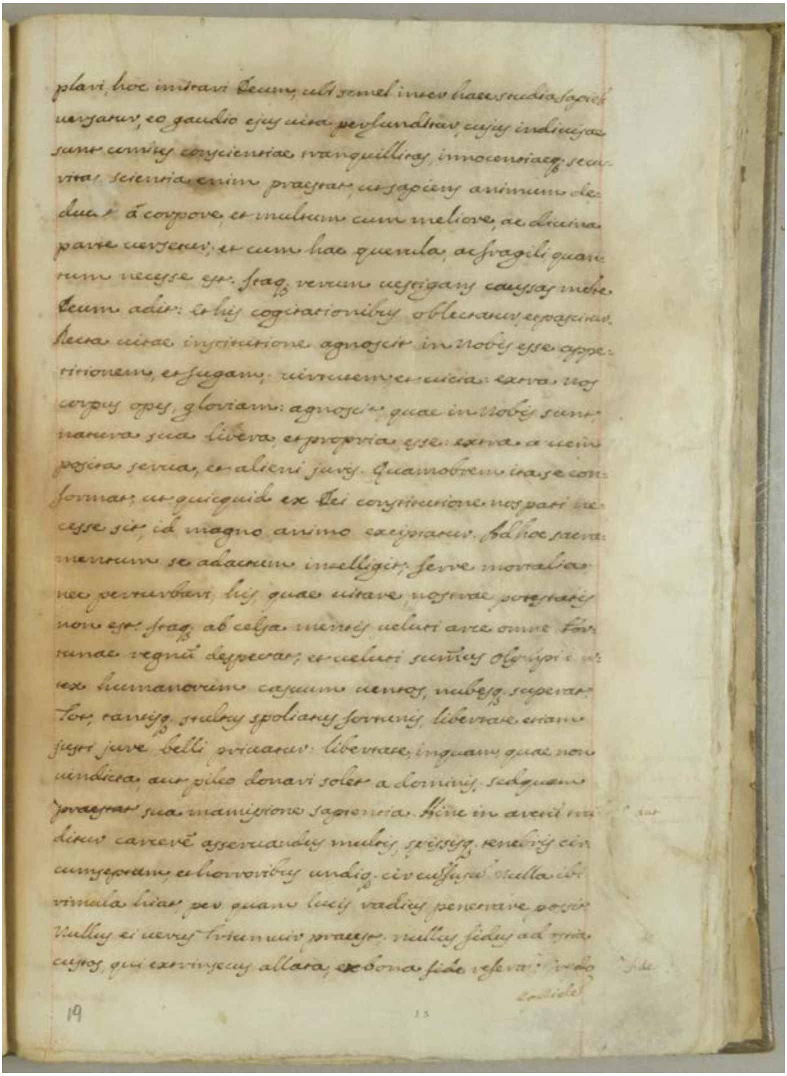
plavi, hoc intrari Deum, ubi semel inter haec studia sapiens
versatur, eo gaudio ejus vita perfunditur, cujus individuae
sunt comites conscientiae tranquillitas, innocentiaeq. secu-
ritas. Scientia enim praestat, ut sapiens animum de-
ducat à corpore, et multum cum meliore, ac divina
parte versetur; et cum hac querula, ac fragili quan-
tum necesse est. Itaq. verum vestigans caussas inde
Deum adit: et his cogitationibus oblectatur, et pascitur.
Recta vitae institutione agnoscit in nobis esse appe-
titionem, et fugam, virtutem, et vitia: extra nos
corpus opes, gloriam: agnoscit, quae in nobis sunt,
natura sua libera, et propria esse: extra, a nobis
posita serva, et alieni juris. Quamobrem ita se con-
formant, ut quicquid ex Dei constitutione nos pati ne-
cesse sit, id magno animo excipiatur. Ad hoc sacra-
mentum se adactum intelligit, ferre mortalia
nec perturbari his, quae vitare nostrae potestatis
non est. Itaq. ab celsa mentis veluti arce omne for-
tunae regnû despectat; et veluti summus Olympi ver-
tex humanorum casuum ventos, nubesq. superat.
Tot, tantisq. rebus spolians fortunis, libertate etiam
justo jure belli privatur: libertate, inquam, quae non
vindicta, aut pileo donari solet a dominis, sed quam
praestat sua manumissione sapientia. Hinc in atrum [illegible]
dine carcerê asservandus mulctis, spississq. tenebris cir-
cumseptum, et horroribus undiq. circumfusus. Nulla ibi
vincula, licet per quam lucis radius penetrare possit.
Nullus ei veris lucem [illegible] praestat. nullus fidus ad [illegible]
custos, qui extrinsecus allata, et bona fide referat. Verbo
credidit
19 15

hoc imitari Deum. Ubi semel inter haec studia sapiens versatur, eo gaudio eius vita perfunditur, cuius indivisae sunt comites conscientiae tranquillitas innocentiaeque securitas. Scientia enim praestat ut sapiens animum deducat a corpore, et multum cum meliore ac divina, parte versetur et cum hac querula ac fragili quantum necesse est. Itaque rerum vestigans caussas mente Deum adit, et his cogitationibus oblectatur et pascitur. Recta vitae institutione agnoscit in nobis esse appetitionem et fugam, virtutem et vicia, extra nos corpus, opes, gloriam; agnoscit quae in nobis sunt, natura sua libera et propria esse; extra autem posita, serva et alieni iuris. Quamobrem ita se conformat, ut quicquid ex Dei constitutione nos pati necesse sit, id magno animo excipiatur. Ad hoc sacramentum se adactum intelligit: ferre mortalia, nec perturbari his, quae vitare nostrae potestatis non est. Itaque ab celsa mentis veluti arce omne fortunae regnum despectat et, veluti summus Olympi vertex, humanorum casuum ventos nubesque superat.

13. Tot tantisque stultus spolíatus fortunis, libertate etiam iusti iure belli privatur; libertate, inquam, quae non vindicta aut pileo donari solet a dominis, sed quam dat sua manumissione sapientia. Hinc in arctum truditur carcerem asservandus multis spississque tenebris circumseptum et horroribus undique circumfusum. Nulla ibi rimula hiat, per quam lucis radius penetrare possit; nullus ei verus triumvir praeest; nullus fidus ad ostia custos, qui extrinsecus allata ex bona referat fide.

14. Credo

328-329 Seneca *Ad Lucilium* 78,10 337-342 Seneca *Ad Lucilium* 76,23

---

348. dat] add. in marg. D1 **354.** ex] et D: corr. D1; referat fide] fide referat D: corr. D1

[fol_15v]

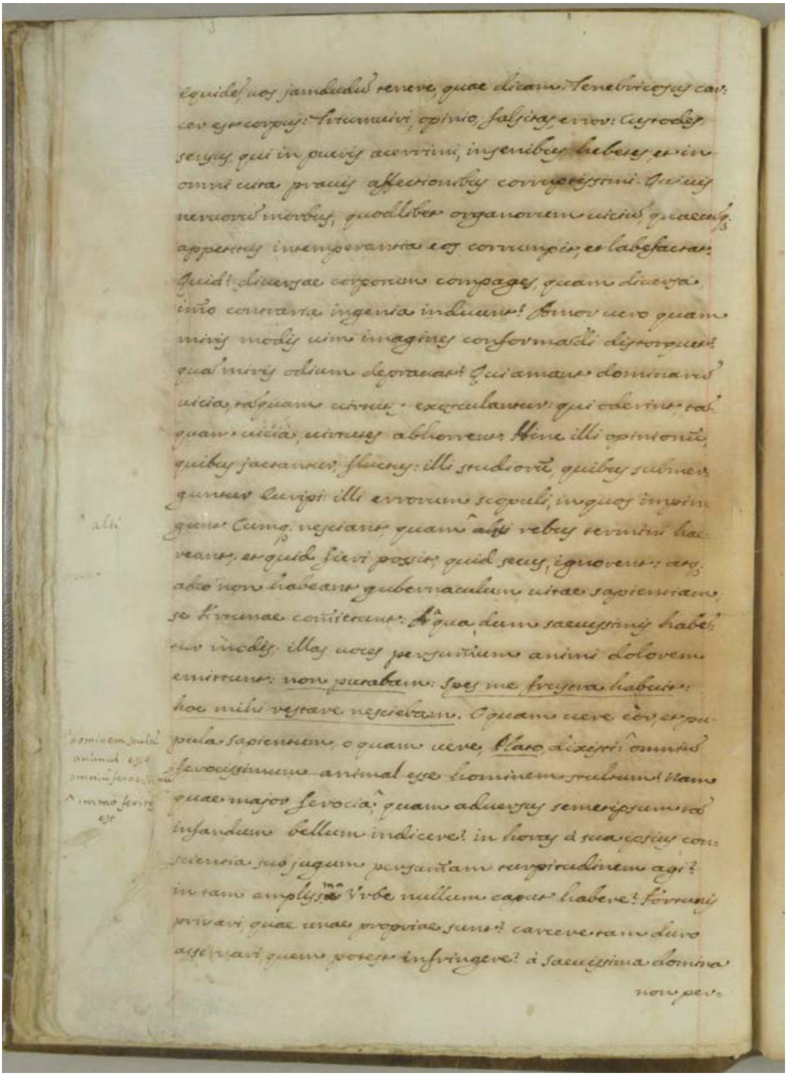
equidem vos jamdudum tenere, quae dicam. Tenebricosus car-
cer est corpus: hinc meri opinio, falsitas, error. Custodes
sensus, qui in pueris acerrimi, in senibus hebetes, et in
omni aetate pravis affectionibus corruptissimi. Quivis
nervorum morbus, quodlibet organorum vitium, quaecumque
appetitus intemperantia eos corrumpit, et labefactat.
Quid? diversae corporum compages, quam diversa,
imo contraria ingenia induunt! Amor vero quam
miris modis rerum imagines conformat, et distorquet!
quam miris odium depravat! Qui amant dominarum
vitia, tamquam virtutes exosculantur: qui oderint, tam-
quam vitia, virtutes abhorrent. Hinc illi opinionum,
quibus jactantur, fluctus: illi studiorum, quibus submer-
guntur, turbines: illi errorum scopuli, in quos impin-
gunt. Cumque nesciant, quam ^alsis rebus terminum ha-
beant, et quid fieri possit, quid secus, ignorent: atque
adeo non habeant gubernaculum vitae sapientiam,
se Fortunae committunt. A qua dum saevissimis habe-
tur modis, illas voces persentiunt animi dolorem
emittunt: non putabam: spes me frustrata habuit:
hoc mihi restare nesciebam. O quam vere cor, et pu-
pula sapientum, o quam vere, Plato, dixisti omnium
ferocissimum animal esse hominem stultum! Nam
quae major ferocia, quam adversus semetipsum tam
infandum bellum indicere? in horas a sua ipsius con-
scientia sub jugum per summam turpitudinem agi?
in tam amplissima Urbe nullum caput habere? fortunis
privari, quae unae propriae sunt? carcere tam duro
asservari quem potest infringere? a saevissima domina
non per-

^alti

^hominem stultum animal esse omnium ferocissimum

^immo ferox est

equidem vos iamdudum tenere quae dicam. Tenebricosus carcer est corpus; triumviri, opinio, falsitas, error; custodes, sensus, qui in pueris acerrimi, in senibus hebetes et in omni vita pravis affectionibus corruptissimi. Quivis nervorum morbus, quodlibet organorum vicium, quaecumque appetitus intemperantia eos corrumpit et labefactat. Quid? Diversae corporum compages quam diversa, immo contraria, ingenia induunt? Amor vero quam miris modis vim imagines conformandi distorquet? quam miris odium depravat? Qui amant dominarum vicia, tanquam virtutes, exosculantur; qui oderint, tanquam vicia, virtutes abhorrent. Hinc illi opinionum, quibus iactantur, fluctus; illi studiorum, quibus submerguntur, euripi; illi errorum scopuli, in quos impingunt. Cumque nesciant quam alti rebus termini haereant, et quid fieri possit, quid secus, ignorent atque adeo non habeant gubernaculum vitae sapientiam, se fortunae committunt, a qua dum saevissimis habentur modis, illas voces per summum animi dolorem emittunt: «Non putabam; spes me frustra habuit; hoc mihi restare nesciebam!»

15. O quam vere, cor et pupula sapientum, o quam vere, Plato, dixisti hominem stultum animal esse omnium ferocissimum! Nam quae maior ferocia, immo feritas est ferocia, quam adversus semet ipsum tam infandum bellum indicere? in horas a sua ipsius conscientia sub iugum per summam turpitudinem agi? in tam amplissima urbe nullum caput habere? fortunis privari, quae unae propriae sunt? carcere tam duro asservari, quem potest infringere? a saevissima domina

363-367 Horatius *Sermones* I3 38-40; Cicero *De natura deorum* I 79 370-371 Lucretius *De rerum natura* V 89-90 376 Seneca *Ad Lucilium* 76, 35

370. alti] aliti D (linea del. D1): corr. in marg. D1 **373.** a] A D: corr. D1**381.** hominem-ferocissimum] omnium ferocissimum animal esse hominem stultum D (linea del. D1): add. in margine D1 **381.** ferocia-est] add. in marg. D1 **384.** amplissima] ampliss.a D: -ma add. sup. lin. D1

[fol_16r]

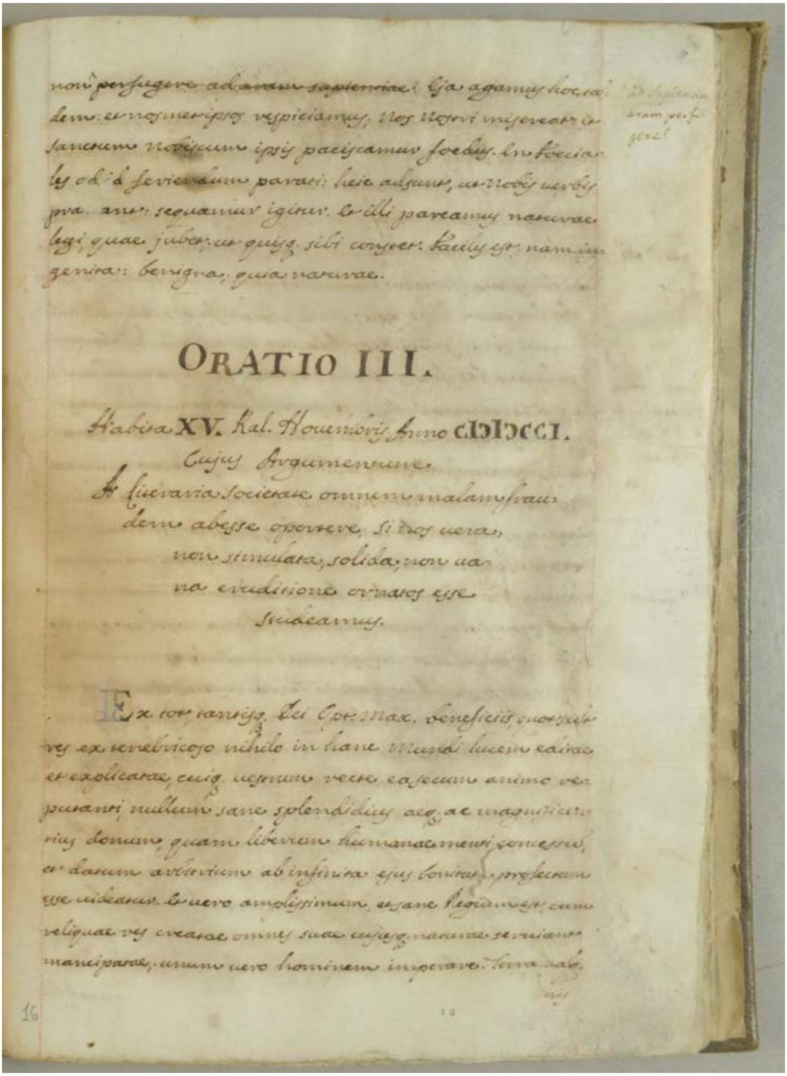

non perfugere ad aram sapientiae? Eja agamus hoc ta-
dem: et nosmetipsos respiciamus. Nos Nostri misereat et
sanctum nobiscum ipsi paciscamur foedus. In societa-
lis ob id serviendum parati: heic adsunt, ut Nobis verbis
pra. ant: sequamur igitur. Et illi pareamus naturae
legi, quae jubet, ut quisque sibi consulat: facilis est: nam in-
genita: benigna, quia naturae.

[illegible] aram perfugere!

ORATIO III.

Habita XV. Kal. Novembris Anno CIƆIƆCCI.
Cujus Argumentum.
A literaria societate omnem malam frau-
dem abesse oportere, si nos vera,
non simulata, solida, non va-
na eruditione ornatos esse
studeamus.

Ex tot tantisque Dei Opt. Max. beneficiis, quot ille
res ex tenebricoso nihilo in hanc Mundi lucem editas
et explicatas, cuique usum recte ea secum animo re-
putanti, nullum sane splendidius atque ac magnificen-
tius donum, quam liberum humanae menti concessum,
et datum arbitrium ab infinita ejus bonitate, profectum
esse videatur. Et vero amplissimum, et sane Regium est, cum
reliquae res creatae omnes suae cujusque naturae serviant
mancipatae, unum vero hominem imperare. Terra nab-
ris

16 18

non ad sapientiae aram perfugere? Eia, agamus hoc tandem, et nosmet ipsos respiciamus; nos nostri misereat, et sanctum nobiscum ipsis paciscamur foedus. En foeciales ad id feriendum parati; heic adsunt, ut nobis verbis praeeant: sequamur igitur. Et illi pareamus naturae legi, quae iubet ut quisque sibi constet. Facilis est, nam ingenita; benigna, quia naturae.

ORATIO III

habita XV Kal. Novembris MDCCI
cuis argumentum
A LITERARIA SOCIETATE OMNEM MALAM FRAUDEM ABESSE OPORTERE, SI NOS VERA NON SIMULATA, SOLIDA NON VANA ERUDITIONE ORNATOS ESSE STUDEAMUS.

1. Ex tot tantisque Dei Opt. Max. beneficiis, quot sunt res ex tenebricoso nihilo in hanc mundi lucem editae et explicatae, cuique vestrum recte ea secum animo reputanti nullum sane splendidius aeque ac magnificentius donum quam liberum humanae menti concessum et datum arbitrium ab infinita eius bonitate profectum esse videatur. Et vero amplissimum et sane regium est, cum reliquae res creatae omnes suae cuiusque naturae serviant mancipatae, unum vero hominem imperare. Terra namque

388-389 Cicero *De legibus* II 21 19 Cicero Tusculanae disputationes V 69

387. ad sapientiae aram perfurgere] add. in marg. D1

[fol_16v]

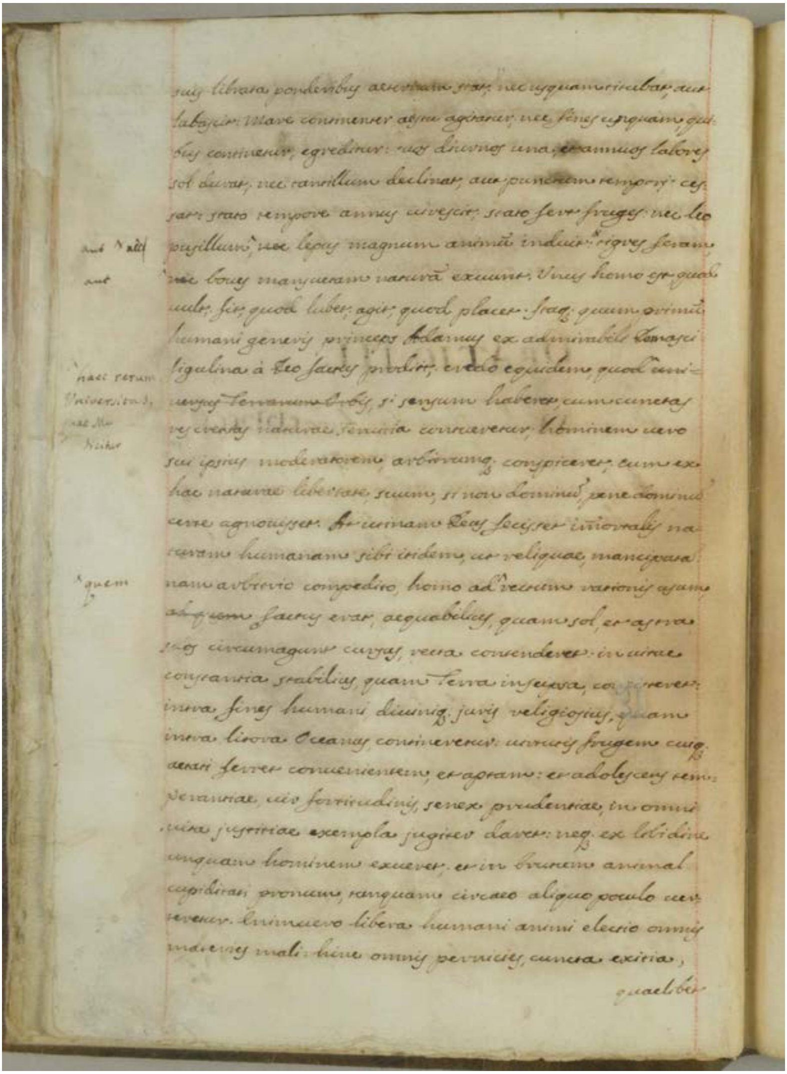
suis librata ponderibus aeternum stat; nec usquam titubat, aut
labascit. Mare continenter aestu agitatur, nec fines usquam, qui-
bus continetur, egreditur: nec diurnos una, et annuos labores
sol durat, nec tantillum declinat, aut punctum temporis ces-
sat: stato tempore annus vertitur; stato fert fruges. nec leo
pusillum, nec lepus magnum animum induit: tigres feram,
nec boves mansuetam naturam exuunt. Unus homo est quod
vult, fit quod libet, agit quod placet. Itaque quum primus
humani generis princeps Adamus ex admirabili [illegible]
figulina à Deo factus prodiit, credo equidem, quod uni-
versus terrarum orbis, si sensum haberet, cum cunctas
res creatas naturae [illegible] contineri, hominem vero
sui ipsius moderatorem, arbitrumque conspiceret, cum ex
hac naturae libertate, suum, si non dominum, pene dominum
esse agnovisset. At utinam Deus fecisset immortalis na-
turam humanam sibi itidem, ut reliquae, mancipata
nam arbitrio compedito, homo ad rectum rationis usum
aliquem factus erat, aequabilius, quam sol, et astra
suos circumagunt cursus, recta contenderet: in vitae
constantia stabilius, quam terra insessa, consisteret:
intra fines humani divinique juris religiosius, quam
intra litora Oceanus, contineretur: unius frugem cuique
aetati ferret convenientem, et aptam: et adolescens tem-
perantiae, vir fortitudinis, senex prudentiae, in omni
vita justitiae exempla jugiter daret: neque ex libidine
unquam hominem exueret, et in brutum animal
cupiditati pronum, tanquam circaeo aliquo poculo con-
verteretur. Enimvero libera humani animi electio omnis
materies mali: hinc omnis pernicies, cuncta exitia,

quaelibet

aut ^ alit
aut
^ haec rerum Universitas, quae [illegible]
^ quem

suis librata ponderibus aeternum stat, nec usquam titubat aut labascit; mare continenter aestu agitatur, nec fines unquam, quibus continetur, egreditur; suos diurnos una et annuos labores sol durat, nec tantillum declinat aut punctum temporis cessat; stato tempore annus virescit, stato fert fruges; nec leo pusillum aut lepus magnum animum induit; nec tigres feram aut boves mansuetam naturam exuunt. Unus homo est quod vult, fit quod lubet, agit quod placet. Itaque, quum primum humani generis princeps Adamus ex admirabili Damasci figulina a Deo factus prodiit, credo equidem quod haec rerum universitas, quae mundus dicitur, si sensum haberet, cum cunctas res creatas naturae servitia contueretur, hominem vero sui ipsius moderatorem arbitrumque conspiceret, cum ex hac naturae libertate suum, si non dominum, pene dominum certe agnovisset.

2. At utinam Deus fecisset immortalis naturam humanam sibi itidem, ut reliquae, mancipatam! Nam, arbitrio compedito, homo ad quem rectum rationis usum factus erat, aequabilius quam sol et astra suos circumagunt cursus, recta contenderet; in vitae constantia stabilius quam terra in se ipsa consisteret; intra fines humani divinique iuris religiosius quam intra litora Oceanus contineretur; virtutis frugem cuique aetati ferret convenientem et aptam; et adolescens temperantiae, vir fortitudinis, senex prudentiae, in omni vita iustitiae exempla iugiter daret; neque ex libidine unquam hominem exueret, et in brutum animal cupiditati pronum tanquam Circaeo aliquo poculo verteretur. Enimvero libera humani animi electio omnis materies mali; hinc omnis pernicies, cuncta exitia,

---

25-26 Seneca *Ad Lucilium* 85,8 26-27 Ionnanes Picus Mirandola *De hominis dignitate* p. 315, 1; p. 315, 38-39 32-35 Ficinus *Opera omnia* p. 296, 17-26

---

25. nec] add. in marg. D1 **26.** aut] add. in marg. D1 **31.** haec rerum-dicitur] add. in marg. D1 **39.** quem] add. in marg. D1

[fol_17r]

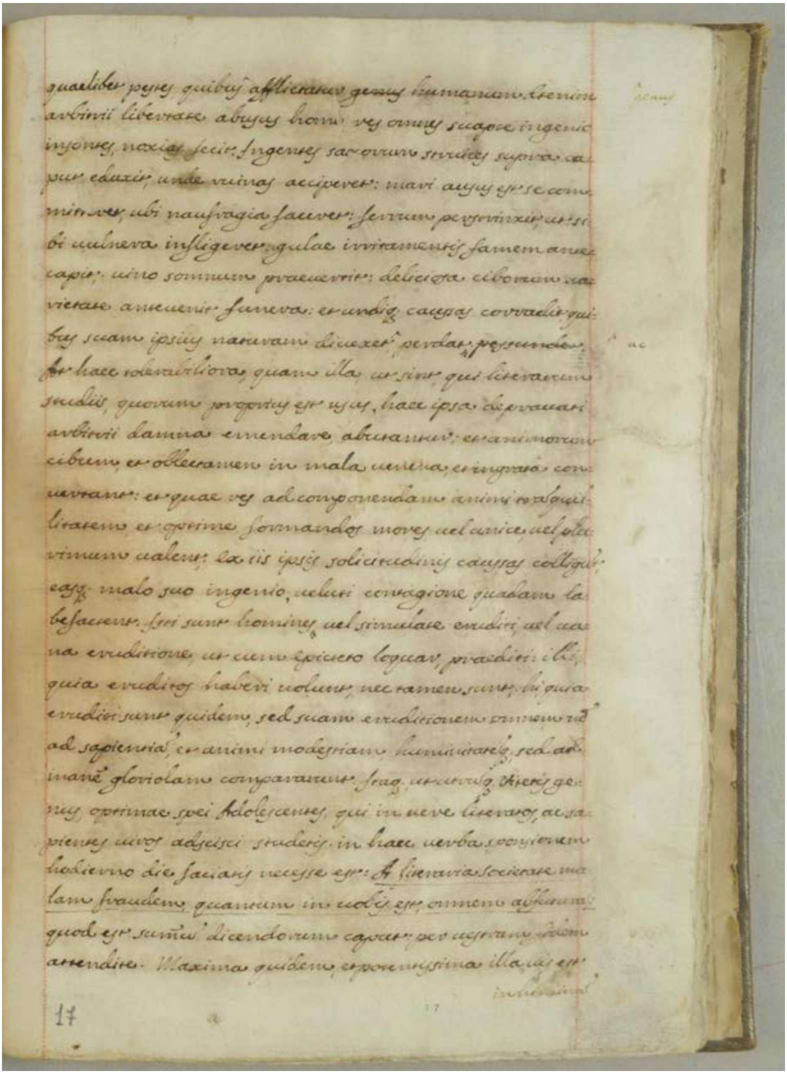

quaelibet pestes quibus affligitur genus humanum. Etenim
arbitrii libertate abusus homo res omnes suapte ingenio
insontes, noxias fecit. Ingentes saxorum struices supra ca-
put eduxit, unde ruinas acciperet: mari ausus est se com-
mittere, ubi naufragia faceret: ferrum perstrinxit, ut si-
bi uulnera infligeret: gulae irritamentis famem ante-
capit: uino somnum praeuertit: deliciosa ciborum ua-
rietate anteuenit funera: et undique caussas corradit, qui-
bus suam ipsius naturam diuexet, perdat, perimat.
Et haec tolerabiliora, quam illa, ut sint, qui literarum
studiis, quorum proprius est usus, haec ipsa depravati
arbitrii damna emendare, abutantur: et animorum
cibum, et oblectamen in mala uenena, et ingrata con-
uertant: et quae res ad componendam animi tranquil-
litatem et optime formandos mores uel unice, uel ple-
rimum ualent; ex iis ipsis solicitudinis caussas colligunt,
easque malo suo ingenio, ueluti contagione quadam la-
befaciunt. Isti sunt homines uel simulate eruditi, uel ua-
na eruditione, ut cum Epicteto loquar, praediti: illi,
quia eruditos haberi uolunt, nec tamen sunt; hi quia
eruditi sunt quidem, sed suam eruditionem [illegible]
ad sapientiam, et animi modestiam, humanitatemque, sed ad
inanem gloriolam comparaverunt. Itaque utrumque istiusmodi ge-
nus, optimae spei Adolescentes, qui in uere literatos, ac sa-
pientes uiros adsciscri studetis, in haec uerba sponsionem
hodierno die faciatis necesse est: A literaria societate ma-
lam fraudem, quantum in uobis est, omnem abstinete:
quod est summum dicendorum caput, per uestram fidem
attendite. Maxima quidem, et potentissima illa vis est

17

quaelibet pestes quibus genus afflictatur humanum. Etenim, arbitrii libertate abusus, homo res omnes suopte ingenio insontes, noxias fecit. Ingentes saxorum struices supra caput eduxit, unde ruinas acciperet; mari ausus est se committere, ubi naufragia faceret; ferrum perstrinxit ut sibi vulnera infligeret; gulae, irritamentis famem antecapit, vino somnum praevertit, deliciosa ciborum varietate antevenit funera, et undique caussas corradit, quibus suam ipsius naturam divexet ac aperdat.

3. At haec tolerabiliora quam illa, ut sint qui literarum studiis, quorum proprius est usus haec ipsa depravati arbitrii damna emendare, abutantur, et animorum cibum et oblectamen in mala venena et ingrata convertant; et quae res ad componendam animi tranquillitatem et optime formandos mores vel unice vel plurimum valent, ex iis ipsis solicitudinis caussas colligunt easque malo suo ingenio; veluti contagione quadam, labefactent. Isti sunt homines vel simulate eruditi vel vana eruditione, ut cum Epicteto loquar, praedit; illi, quia eruditos haberi volunt, nec tamen sunt; hi, quia eruditi sunt quidem, sed suam eruditionem omnem non ad sapientiam et animi modestiam humanitatemque, sed ad inanem gloriolam compararunt. Itaque, ut utrumque vitetis genus, optimae spei adolescentes, qui in vere literatos ac sapientes viros adscisci studetis, in haec verba spansionem hodierno die faciatis necesse est: A literaria societate malam fraudem, quantum in vobis est, omnem abfuturam; quod est summum dicendorum caput; per vestram fidem attendite.

4. Maxima quidem et potentissima illa vis est

---

56 Sallustius *De bello Iugurthino* 89,7

---

51. genus] add. in marg. D1 **59.** ac] add. in marg. D1

[fol_17v]

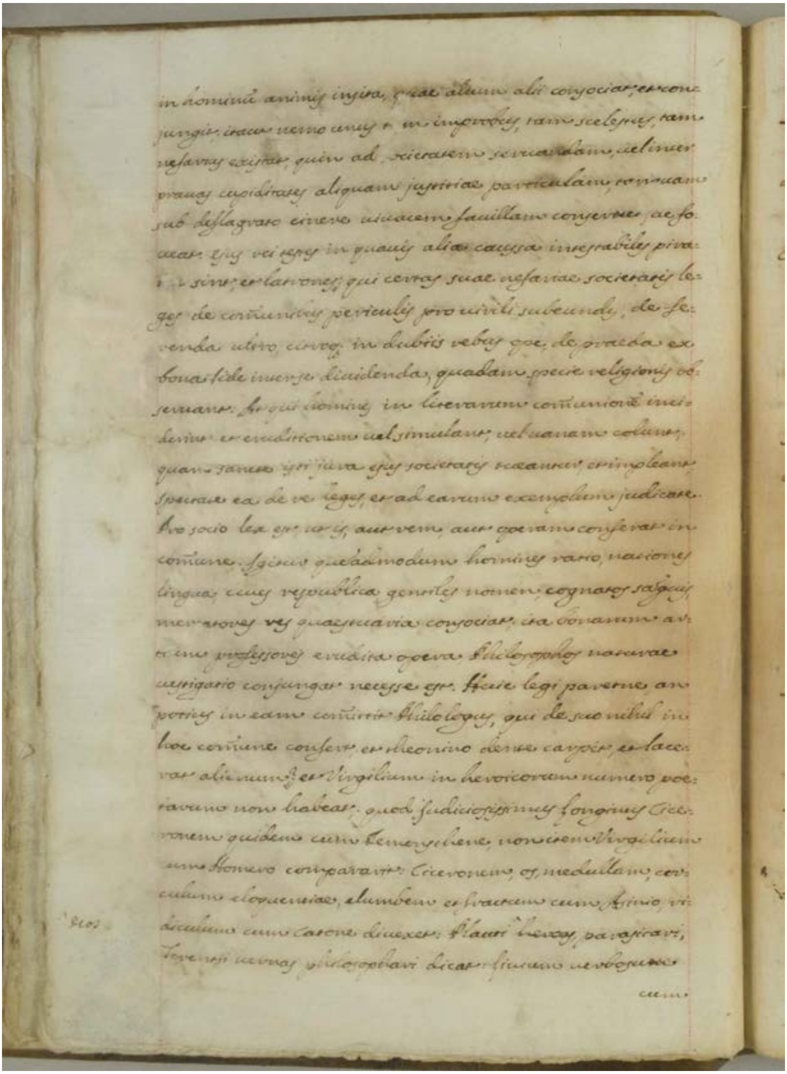
in hominum animis insita, quae alterum alteri consociat, et con-
jungit: itaut nemo unus e in improbis, tam sceleratus, tam
nefarius existat, quin ad societatem servandam, vel inter
pravas cupiditates aliquam justitiae particulam, tanquam
sub deflagrato cinere vivacem favillam conservet, ac fo-
veat. Ejus rei testes in quavis alia caussa integrabiles pira-
tae sint, et latrones, qui certas suae nefariae societatis le-
ges de communibus periculis pro virili subeundis, de fe-
renda altero, utroq. in dubiis rebus ope, de praeda ex
bona fide inter se dividenda, quadam specie religionis ob-
servant. At qui homines in literariam communionem inci-
derint, et eruditionem vel simulant, vel vanam colunt,
quam tamen ipsi jura ejus societatis servant, et impleant,
spectare ea de re leges, et ad earum exemplum judicare.
Pro socio lex est, ut is, aut rem, aut operam conferat in
commune. Igitur quemadmodum homines ratio, nationes
lingua, cives respublica, gentiles nomen, cognatos sanguis,
mercatores res quaestuaria consociat, ita bonarum ar-
tium professores eruditio opera. Philosophos naturae
investigatio conjungat necesse est. Huic legi parere, an
potius in eam committit Philologus, qui de suo nihil in
hoc commune confert, et Theonino dente carpit, et lace-
rat alienum? et Virgilium in heroicorum numero poe-
tarum non habeat. quod judiciosissimus Longinus Cice-
ronem quidem cum Demosthene, non item Virgilium
cum Homero comparavit: Ciceronem, et medullam, cor-
culum eloquentiae, elumbem et fractum cum Asinio, ri-
Pios diculum cum Catone dixeret: Plauti lepores, parasitari,
Terentii versus philosophari dicat: [illegible]
cum

in hominum animis insita, quae alium alii consociat et coniungit, ita ut nemo unus tam improbus, tam scelestus, tam nefarius existat, quin ad societatem servandam, vel inter pravas cupiditates, aliquam iuistitiae particulam, tanquam sub deflagrato cinere vivacem favillam, conservet ac foveat. Eius rei testes, in quavis alia caussa intestabiles, piratae sint et latrones; qui certas suae nefariae societatis leges de communibus periculis pro virili subeundis, de ferenda ultro citroque in dubiis rebus ope, de praeda ex bona fide inter se dividenda, quadam specie religionis observant. At qui homines in literarum communionem inciderint, et eruditionem vel simulant vel vanam colunt, quam sancte isti iura eius societatis tueantur et impleant, spectate ea de re leges, et ad earum exemplum iudicate.

5. Pro socio: lex est ut is aut rem aut operam conferat in commune. Igitur quemadmodum homines ratio, nationes lingua, cives res publica, gentiles nomen, cognatos sanguis, mercatores res quaestuaria consociat, ita bonarum artium professores erudita opera, philosophos naturae vestigatio coniungat necesse est. Huic legi paretne an potius in eam committit philologus, qui de suo nihil in hoc commune confert, et Theonino dente carpit et lacerat alienum? et Virgilium in heroicorum numero poëtarum non habeat, quod iudiciosissimus Longinus Ciceronem quidem cum Demosthene, non item Virgilium cum Homero compararit; Ciceronem, os medullam corculum eloquentiae, elumbem et fractum cum Asinio, ridiculum cum Catone divexet; Plauti deos parasitari, Terentii vernas philosophari dicat; Livium verbosum

---

84 Cicero *De officiis* II 40 86-90 Cicero *De officiis* II 40; Plato *Res publica* I 351 cd 103 Horatius *Epistulae* I 18, 81-82

---

108. deos] heroas D (linea del. D1): add. in marg. D1

[fol_18r]

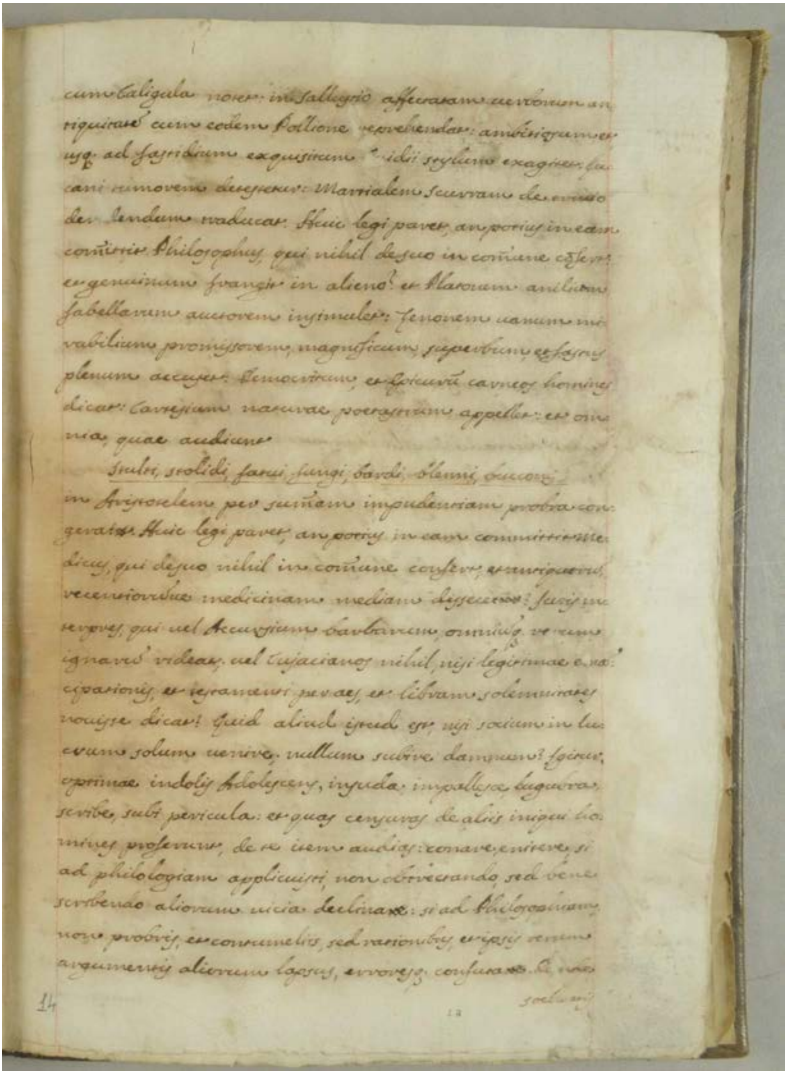

cum Caligula notet: in Sallustio affectatam veterum antiquitatem cum eodem Pollione reprehendat: ambitiosum etiam usque ad fastidium exquisitum Ovidii stylum exagitet: Lucani tumorem detestetur: Martialem scurram de medio delendum traducat. Huic legi paret, an potius in eam committit Philosophus, qui nihil de suo in commune conferens, et genuinum frangit in alieno? et Platonem anilium fabellarum auctorem insimulet: Zenonem vanum mirabilium promissorem, magnificum, superbum, et fastus plenum accuset: Democritum, et Epicurum carneos homines dicat: Cartesium naturae poetam appellet: et omnia, quae audiunt

Stulti, stolidi, fatui, fungi, bardi, blenni, buccones in Aristotelem per summam impudentiam probra congerat? Huic legi paret, an potius in eam committit Medicus, qui de suo nihil in commune confert, et antiquorum, recentiorumque medicinam mediam dissecat? Iuris interpretes, qui vel Accursium barbarum, omniumque rerum ignarum videat, vel Cujacianos nihil, nisi legitimae emancipationis, et testamenti per aes, et libram solemnitates novisse dicat? Quid aliud igitur est, nisi socium in lucrum solum venire, nullum subire damnum? Igitur, optimae indolis Adolescens, insuda, impallesce, lucubra, scribe, subi pericula: et quas censuras de aliis ingenui homines proferunt, de te item audias: conare, enitere, si ad philologiam applicuisti, non obtrectando, sed bene scribendo aliorum vitia declinare: si ad Philosophiam, non probris, et contumeliis, sed rationibus et ipsis rerum argumentis aliorum lapsus, erroresque confutare. Et non

solum

14

12

cum Caligula notet; in Sallustio affectatam verborum antiquitatem cum eodem Pollione reprehendat; ambitiosum et usque ad fastidium exquisitum Ovidii stylum exagitet; Lucani tumorem detestetur; Martialem scurram de trivio deridendum traducat. Huic legi paret an potius in eam committit philosophus, qui nihil de suo in commune confert, et genuinum frangit in alieno? et Platonem anilium fabellarum auctorem insimulet; Zenonem vanum mirabilium promissorem, magnificum, superbum et fastus; plenum accuset Democritum et Epicurum carneos homines dicat; Carthesium naturae poëtastrum appellet, et omnia, quae audiunt stulti, stolidi, fatui, fungi, bardi, blenni, bucones, in Aristotelem per summam impudentiam probra congerat. Huic legi paret an potius in eam committit medicus, qui de suo nihil in commune confert, et antiquorum recentiorumve medicinam mediam dissecet? Iuris interpres, qui vel Accursium barbarum omniumque rerum ignarum rideat, vel Cuiacianos nihil, nisi legitimae emancipationis et testamenti per aes et libram solemnitates, novisse dicat? Quid aliud istud est, nisi socium in lucrum solum venire, nullum subire damnum? Igitur, optimae indolis adolescens, insuda, impallesce, lucubra, scribe, subi pericula, et quas censuras de aliis iniqui homines proferunt, de te item audias; conare, enitere; si ad philologiam applicuisti, non obtrectando, sed bene scribendo aliorum vicia declina; si ad philosophiam, non probris et contumeliis, sed rationibus et ipsis rerum argumentis aliorum lapsus erroresque confuta.

6. Deinde

116-119 Cicero *De officiis* III 39 121 Plautus Bacchides 1057

---

123. congerat] congerantt D: corr. D1 **126.** dissecet] disecetur D: corr. D1 **132.** lucubra] lugubra D: emend. Visc. **136.** declina] declinare D: corr. D1 **139.** confuta] confutare D: corr. D1

[fol_18v]

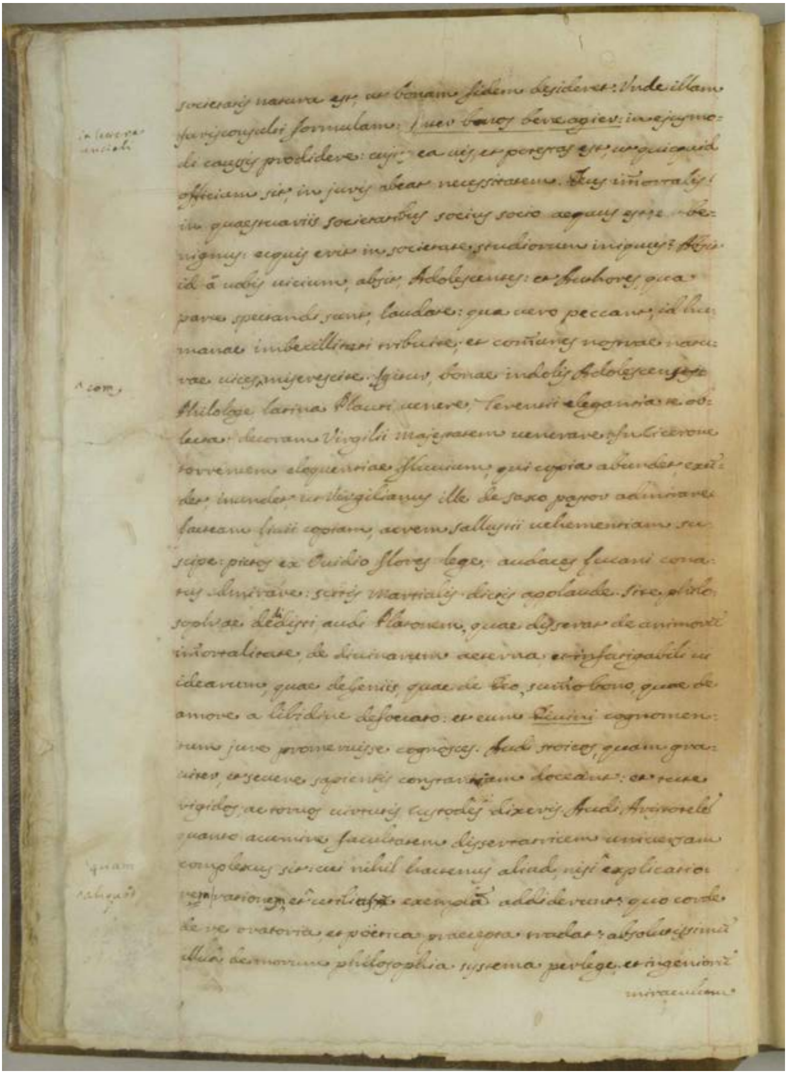
in litterae antichi

^ com

quam [illegible]

societatis natura est, ut bonam fidem desideret. Unde illam
Jurisconsulti formulam: Uti ne bonos bene agier: in ejusmo-
di caussis prodidere: cujus ea vis et potestas est, ut quicquid
officium sit, in juris abeat necessitatem. Quis immortalis!
in quaestuariis societatibus socius socio aequus esse, be-
nignus: aequis erit in societate studiorum iniquus? Absit
id a vobis vitium, absit, Adolescentes: et Auctores, qua
parte spectandi sunt, laudate: qua vero peccant, id hu-
manae imbecillitati tribuite, et communis nostrae natu-
rae vices miserescite. Igitur, bonae indolis Adolescens, sive
Philologe latinae Plauti venere, Terentii elegantia te ob-
lecta: decoram Virgilii majestatem venerare: in Cicerone
torrentem eloquentiae flumen, qui copia abundet, exu-
det, inundet, ut Virgilianus ille de saxo pastor admirare:
facetam Livii copiam, acrem Sallustii vehementiam su-
scipe: pictos ex Ovidio flores lege, audaces Lucani cona-
tus admirare: scitis Martialis dictis applaude. Sive philo-
sophiae deditus audi Platonem, quae disserat de animorum
immortalitate, de divinarum aeterna, et infatigabili vi
idearum, quae de Geniis, quae de Deo, summo bono, quae de
amore a libidine desociato: et cum Divini cognomen-
tum jure promeruisse cognosces. Audi Stoicos, quam gra-
viter, et severe sapientiis conjunctionem doceant: et recte
rigidos ac torvos virtutis custodes dixeris. Audi Aristotelem
quanto acumine facultatem disserentem universam
complexus sit: ceu nihil habeamus aliud, nisi explicatio-
nem [illegible] rationem, et [illegible] exempla addideris, quo conde-
de re oratoria, et poetica praecepta tradat, absolutissima
illius demonstrativae philosophiae systemata perlege, et ingenium
miraculum

societatis natura est ut bonam fidem desideret. Unde illam iuris formulam: Inter bonos bene agier in eius modi caussis prodidere; cuius ea vis et potestas est, ut quicquid officium sit in iuris abeat necessitatem. Deus immortalis! in quaestuariis societatibus socius socio aequus est et benignus; ecquis erit in societate studiorum iniquus? Absit id a vobis vicium, absit, adolescentes; et authores, qua parte spectandi sunt, laudate; qua vero peccant, id humanae imbecillitati tribuite, et communes nostrae naturae vices commiserescite. Igitur, bonae indolis adolescens philologe, Latina Plauti venere, Terentii elegantia te oblecta; decoram Virgilii maiestatem venerare; in Cicerone torrentem eloquentiae fluvium, qui copia abundet, exundet, inundet, ut Virgilianus ille de saxo pastor, admirare. Lacteam Livii copiam, acrem Sallustii vehementiam suscipe; pictos ex Ovidio flores lege; audaces Lucani conatus admirare; scitis Martialis dictis applaude. Si te philosophiae dedidisti, audi Platonem , quae disserat de animorum immortalitate, de divinarum aeterna et infatigabili vi idearum, quae de Geniis, quae de Deo, Summo Bono, quae de amore a libidine defoecato, et eum Divini cognomentum iure promeruisse cognoses. Audi Stoicos, quam graviter et severe sapientis constantiam doceant, et tute rigidos ac torvos virtutis custodes dixeris. Audi Aristotelem , quanto acumine facultatem dissertatricem universam complexus sit; cui nihil hactenus aliud, nisi quam explicatiorem rationem et aliquod utilius exemplum addiderunt; quo corde de re oratoria et poëtica praecepta tradat; absolutissimum illud de morum philosophia systema perlege, et ingeniorum

142 Cicero *De officiis* III 61,70 155 Vergilius *Aeneis* II 304-308 156 Quintilianus *Institutio oratoria* X 1,32

150. commiserescite] miserescite D: corr. in marg. D1 adolescens] adolescente et D: corr. D1 **158.** dedidisti] dedisti D: corr. D1 **167.** quam] add. in marg. D1 **168.** aliquod] add. in marg. D1 **169.** aliquod] add. in marg. D1 utilius exemplum] utiliora exempla D: corr. D1

[fol_19r]

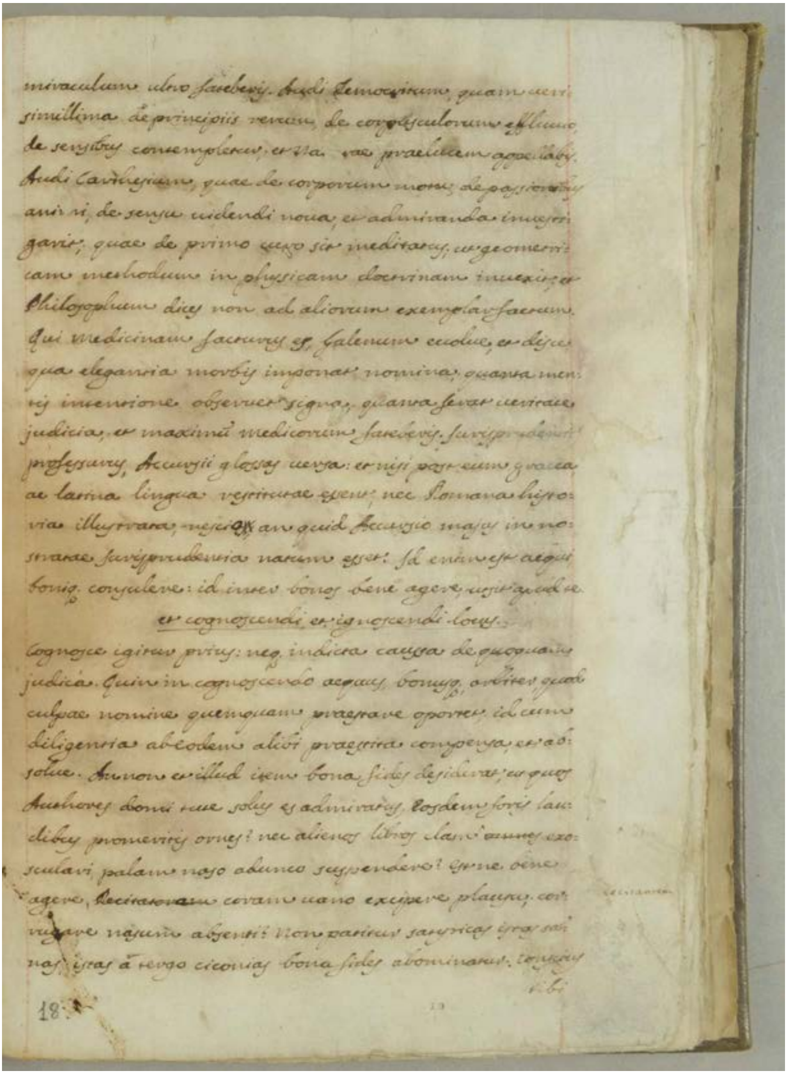

miraculum ultro fateberis. Audi Democritum, quam veri-
simillima de principiis rerum, de corpusculorum effluviis
de sensibus contemplatur, et ita rite praeclarum appellabis.
Audi Carthesium, quae de corporum motu, de passionibus
animi, de sensu videndi nova, et admiranda investi-
gavit; quae de primo vero sit meditatus, ut geometri-
cam methodum in physicam doctrinam invexit, et
Philosophum dices non ad aliorum exemplar factum.
Qui medicinam faciunt, eos Galenum evolve, et disces
qua elegantia morbis imponat nomina; quanta men-
tis intentione observet signa, quanta ferat veritate
judicia, et maximum medicorum fateberis. Jurisprudentiae
professores, Accursii glossas versa: et nisi post eum graeca
ac latina lingua restitutae essent; nec Romana histo-
ria illustrata, nescio an quid Accursio majus in no-
strate jurisprudentia natum esset. Id enim est aequi
bonique consulere: id inter bonos bene agere, ut sit quod se
et cognoscendi et ignoscendi locus.
Cognosce igitur prius: neque indicta caussa de quoquam
judica. Quin in cognoscendo aequus, bonusque, arbiter quod
culpae nomine quemquam praestare oportet, id cum
diligentia ab eodem alibi praestita compensa, et ab-
solve. Annon et illud item bona fides desiderat, ut quos
Auctores domi tuae solus es admiratus, eosdem foris lau-
dibus promereris omnes? nec alienos libros clam omnes exo-
sculari, palam naso adunco suspendere? Esne bene
agere, recitationem coram vano excipere plausu, con-
vitiare nasutum absenti? Non patitur satyricas istas sim-
nas, istas a tergo ciconias bona fides abominatur, [illegible]
tibi

18 19

miraculum ultro fateberis. Audi Democritum , quam veri simillima de principiis rerum, de corpusculorum effluvio, de sensibus contempletur, et naturae praelucem appellabis. Audi Carthesium , quae de corporum motu, de passionibus animi, de sensu videndi nova et admiranda investigarit; quae de primo vero sit meditatus, ut geometricam methodum in physicam doctrinam invexit, et philosophum dices non ad aliorum exemplar factum. Qui medicinam facturus es, Galenum evolve, et disce qua elegantia morbis imponat nomina, quanta mentis intentione observet signa, quanta ferat veritate iudicia, et maximum medicorum fateberis. Iuris prudentiam professurus, Accursii glossas versa; et nisi post eum Graeca ac Latina lingua restitutae essent, nec Romana historia illustrata, nescio an quid Accursio maius in nostratea iuris prudentia natum esset. Id enim est aequi bonique consulere, id inter bonos bene agere, ut sit apud te et cognoscendi et ignoscendi locus.

7. Cognosce igitur prius; neque indicta caussa de quoquam iudica. Quin in cognoscendo aequus bonusque arbiter, quod culpae nomine quemquam praestare oportet, id cum diligentia ab eodem alibi praestita compensa et absolve. An non et illud item bona fides desiderat, ut quos authores domi tute solus es admiratus, eosdem foris laudibus promeritis ornes? nec alienos libros clam domi exosculari, palam naso adunco suspendere? Estne bene agere recitantem coram vano excipere plausu, corrugare nasum absenti? Non patitur satyricas istas sannas, istas a tergo ciconias bona fides abominatur. Conscius

---

188 Terentius *Heautontimorumenos* 218 191-192 Horatius *Sermones* I 3, 69-70 196 Horatius *Sermones* I 6, I 5-6

---

185. nescio] nescius D: corr. D1 **197.** recitantem] recitatorem D (linea del. D1): add. in margine D1

[fol_19v]

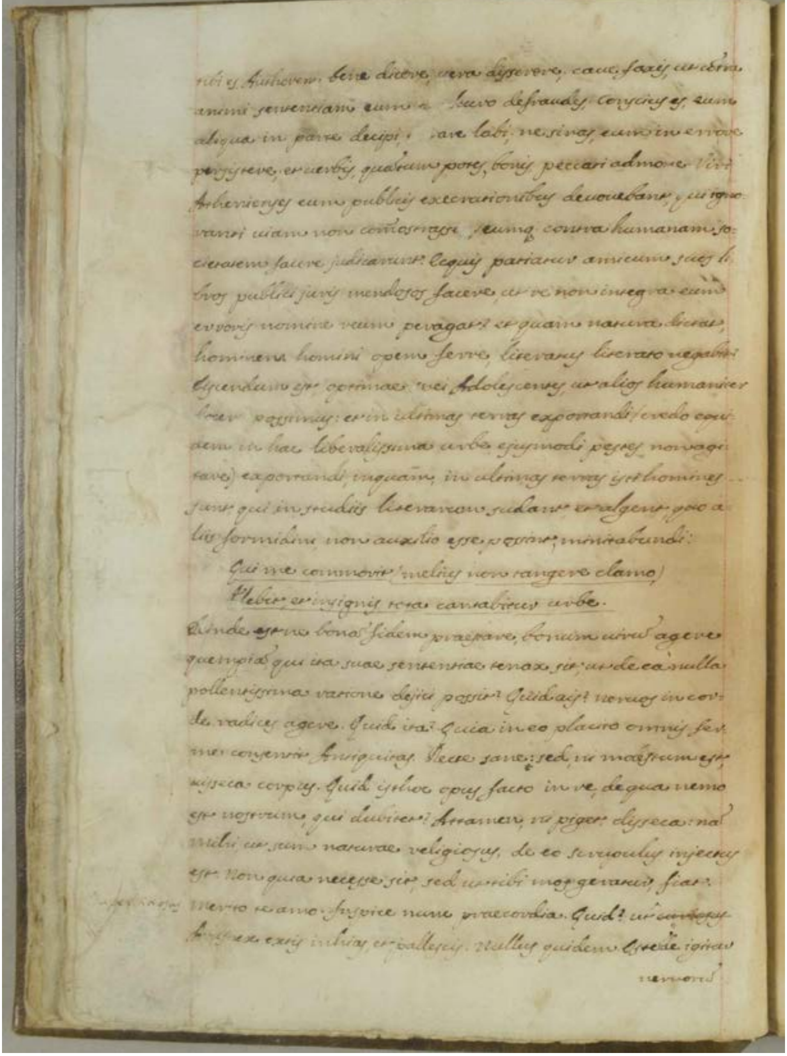
nis Authorem bene dicere, vera disserere, caue, saxis uti com-
animi sententiam cum ... bus defraudes. Contrariis, cum
aliqua in parte decipi, ... are labi, ne sinas, eum in errore
persistere, et verbis, qualium potes, bonis peccati admone. Viri
Athenienses eum publicis execrationibus devovebant, qui igno-
ranti viam non commonstrasset, seumque contra humanam so-
cietatem facere judicarunt. Legibus patiantur amicum suos li-
bros publici juris mendosos facere, ut re non integra cum
erroris nomine vetum peragant et quam natura dictat,
hominem homini opem ferre, literatis literato negabit?
Tuendum est optimae rei Adolescentes, ut alios humanitus
... pessimus: et in ultimas terras exportandi (credo qui-
dem in hac liberalissima urbe ejusmodi pestes non vagi-
tare) exportandi, inquam, in ultimas terras isti homines
sunt qui in studiis literarum sudant et algent, quo a-
liis formidini non auxilio esse possint; minitabundi:

Qui me commorit (melius non tangere clamo)
Flebit et insignis tota cantabitur urbe.

Unde est ut bonam fidem praestare, bonum virum agere
quempiam qui ita suae sententiae tenax sit, ut de ea nulla
pollentissima ratione dejici possit? Quid ais? Nervos in cor-
de radices agere. Quid ita? Quia in eo placito omnis fer-
me consentit Antiquitas. Recte sane: sed, ut monstrum est
dissecta corpus. Quid isthoc opus facto in re, de qua nemo
est nostrum, qui dubitet? Attamen, ni piget, dissecta: nam
mihi, ut sum naturae religiosus, de eo scrupulus injectus
est. Non quia necesse sit, sed ut tibi mos geratur, fiat.
[illegible] Nervo tamen. Inspice nunc praecordia. Quid? ut [illegible]
[illegible] ex extis [illegible] et [illegible]. Nullus quidem. [illegible] igitur
nervorum

tibi es authorem bene dicere, vera disserere, cave faxis ut contra animi sententiam eum suo lucro defraudes; conscius es eum aliqua in parte decipi, errare, labi, ne sinas eum in errore persistere, et verbis, quantum potes, bonis peccati admone. Viri Athenienses eum publicis execrationibus devovebant, qui ignoranti viam non commonstrasset eumque contra humanam societatem facere iudicarunt. Ecquis patiatur amicum suos libros publici iuris mendosos facere ut, re non integra, eum erroris nomine reum peragat? et quam natura dictat, hominem homini opem ferre, literatus literato negabit? Discendum est, optimae spei adoiescentes, ut alios humaniter docere possimus; et in ultimas terras exportandi (credo equidem in hac liberalissima urbe eius modi pestes non agitare), exportandi, inquam, in ultimas terras isti homines sunt, qui in studiis literarum sudant et algent, quo aliis formidini, non auxilio esse possint, minitabundi:
Qui me commorit (melius non tangere clamo)
flebit, et insignis tota cantabitur urbe.

8. Deinde estne bonam fidem praestare, bonum virum agere quempiam, qui ita suae sententiae tenax sit, ut de ea nulla pollentissima ratione deiici possit? «Quid ais?». «Nervos in corde radices agere». «Quid ita?». «Quia in eo placito omnis ferme consentit antiquitas». «Recte sane, sed, ni molestum est, disseca corpus». «Quid isthoc opus facto in re, de qua nemo est nostrum qui dubitet?». «Attamen, ni piget, disseca; nam mihi, ut sum naturae religiosus, de eo scrupulus iniectus est; disseca quaeso». «Non quia necesse sit, sed ut tibi mos geratur, fiat». «Merito te amo». Inspice nunc praecordia. Quid? ut superstitiosus aruspex extis inhias et pallescis». «Nullus quidem». «Ostende igitur

202 Cicero *De officiis* III 54 204 Horatius *Ad Pisones* 404 216-217 Horatius S*ermones* II 1, 45-46 227 Terentius *Adelphoe* 946

228. superstitiosus] curiosus D: corr. D1

[fol_20r]

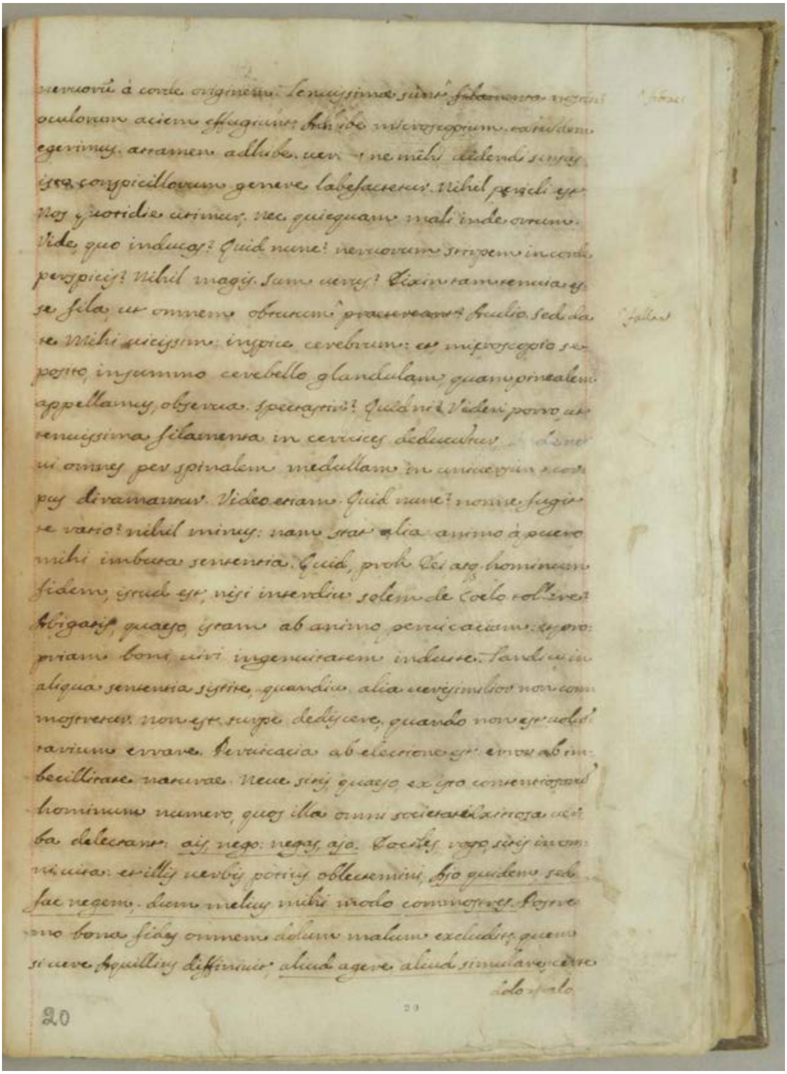

nervorũ à corde originem. Tenuissima sunt filamenta, nostri
oculorum aciem effugiunt; Adhibe microscopium. eam idem
egerimus. attamen adhibe. vereor ne mihi credendi sensus
isto conspicillorum genere labefacteret. Nihil pericli est.
Nos quotidie utimur, nec quicquam mali inde ortum.
Vide, quo inducas? Quid nunc? nervorum stirpem in corde
perspicis? Nihil magis. Sunt vero? Dixin tam tenuia es-
se fila, ut omnem obtutum praeverant? Audio. Sed da-
te mihi vicissim: inspice cerebrum: et microscopio se-
posito, in summo cerebello glandulam, quam pinealem
appellamus, observa. Spectasti? Quidni? Videsi porro ut
tenuissima filamenta in cervices deducuntur, deinc-
ui omnes per spinalem medullam in universum cor-
pus divaricantur. Video etiam. Quid nunc? nonne fugis-
se vario? nihil minus: nam stat alia animo à puero
mihi imbuta sententia. Quid, proh Dei atq. hominum
fidem, istud est, nisi interdiu solem de Coelo tollere?
Abigasis, quaeso, istam ab animo pervicaciam: et pro-
priam boni viri ingenuitatem indue. Tandem in
aliqua sententia sistere, quandiu alia verisimilior non com-
monstretur. non est turpe dediscere, quando non est volun-
tarium errare. Pervicacia ab electione est: error ab im-
becillitate naturae. Neue sis, quaeso, ex isto contentiosorum
hominum numero, quos illa omni societate dissociata ver-
ba delectant: ais, nego: negas, ajo. Socratis rogo, sis in com-
municatione: et illis verbis potius oblectemini, Ajo quidem sed
fac negem, dicam melius mihi modo commonstres. Postre-
mo bona fides omnem dolum malum excludit; quem
si cuve Aquillius diffiniuit, aliud agere, aliud simulare; cetero
dolo malo

fibrae

fallar

20

nervorum a corde originem. Tenuissimae sunt fibrae, nostin? oculorum aciem effugiunt. Adhibe microscopium». «Tantundem egerimus». «Attamen adhibe». «Vereor ne mihi videndi sensus isto conspicillorum genere labefactetur». «Nihil pericli est. Nos quotidie utimur, nec quicquam mali inde ortum». «Vide quo me inducas». «Quid nunc? Nervorum stirpem in corde perspicis?». «Nihil magis». Sum verus? Dixin tam tenuia esse fila, ut omnem oculorum obtutum fallant?». «Audio». Sed da te mihi vicissim; inspice cerebrum, et, microscopio seposito, in summo cerebello glandulam, quam pinealem, appellamus, observa. Spectastin?». «Quidni?». «Viden porr ut tenuissima filamenta in cervices deducuntur, unde nervi omnes per spinalem medullam in universum corpus diramantur?». «Video etiam». «Quid nunc? nonne fugit te ratio?» «Nihil minus; nam stat alia animo a puero mihi imbuta sententia».

9. Quid, proh Dei atque hominum fidem, istud est, nisi interdiu solem de coelo tollere? Abigatis, quaeso, istam ab animo pervicaciam, et propriam boni viri ingenuitatem induite. Tandiu in aliqua sententia sistite, quandiu alia veri similior non commonstretur. Non est turpe dediscere, quando non est voluntarium errare. Pervicacia ab electione est; error naturae. Neve sitis, quaeso, ex isto contentiosorum hominum numero, quos illa omni societati exitiosa verba delectant: «Ais, nego; negas, aio». Dociles, rogo, sitis in omni vita; et illis verbis potius oblectemini: «Aio quidem; sed fac negem, dum melius mihi modo commonstres».

10. Postremo bona fides omnem dolum malum excludit, quem, si vere Aquillius diffinivit aliud agere, aliud simu1are, certe

---

234 Terentius *Andria* 399 235 Terentius *Heautontimorumenos* 423 236-237 Terentius *Heautontimorumenos* 688 255 Terentius *Eunuchus* 252 261 Quintilianus *Institutio oratoria* I 5,56

---

229. fibrae] filamenta D: corr. D1 **236.** fallant] praetereant D (linea del. D1): add. in marg. D1 **254.** societati] societate D: corr. D1

[fol_20v]

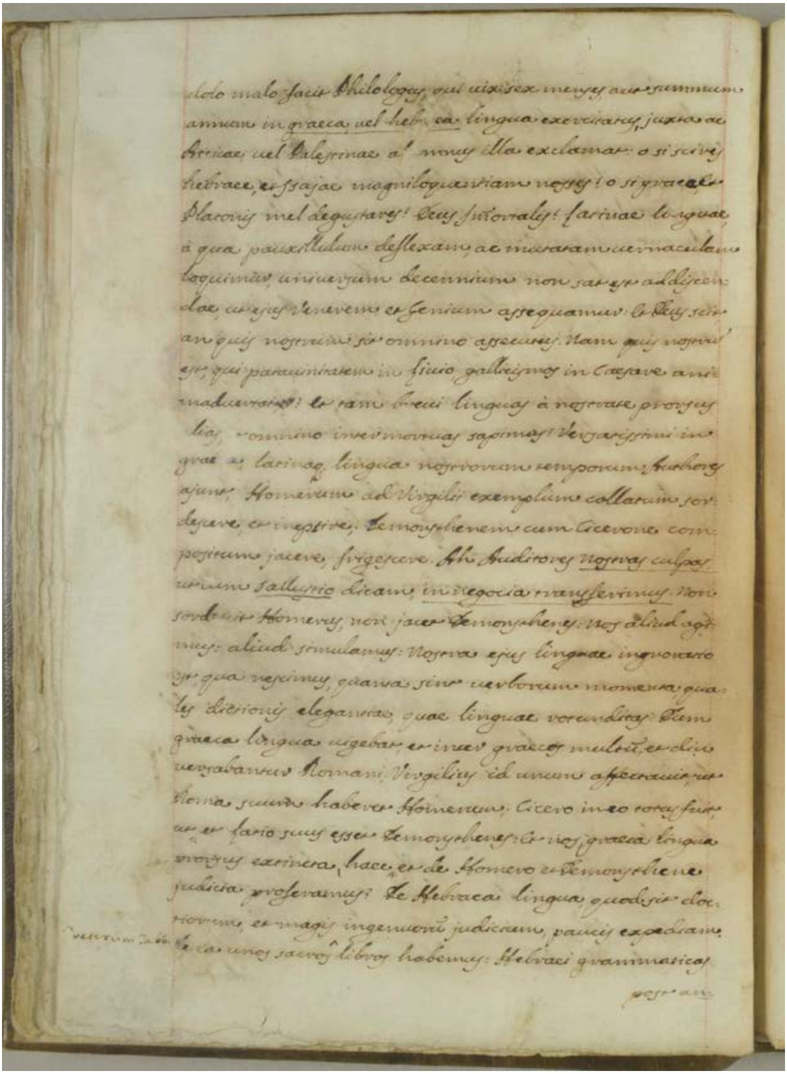

dolo malo facit Philologus, qui vix sex menses aut summum
annum in graeca, vel hebraea lingua exercitatus, juxta ac
Atticae vel Palestinae alumnus illa exclamat: o si scires
hebraice, et Isajae magniloquentiam nosses! o si graece,
Platonis mel degustares! Deus Immortalis! Latinae linguae,
à qua pauxillulum deflexam, ac mutatam vernaculam
loquimur, universum decennium non satis est addiscen-
dae, ut ejus venerem et genium assequamur. Et Deus scit
an quis nostrum sit omnino assecutus. Nam quis nostrum
est, qui patavinitatem in Livio, gallicismos in Caesare ani-
madverterit? Et tam brevi linguas à nostrate prorsus
alias, omnino intermortuas sapimus? Versatissimi in
graeca latinaque lingua nostrorum temporum Authores
ajunt, Homerum ad Virgilii exemplum collatum sor-
descere, et ineptire, Demosthenem cum Cicerone com-
positum jacere, frigescere. Ah Auditores nostras culpas,
ut cum Sallustio dicam, in negocia transferimus. Non
sordescit Homerus, non jacet Demosthenes: Nos aliud agi-
mus; aliud simulamus: Nostra ejus linguae ignorantia
est, qua nescimus, quanta sint verborum momenta, qua-
les dictionis elegantiae, quae linguae venustas. Cum
graeca lingua vigebat, et inter graecos multi, et diu
versabantur Romani, Virgilius id unum assecutus est, ut
Roma secundum haberet Homerum; Cicero in eo totus fuit,
ut et fatio suus esset Demosthenes: Et nos graeca lingua
prorsus extincta, haec et de Homero et Demosthene
judicia proferamus? De Hebraea lingua, quod sit doc-
torum, et magis ingeniorum judicium, paucis expediam:
verbum Dei Ca unos sacros libros habemus: Hebraei grammaticos

postam

dolo malo facit philologus, qui vix sex menses aut summum annum in Graeca vel Hebraea lingua exercitatus, iuxta ac Atticae vel Palestinae alumnus illa elxclamat: «O si scires Hebraee, et Isaiae magniloquentiam nosses! o si Graece, et Platonis mel degustares!». Deus immortalis! Latinae linguae, a qua pauxillulum deflexam ac mutatam vernaculam loquimur, universum decennium non sat est addiscendae, ut eius venerem et genium assequamur; et Deus scit an quis nostrum sit omnino assecutus. Nam quis nostrum est, qui Patavinitatem in Livio, Gallicismos in Caesare animadvertat? Et tam brevi linguas a nostrate prorsus alias et omnino intermortuas sapimus! Versatissimi in Graeca Latinaque lingua nostrorum temporum authores aiuntn Homerum ad Virgilii exemplum collatum sordescere et ineptire, Demosthenem cum Cicerone compositum iacere, frigescere. Ah, auditores, nostras culpas, ut cum Sallustio dicam, in negocia transferimus. Non sordescit Homerus, non iacet Demosthenes ; nos aliud agimus, aliud simulamus; nostra eius linguae ignoratio est, qua nescimus quanta sint verborum momenta, quales dictionis elegantiae, quae linguae rotunditas. Dum Graeca lingua vigebat, et inter Graecos multum et diu versabantur Romani, Virgilius id unum affectavit, ut Roma suum habet Homerum , Cicero in eo totus fuit, ut et Latio suus esset Demosthenes ; et nos, Graeca lingua prorsus extincta, haec et de Homero et Demosthene iudicia proferamus? De Hebraea lingua, quod sit doctiorum et magis ingenuorum iudicium paucis expediam. De ea unos sacros veterum Tabularum libros habemus; Hebraei grammaticas

---

271 Quintilianus *Institutio oratoria* I 5,56 278 Salustius *De bello Iugurthino* 1,4

---

272. animadvertat] animadvertatur D: corr. D1 **290.** veterum Tabularum] add. in marg. D1

[fol_21r]

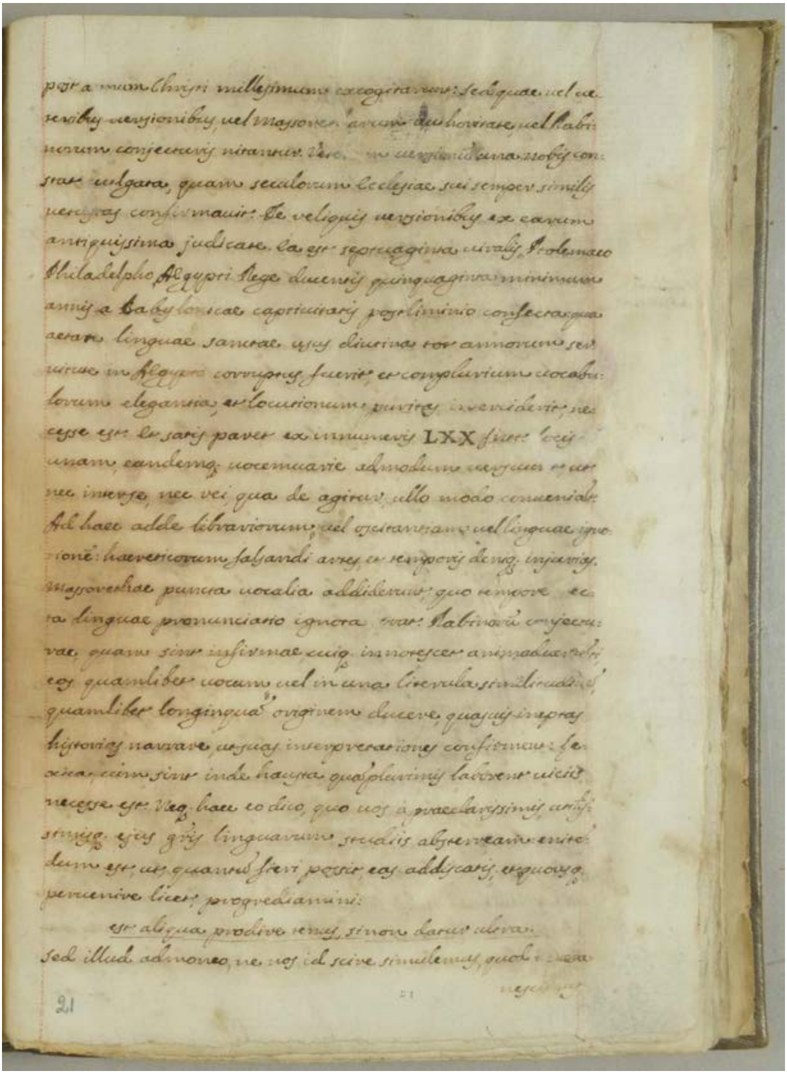
post annum Christi millesimum excogitarunt: sed quae vel ve-
teribus versionibus, vel Massoretharum auctoritate, vel Rabbi-
norum conjecturis nituntur. Vere [illegible] in versionibus una nobis con-
stat vulgata, quam seculorum Ecclesiae sui semper similis
sententia confirmavit. De reliquis versionibus ex earum
antiquissima judicate. Ea est septuaginta viralis Ptolemaeo
Philadelpho Aegypti Rege ducentis quinquaginta minimum
annis a Babylonicae captivitatis postliminio confecta, qua
aetate linguae sanctae usus diuturna tot annorum ser-
vitute in Aegypto corruptus fuerit, et complurium vocabu-
lorum elegantia, et locutionum puritas interciderit, ne-
cesse est. Et satis patet ex innumeris LXX [illegible] locis
unam, eandemque vocem vertere admodum [illegible]
nec in verse, nec rei qua de agitur ullo modo convenit.
Ad haec adde librariorum vel oscitantiam vel linguae igno-
rationem: haereticorum falsandi artes et temporis denique injurias.
Massorethae puncta vocalia addiderunt quo tempore ve-
ra linguae pronunciatio ignorata erat. Rabbinorum conjectu-
rae, quam sint infirmae cuique innotescet animadvertenti
eos quamlibet vocum vel in una litterula similitudine
quamlibet longinquam originem ducere, quasvis ineptas
historias narrare, ut suas interpretationes confirment: Se-
cretae cum sint inde hausta quae plurimis laborent vitiis
necesse est. Neque haec eo dico, quo vos a praeclarissimis utili-
ssimisque istis [illegible] linguarum studiis absterream: enitten-
dum est, ut quantum fieri possit eas addiscatis, et quoque
pervenire licet progrediamini:

Est aliqua prodire tenus, si non datur ultra.

Sed illud admoneo, ne vos id scire simuletis, quod [illegible]

nescitis

21

post annum Christi millesimum excogitarunt; sed quae vel veteribus versionibus vel massoretharum authoritate vel rabinorum coniecturis nitantur. Veterum versionum una nobis constat vulgata, quam seculorum Ecelesiae sui semper similis vetustas confirmavit. De reliquis versionibus ex earum antiquissima iudicate. Ea est septuagintaviralis, Ptolemaeo Philadelpho , Aegypti rege, ducentis quinquaginta minimum annis a Babylonicae captivitatis postliminio confecta; qua aetate linguae sanctae usus diutina tot annorum servitute in Aegypto corruptus fuerit, et complurium vocabulorum elegantia et locutionum puritas interciderit necesse est. Et satis paret ex innumeris LXX Interpretum locis, ubi unam eandemque vocem varie admodum versant, ut nec inter se nec rei, qua de agitur, ullo modo conveniant. Ad haec adde librariorum vel oscitantiam vel linguae ignorationem, haereticorum falsandi artes et temporis denique iniurias. Massorethae puncta vocalia addiderunt, quo tempore recta linguae pronunciatio ignota erat. Rabinorum coniecturae quam sint infirmae cuique innotescet animadvertenti eos quamlibet vocum vel in una literula similitudinem, quamlibet longinquam originem ducere, quasvis ineptas historias narrare ut suas interpretationes confirment; lexica, cum sint inde hausta, quam plurimis laborent viciis necesse est. Neque haec eo dico, quo vos a praeclarissimis utilissimisque eius generis linguarum studiis absterream; enitendum est ut, quantum fieri possit, eas addiscatis, et quo usque pervenire licet progrediamini:

est a1iqua prodire tenus, si non datur ultra.

Sed illud admoneo, ne nos id scire simulemus, quod re vera

---

296 Augustinus *De civitate Dei* VIII 11 289 Horatius *Epistulae* I 1, 32

[fol_21v]

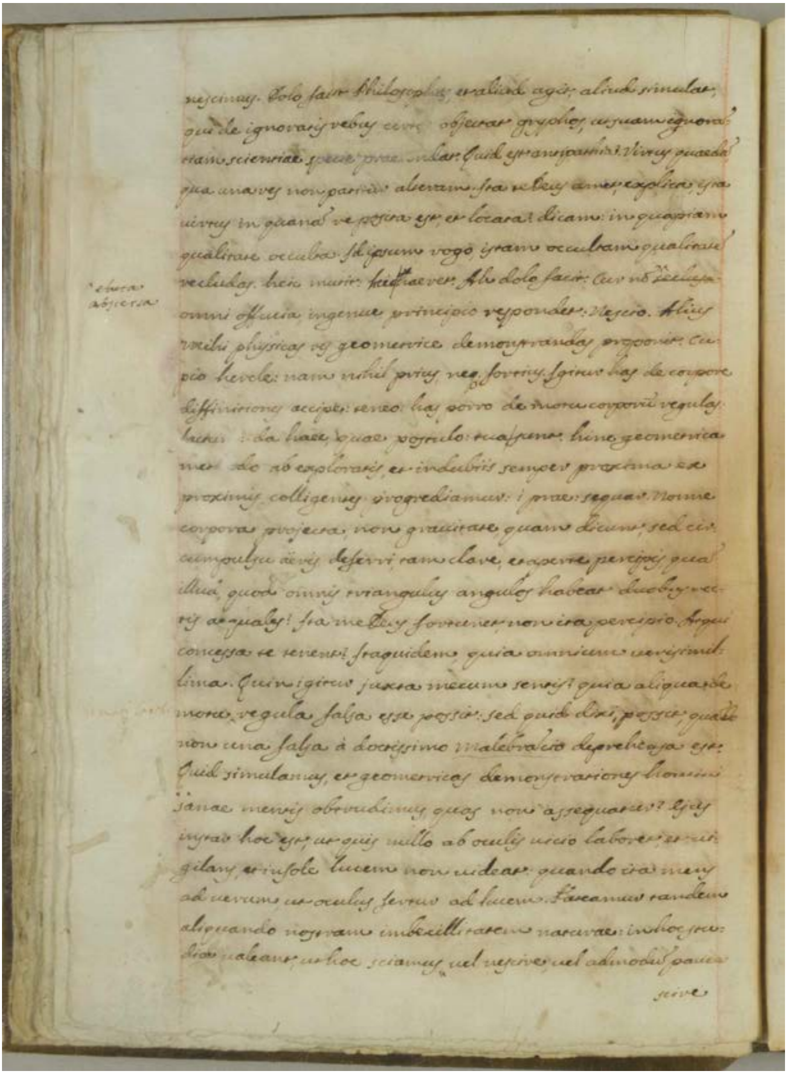
nescimus. Dolo facit Philosophus, et aliud agit, aliud simulat,
qui de ignoratis rebus certa obsignat gryphos, ut suam ignoran-
tiam scientiae specie praevelat. Quid transformatio? Virtus quaedam
qua una res non pariat alteram. Ita rebus ante explicitis, ista
virtus in quanam re posita est, et locata? dicam: in quapiam
qualitate occulta. Id ipsum rogo, istam occultam qualitatem
recludas. Heic mutit: haesitat. Ah dolo facit. Cur non [illegible]
[illegible] abjecta
omni offucia, ingenue principio respondet: Nescio. Alius
mihi physicas et geometrice demonstrandas proponit. Cu-
pio hercle: nam nihil prius, nec fortius. Igitur has de corpore
diffinitiones accipe: teneo. has porro de motu corporum regulas
habes: da haec, quae postulo: transeunt. hinc geometrica
met[hodo] ab exploratis, et indubiis semper proxima ex
proximis colligentes progrediamur: i prae: sequar. Nonne
corpora projecta, non gravitate quam dicunt, sed cir-
cumpulsu aeris deferri, tam clare, et aperte percipis, quam
illud, quod omnis triangulus angulos habeat duobus rec-
tis aequales? Ita me Deus fortunet, non ita percipio. Atqui
concessa te tenent? Itaquidem, quia omnium verisimil-
lima. Quin igitur juxta mecum sentis? quia aliqua de
motu regula falsa esse possit: sed quid dixi, possit? quae
non una falsa à doctissimo Malebrancio deprehensa est.
Quid simulamus, et geometricas demonstrationes homini
sanae mentis obtrudimus, quas non assequatur? Ejus
instar hoc est, ut quis nullo ab oculis vitio laboret, et vi-
gilans, et in sole lucem non videat: quando ita mens
ad verum, ut oculus fertur ad lucem. Fateamur tandem
aliquando nostram imbecillitatem naturae: in hoc stu-
dium valeant, ut hoc sciamus, vel nescire, vel admodum pauca
scire

nescimus.

11. Dolo facit philosophus, et aliud agit, aliud simulat, qui de ignoratis rebus certos obiectat gryphos ut suam ignorantiam scientiae specie praetendat. «Quid est antipathia?». «Virtus quaedam, qua una res non patitur alteram». «Ita te Deus amet, explica, ista virtus in quanam re posita est et locata?». «Dicam: in quapiam qualitate occulta». «Id ipsum rogo, istam occultam qualitatem recludas». Heic mutit, heic haeret. Ah, dolo facit! Cur non, abstersa omni offucia, ingenue principio respondet: «Nescio»? Alius mihi physicas res geometrice demonstrandas proponit. «Cupio hercle; nam nihil prius neque fortius». «Igitur has de corpore diffinitiones accipe». Teneo». «Has porro de motu corporum regulas». «Factum». «Da haec quae postulo». «Tua sunt». «Hinc geometrica methodo ab exploratis et indubiis semper proxima ex proximis colligentes progrediamur». «I prae; sequar». «Nonne corpora proiecta, non gravitate, quam dicunt, sed circumpulsu aëris deferri tam clare et aperte percipis, quam illud, quod omnis triangulus angulos habeat duobus rectis aequales?». «Ita me Deus fortunet, non ita percipio». «Atqui concessa te tenent?». «Ita quidem, quia omnium veri simillima». «Quin igitur iuxta mecum sentis?». «Quia aliqua de motu Renati Carthesii regula falsa esse possit; sed quid dixi possit, quando non una falsa a doctissimo Malebrancio deprehensa est?». Quid simulamus et geometricas demonstrationes homini sanae mentis obtrudimus, quas non assequatur? Eius instar hoc est, ut quis nullo ab oculis vicio laboret, et vigilans et in sole lucem non videat, quando ita mens ad verum, ut oculus fertur ad lucem. Fateamur tandem aliquando nostram imbecillitatem naturae; in hoc studia valeant, ut hoc sciamus, vel nescire vel admodum pauca

---

333 Terentius *Andria* 86 336 Terentius *Eunuchus* 908

---

328. heic haeret] heichaeret D: corr. D1 abstersa] seclusa D (linea del. D1): add. in marg. D1 **333.** Tua sunt] tuasunt D: corr. D1 **342.** Renati Carthesii] add. in marg. D1

[fol_22r]

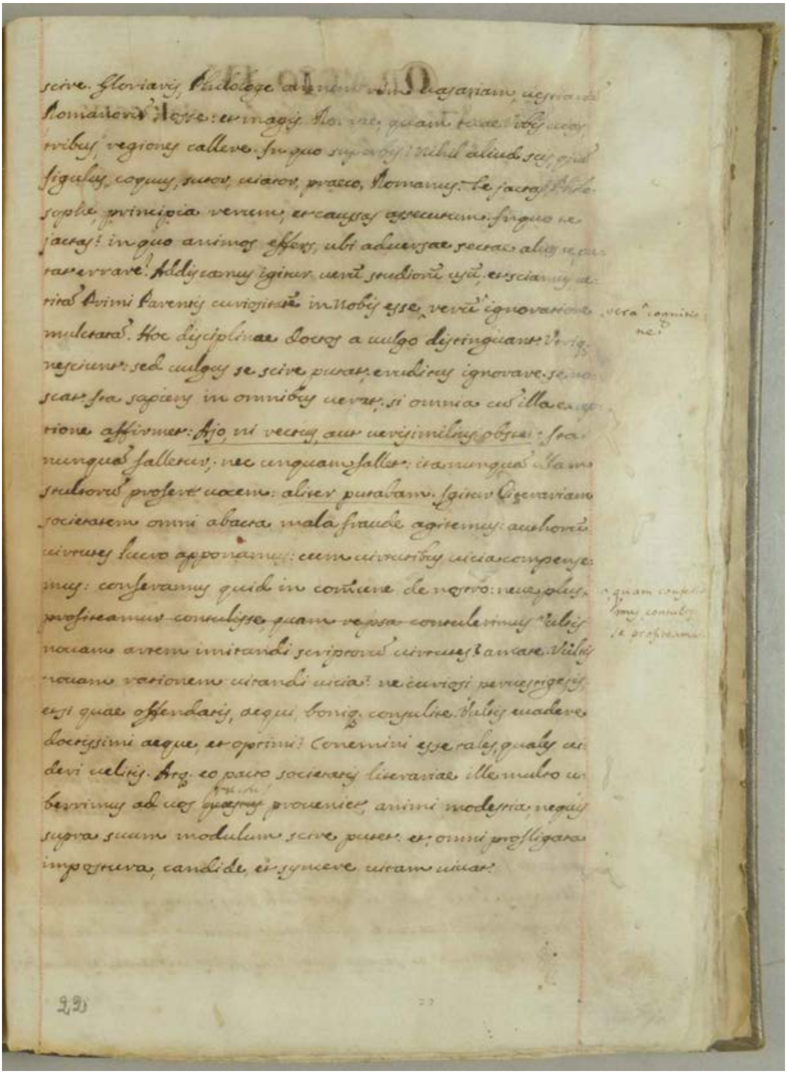
scire. Gloriaris, Philologe, [illegible] [illegible], legionum(?)
Romanorum leges: et magis Romae, quam tuae urbis
tribus, regiones callere. In quo superbis? nihil aliud scis, quod
figulus, coquus, sutor, sartor, praeco, Romanus. Te jactas, Philo-
sophe, principia rerum, et caussas assecutum. In quo te
jactas? in quo animos effers, ubi adversae sectae alius te cu-
rat errare! Addiscamus igitur verum studiorum usum, et sciamus ve-
ritas Primi Parentis curiositate in Nobis esse, verae ignoratione
mulctatas. Hoc disciplinae doctos a vulgo distinguant: Utrique
nesciunt: sed vulgus se scire putat, eruditus ignorare se no-
scat. Ita sapiens in omnibus verax(?), si omnia cum illa cau-
tione affirmet: Ajo, ut verius, aut verisimilius obsum(?). Ita
numquam fallitur, nec umquam fallet: ita numquam illam
stultorum proferet vocem: aliter putabam. Igitur Literariam
societatem omni abacta mala fraude agitemus: aut honori
virtutes lucro apponamus: cum virtutibus vitia compense-
mus: conferamus quid in commune de nostro: neu plus
~~profiteamur contulisse, quam re ipsa contulerimus.~~ Velitis
novam artem imitandi scriptorum virtutes? amate. Vultis
novam rationem curandi vitia? ne curiosi pervestigetis,
et si quae offendatis, aequi, bonique consulite. Vultis evadere
doctissimi aeque, et optimi? Contemnite esse tales, quales cre-
deri vultis. Atque eo pacto societatis literariae ille multo u-
berrimus ad vos ~~quaestus~~ fructus proveniet, animi modestia, neque
supra suum modulum scire putet: et omni profligata
impostura, candide, et sincere vitam vivat.

vera cognitione

quam conferimus contulisse profiteamur

22

scire.

12. Gloriaris, philologe, omnem rem vasariam, vestiariam Romanorum nosse, et magis Romae quam tuae urbis vias, tribus, regiones callere. In quo superbis? Nihil aliud scis quam figulus, coquus, sutor, viator, praeco Romanus. Te iactas, philosophe, principia rerum et caussas assecutum. In quo te iactas? in quo animos effers, ubi adversae sectae alius te putat errare?

13. Addiscamus igitur verum studiorum usum, et sciamus vetitam primi parentis curiositatem in nobis esse vera rerum cognitione mulctatam. Hoc disciplinae doctos a vulgo distinguant: utrique nesciunt; sed vulgus se scire putat, eruditus ignorare se noscat. Ita sapiens in omnibus verat, si omnia cum illa exceptione affirmet: «Aio, ni rectius aut veri similius obstet». Ita nunquam falletur nec unquam fallet; ita nunquam illam stultorum proferet vocem: «Aliter putabam». Igitur literariam societatem, omni abacta mala fraude, agitemus; authorum virtutes lucro apponamus; cum virtutibus vicia compensemus; conferamus quid in commune de nostro, neve plus quam conferimus contulisse profiteamur. Vultis novam artem imitandi scriptorum virtutes? amate. Vultis novam rationem vitandi vicia? ne curiosi pervestigetis, et si quae offendatis, aequi bonique consulite. Vultis evadere doctissimi aeque et optimi? Conemini esse tales, quales videri velitis. Atque eo pacto societatis literariae ille multo uberrimus ad vos fructus proveniet, animi modestia, ne quis supra suum modulum scire putet; et, omni profligata impostura, candide et syncere vitam vivat.

374-375 Cicero *De officiis* II 43 376-377 Horatius *Epistulae* I 7, 98

371. quam conferimus-profiteamur] add. in marg. D1 **376.** fructus] quaestus D (linea del. D1): add. sup. lin. D1

[fol_22v]

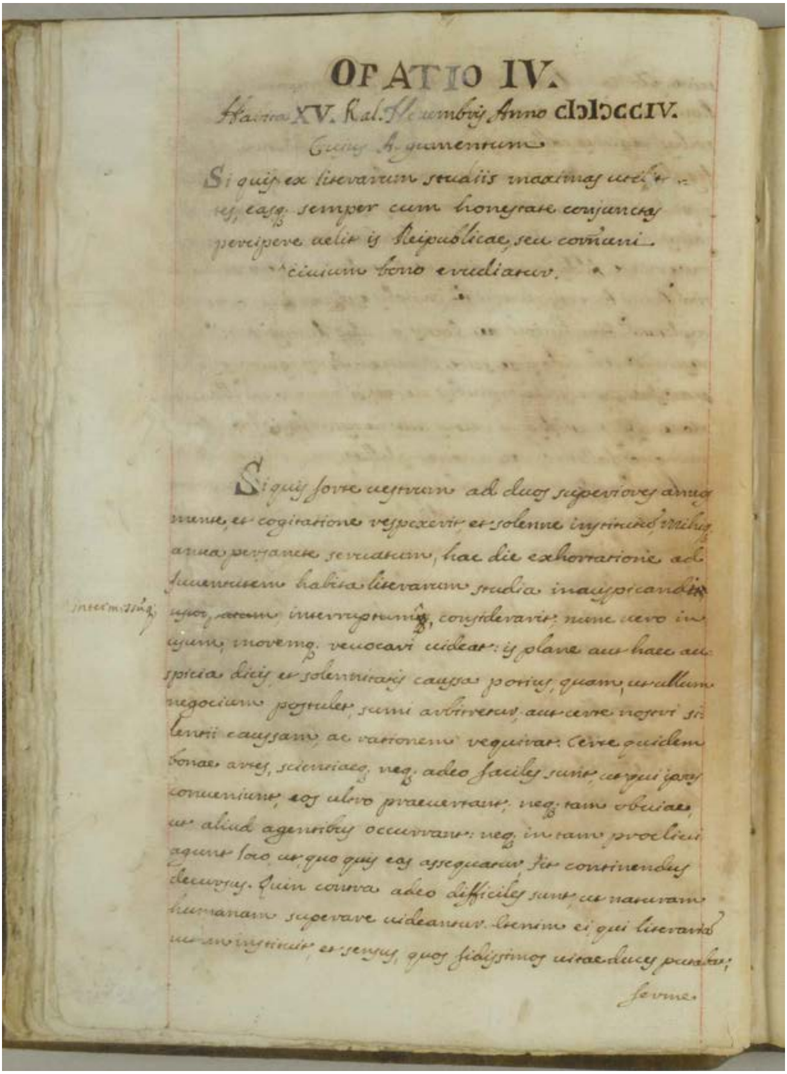

ORATIO IV.

Habita XV. Kal. Novembris Anno CIↃIↃCCIV.

Cujus Argumentum

Si quis ex literarum studiis maximas utilitates, easque semper cum honestate conjunctas percipere velit, is Reipublicae, seu communi civium bono erudiatur.

Si quis forte vestrum ad duos superiores annos mente, et cogitatione respexerit, et solenne institutis nostris annua perpetuo servatum, hac die exhortatione ad juventutem habita literarum studia inauspicandi morem, atque interruptum, intermissumque consideravit; nunc vero institutum, moremque revocari videat: is plane aut haec auspicia diei et solemnitatis caussa potius, quam ullum negocium postulet, sumi arbitretur, aut certe nostri silentii caussam ac rationem requirat. Certe quidem bonae artes, scientiaeque neque adeo faciles sunt, ut qui jam conveniunt, eos ultro praeveniant; neque tam obviae, ut aliud agentibus occurrant: neque in tam proclivi aguntur loco, ut quo quis eas assequatur, sit continendus decursus. Quin contra adeo difficiles sunt, ut naturam humanam superare videantur. Etenim ei qui literarum [illegible] et sensus, quos fidissimos vitae duces putabat;

ferme

ORATIO IV

habita XV Kal. Novembris anno MDCCIV
cuius argumentum

SI QUIS EX LITERARUM STUDIIS MAXIMAS UTILITATES EASQUE SEMPER CUM HONESTATE CONIUNCTAS PERCIPERE VELIT, IS REI PUBLICES SEU COMMUNI CIVIUM BONO ERUDIATUR.

1. Si quis forte vestrum ad duos superiores annos mente et cogitatione respexerit, et solenne institutum, mihique antea persancte servatum, hac die exhortatione ad iuventutem habita literarum studia inauspicandi intermissumque considerarit, nunc vero in usum moremque revocari videat, is plane aut haec auspicia dicis et solennitatis caussa potius quam ut ullum negocium postulet sumi arbitretur aut certe nostri silentii caussam ac rationem requirat.

2. Certe quidem bonae artes scientiaeque neque adeo faciles sunt, ut, qui ipsas conveniunt, eos ultro praevertant, neque tam obviae, ut aliud agentibus occurrant, neque in tam proclivi agunt loco, ut, quo quis eas assequatur, sit continendus decursus. Quin contra adeo difficiles sunt, ut naturam humanam superare videantur. Etenim ei, qui literariam vitam instituit, et sensus, quos fidissimos vitae duces putabat,

---

12. inauspicandi] inauspicanda D: corr. D1 13. intermissumque] add. in marg. D1

[fol_23r]

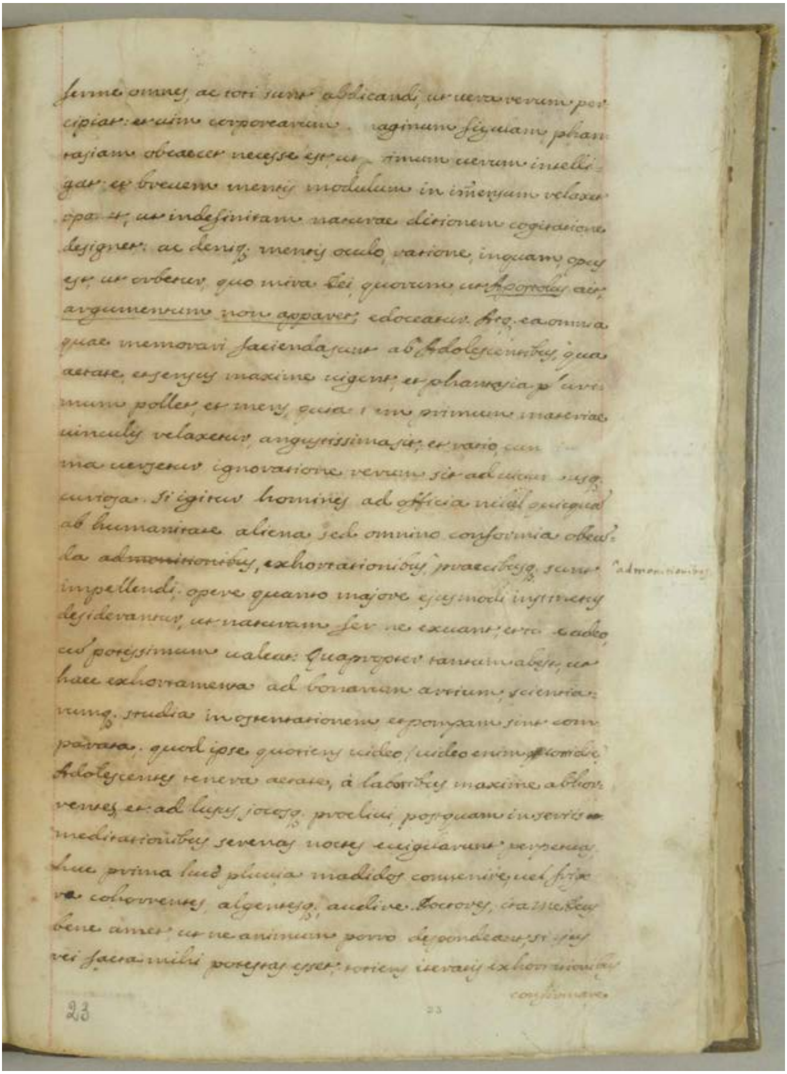

ferme omnes, ac toti sunt abdicandi, ut verum verum per
cipiat: et vim corporearum imaginum, fictam phan
tasiam obcaecet necesse est, ut intimum verum intelli
gat: et brevem mentis modulum in immensum relaxe
opus est, ut indefinitam naturae ditionem cogitatione
designet: ac denique mentis oculo, ratione, inquam, opus
est, ut cernat, quo mira Dei, quorum, ut Apostolus ait,
argumentum non apparet, edoceatur. Atque ea omnia
quae memoravi facienda sunt ab Adolescentibus, qua
aetate, et sensus maxime vigent, et phantasia plurimum
pollet, et mens, quia nondum primum materiae
vinculis relaxetur, angustissima sit, et ratio, cum
ma vertetur ignoratione rerum sit adhuc usque
curiosa. Si igitur homines ad officia nihil quicquid
ab humanitate aliena, sed omnino conformia obeun
da admonitionibus, exhortationibus, praecibusque sunt admonitionibus
impellendi; opere quanto majore ejusmodi instinctus
desideramus, ut naturam fere ne exuant; et ea adeo
cui potissimum valeat: Quapropter tantum abest, ut
haec exhortamenta ad bonarum artium, scientiarum
rumque studia in ostentationem et pompam sint com
parata, quod ipse quoties video (video enim florida
Adolescentes tenera aetate, à laboribus maxime abhor
rentes et ad lusus jocosque proclives, postquam intentis
meditationibus serenas noctes exigitarunt, perpetuas
hunc prima luce pluvia madidos convenire, vel frig
ra cohorrentes, algentesque audire Doctores, ita me Deus
bene amet, ut ne animum porro despondeat, si quis
rei sacra mihi potestas esset: toties iterares exhortationibus
confirmare.

23 23

ferme omnes ac toti sunt abdicandi ut vera rerum percipiat, et vim corporearum imaginum figulam, phantasiam, obcaecet necesse est, ut Primum Verum intelligat; et brevem mentis modulum in immensum relaxet oportet ut indefinitam naturae ditionem cogitatione designet; ac denique mentis oculo, ratione inquam, opus est ut orbetur, quo mira Dei, quorum, ut Apostolus ait, argumentum non apparet edoceatur. Atque ea omnia quae memoravi facienda sunt ab adolescentibus, qua aetate et sensus maxime vigent et phantasia plurimum pollet, et mens, quia tum primum materiae vinculis relaxetur, angustissima sit, et ratio, cum in summa versetur ignoratione rerum, sit ad vicium usque curiosa.

3. Si igitur homines ad officia, nihil quicquam ab humanitate aliena sed omnino conformia, obeunda exhortationibus, admonitionibus precibusque sunt impellendi, opere quanto maiore eius modi instinctus desiderantur ut naturam ferme exuant, et tunc adeo, cum potissimum valeat! Quapropter tantum abest ut haec exhortamenta ad bonarum artium scientiarumque studia in ostentationem et pompam sint comparata, quod ipse quotiens video (video enim cottidie) adolescentes tenera aetate a laboribus maxime abhorrentes et ad lusus iocosque proclivi, postquam in seriis meditationibus serenas noctes evigilarunt perpetuas, huc prima luce pluvia madidos convenire, vel frigore cohorrentes algentesque audire doctores, ita me Deus bene amet, ut, ne animum porro despondeant, si eius rei facta mihi potestas esset, totiens iteratis exhortationibus

33 Paulus *Ad Hebreis* 11,1 51 Lucretius *De rerum natura* I 142

34. memoravi] memorari D: emend. Visc. **43.** admonitionibus] add. in marg. D1 **48.** cottidie] quotidie D: corr. D1

[fol_23v]

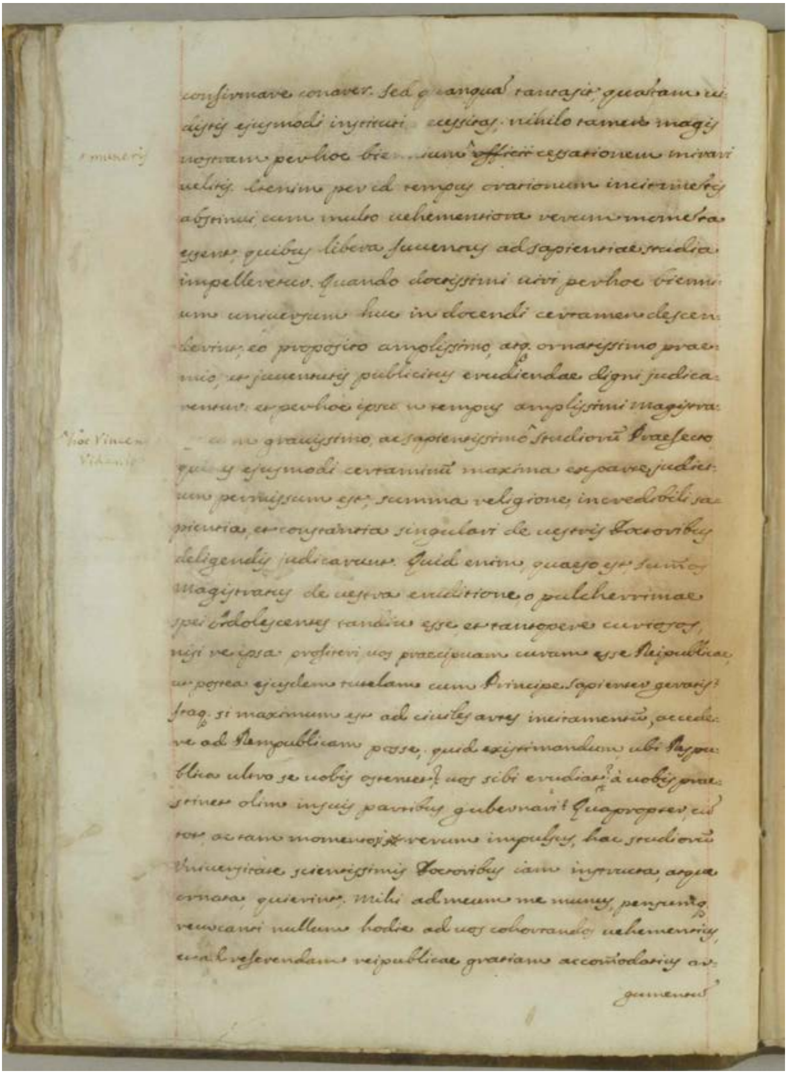

confirmare conatur. Sed quanquam tametsi quosdam re-
distis ejusmodi institui ... cessitas, nihilo tamen magis
muneris — nostram per hoc biennium officii cessationem mirari
velitis. Etenim per id tempus orationum incitamentis
abstinui, cum multo vehementiora rerum momenta
essent, quibus libera juventus ad sapientiae studia
impelleretur. Quando doctissimi viri per hoc bienni-
um universum huc in docendi certamen descen-
derint, eo proposito amplissimo, atque ornatissimo prae-
mio, ut juventutis publicitus erudiendae digni judica-
rentur: et per hoc ipsum tempus amplissimi Magistra-
Nic. Vincen. Vidania — ... gravissimo, ac sapientissimo Studiorum Praefecto
qui[bu]s ejusmodi certaminum maxima ex parte judici-
um permissum est, summa religione, incredibili sa-
pientia, et constantia singulari de vestris Doctoribus
deligendis judicaverunt. Quid enim, quaeso, est summos
Magistratus de vestra eruditione, o pulcherrimae
spei Adolescentes, tandiu esse, et tantopere curiosos,
nisi re ipsa profiteri vos praecipuam curam esse Reipublicae,
ut postea ejusdem tutelam cum Principe sapienter geratis?
Itaque si maximum est ad civiles artes incitamentum, accede-
re ad Rempublicam posse, quid existimandum, ubi Respu-
blica ultro se vobis ostentet? vos sibi erudiat? à vobis prae-
stituet olim in suis partibus gubernari? Quapropter cum
tot, ac tanto momentosiorum rerum impulsus, hac studiorum
Universitate scientissimis Doctoribus iam instructa, atque
ornata, quieverint, mihi ad meum me munus pertinere
revocanti nullum hodie ad vos cohortandos vehementius,
et ad referendam reipublicae gratiam accommodatius ar-
gumentum

confirmare conarer.

4. Sed quanquam tanta sit, quantam vidistis eius modi instituti necessitas, nihilo tamen magis nostram per hoc biennium muneris cessationem mirari velitis. Etenim per id tempus orationum incitamentis abstinui, cum multo vehementiora rerum momenta essent, quibus libera iuventus ad sapientiae studia impelleretur. Quando doctissimi viri per hoc biennium universum huc in docendi certamen descenderint, eo proposito amplissimo atque ornatissimo praemio, ut iuventutis publicitus erudiendae digni iudicarentur; et per hoc ipsum tempus amplissimi magistratus cum gravissimo ac sapientissimo hoc Vincenzo Vidania, studiorum praefecto, quibus eius modi certaminum maxima ex parte iudicium permissum est, summa religione, incredibili sapientia et constantia singulari de vestris doctoribus deligendis iudicarunt. Quid enim, quaeso, est summos magistratus de vestra eruditione, o pulcherrimae spei adolescentes, tandiu esse et tantopere curiosos, nisi re ipsa profiteri vos praecipuam curam esse rei publicae ut postea eiusdem tutelam cum principe sapienter geratis? Itaque, si maximum est ad civiles artes incitamentum accedere ad rem publicam posse, quid existimandum ubi res publica ultro se vobis ostentet? vos sibi erudiat? a vobis praestinet olim in suis partibus gubernari? Quapropter, cum tot ac tam momentosi rerum impulsus hac studiorum universitate, scientissimis doctoribus iam instructa atque ornata, quierint, mihi ad meum me munus pensumque revocanti nullum hodie ad vos cohortandos vehementius et ad referendam rei publicae gratiam accomodatius

59. muneris] officii D (linea del. D1): corr. in marg. D1 **68.** hoc Vincenzo Vidania] add. in marg. D1 **82.** momentosi] momento si D: corr. D1

[fol_24r]

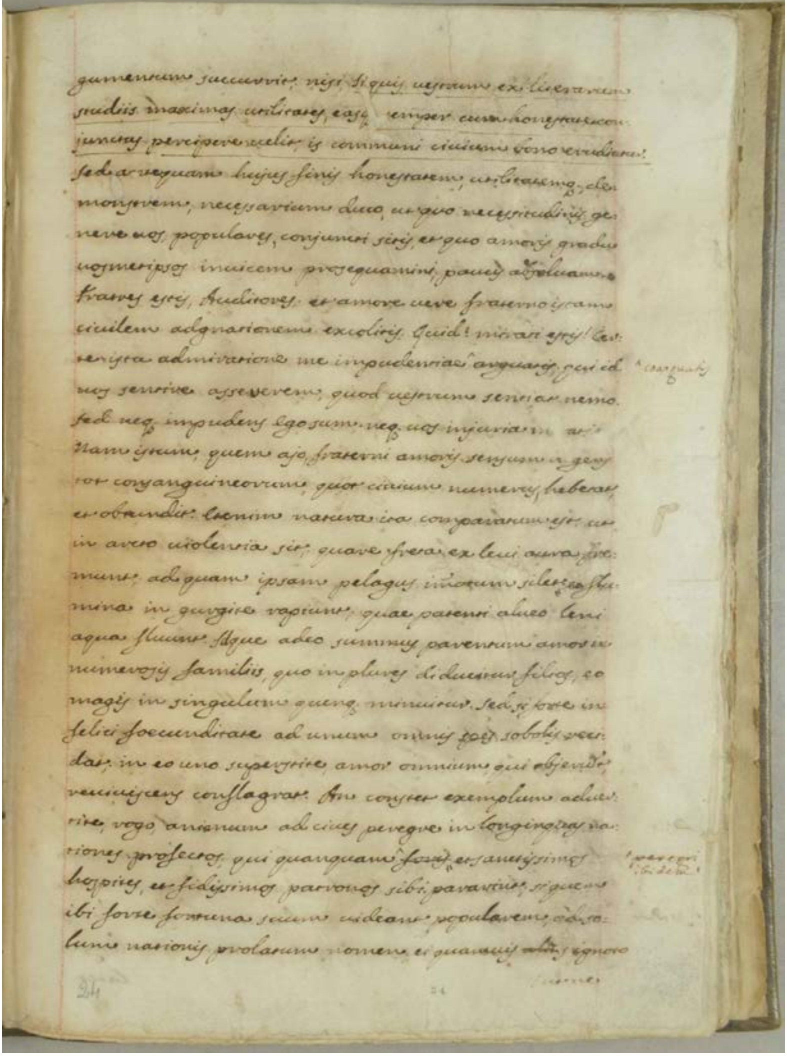
gumentum succurrit; nisi si quis uestrum ex literarum
studiis maximas utilitates, easq. semper cum honestate con-
junctas percipere uelit, is communi ciuium bono erudietur.
Sed antequam hujus finis honestatem, utilitatemq. de-
monstrem, necessarium duco, ut quo necessitudinis ge-
nere uos populares, conjuncti sitis, et quo amoris gradu
uosmetipsos inuicem prosequamini, paucis absoluam.
Fratres estis, Auditores, et amore uere fraterno istam
ciuilem adgnationem excolitis. Quid? miramini estis? Cer-
te ista admiratione me impudentiae arguatis, qui id
uos sentire asseverem, quod uestrum sentiat nemo.
Sed neq. impudens ego sum, neq. uos injuriam [illegible]
Nam istum, quem ajo, fraterni amoris sensum [illegible]
tot consanguineorum, quot ciuium numerus, hebetat
et obtundit. Etenim natura ita comparatum est, ut
in arcto uiolentia sit, quare freta ex leui aura fre-
munt, ad quam ipsum pelagus immotum silet, et flu-
mina in gurgite rapiunt, quae patenti alueo leni
aqua fluunt. Atque adeo summus parentum amor in
numerosis familiis, quo in plures diducitur filios, eo
magis in singulum quemq. minuitur. Sed, si forte in-
felici foecunditate ad unum omnis fere sobolis rece-
dat, in eo uno superstite, amor omnium qui obierunt
uehementius conflagrat. An cogitet (?) exemplum adver-
tite, rogo, animum ad ciues peregre in longinquas na-
tiones profectos, qui quanquam fere (?) et amicissimos
hospites, et fidissimos patronos sibi pararint, si quem
ibi forte fortuna suum uideant popularem, ad so-
lum nationis prolatum nomen, et quamuis alias ignoto
[illegible]
24

argumentum succurrit, nisi Si quis verstrum ex literarum studiis maximas utilitates easque semper cum honestate coniunctas percipere velit, is communi civium bono erudiatur. Sed antequam huius finis honestatem utilitatemque demonstrem, necessarium duco ut quo necessitudinis genere vos, populares, coniuncti sitis et quo amoris gradu vosmet ipsos invicem prosequamini paucis absolvam.

5. Fratres estis, auditores, et amore vere fraterno istam civilem adgnationem excolitis. Quid? mirati estis! Certe ista admiratione me impudentiae coarguatis, qui id vos sentire asseverem, quod vestrum sentiat nemo. Sed neque impudens ego sum, neque vos iniuria mirati estis. Nam istum, quem aio, fraterni amoris sensum ingens tot consanguineorum, quot civium, numerus hebetat et obtundit. Etenim natura ita comparatum est, ut in arcto violentia sit, quare freta ex levi aura fremunt, ad quam ipsam pelagus immotum silet; et flumina in gurgite rapiunt, quae patenti alveo leni aqua fluunt. ldque adeo summus parentum amor in numerosis familiis, quo in plures diducitur filios, eo magis in singulum quenque minuitur. Sed si forte infelici foecunditate ad unum omnis spes sobolis recidat, in eo uno superstite amor omnium qui obierunt reviviscens conflagrat. An constet exemplum advertite, rogo, animum ad cives peregre in longinquas nationes profectos, qui quanquam ibidem et sanctissimos hospites et fidissimos patronos sibi pararint, si quem ibi forte fortuna suum videant popularem, ad solum nationis prolatum nomen, ei quamvis ignoto alias

114 Terentius *Eunuchus* 134

96. coarguatis] arguatis D (linea del. D1): corr. in marg. D1 **112.** ibidem] foris D (linea del. D1): corr. in marg. D1 **115.** ignoto] alias ign D (linea del. D1): corr. D1

[fol_24v]

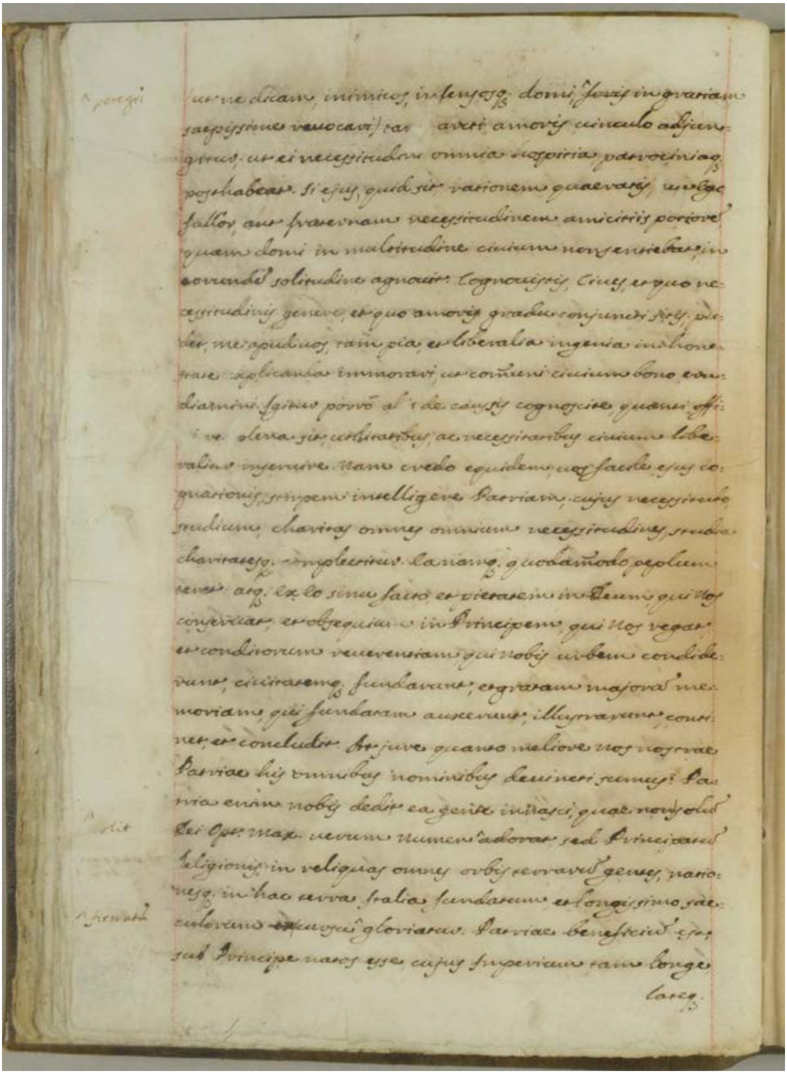

^ peregri

ut ne dicam, inimicos, infensosque domi, foris ingratiam
saepissime renovavit; tantum abest, amoris vinculo adjun-
gitur, ut ei necessitudini omnia hospitia, patrociniaque
posthabeat. Si ejus, quid sit, rationem quaeratis, utique
fallor, aut fraternam necessitudinem amicitiis potiorem
quam domi in multitudine civium non sentiebat, in
externa solitudine agnovit. Cognovistis, Cives, et quo ne-
cessitudinis genere, et quo amoris gradu conjuncti sitis. Vi-
det, me apud vos, tam pia, et liberalia ingenia in hono-
rate explicando immorari, ut communi civium bono con-
diarmini. Igitur porro [illegible] de causis cognoscite, quanti offi-
[illegible] sit, utilitatibus, ac necessitatibus civium libe-
ralius inservire. Nam credo equidem, vos facile ejus co-
gnationis stirpem intelligere Patriam, cujus necessitudo
studium, charitas omnes omnium necessitudines, studia,
charitatesque complectitur. [illegible]que quodammodo populum
teret: atque ex loco sinu sacro et pietatem in Deum, qui nos
conservat, et obsequium in Principem, qui nos regat
et conditorum venerationem, qui nobis urbem condide-
runt, civitatemque fundarunt, et gratam majorum me-
moriam, qui fundatam auxerunt, illustrarunt, conti-
net, et concludit. At jure quanto meliore nos nostrae
Patriae his omnibus nominibus devincti sumus? Pa-
tria enim nobis dedit ea gente in[illegible], quae non solum

^ dit

Dei Opt. Max. verum Numen adorat, sed Principatum
Religionis in reliquas omnes orbis terrarum gentes, natio-
nesque in hac terra Italia fundatum et longissimo sae-

^ firmatum

culorum ~~[illegible]~~ usque gloriatur. Patriae beneficium est,
sub Principe natos esse, cujus Imperium tam longe
lateque

(ut ne dicam inimicos infensosque domi peregri in gratiam saepissime revocari) tam arcti amoris vinculo adiungitur, ut ei necessitudini omnia hospitia patrociniaque posthabeat. Si eius, quid sit, rationem quaeratis, aut ego fallor aut fraternam necessitudinem amicitiis potiorem, quam domi in multitudine civium non sentiebat, in eorundem solitudine agnovit.

6. Cognovistis, cives, et quo necessitudinis genere et quo amoris gradu coniuncti sitis; pudet me apud vos, tam pia et liberalia ingenia, in honestate explicanda immorari ut communi civium bono erudiamini. Igitur porro aliis de caussis cognoscite quanti officii res plena sit utilitatibus ac necessitatibus civium liberaliter inservire. Nam credo equidem vos facile eius cognationis stirpem intelligere patriam, cuius necessitudo, studium, charitas, omnes omnium necessitudines, studia charitatesque complectitur. Ea namque quodam modo peplum tenet, atque, ex eo sinu facto, et pietatem in Deum, qui nos conservat, et obsequium in pricipem, qui nos regat, et conditorum reverentiam, qui nobis urbem condiderunt civitatemque fundarunt, et gratam maiorum memoriam, qui fundatam auxerunt, illustrarunt, continet et concludit. At iure quanto meliore nos nostrae patriae his omnibus nominibus devincti sumus? Patria enim nobis dedit ea gente innasci, quae non solum Dei Opt. Max. verum numen colit, sed principatum religionis in reliquas omnes orbis terrarum gentes nationesque in hac terra Italia fundatum et longissimo saeculorum cursu firmatum gloriatur. Patriae beneficium est sub principe natos esse, cuius imperium tam longe

129-132 Cicero *De officiis* I 57

116. peregri] foris D (linea del. D1): corr. in marg. D1 **141.** colit] adorat D (linea del. D1): corr. in marg. D1 **144.** firmatum] add. in marg. D1

[fol_25r]

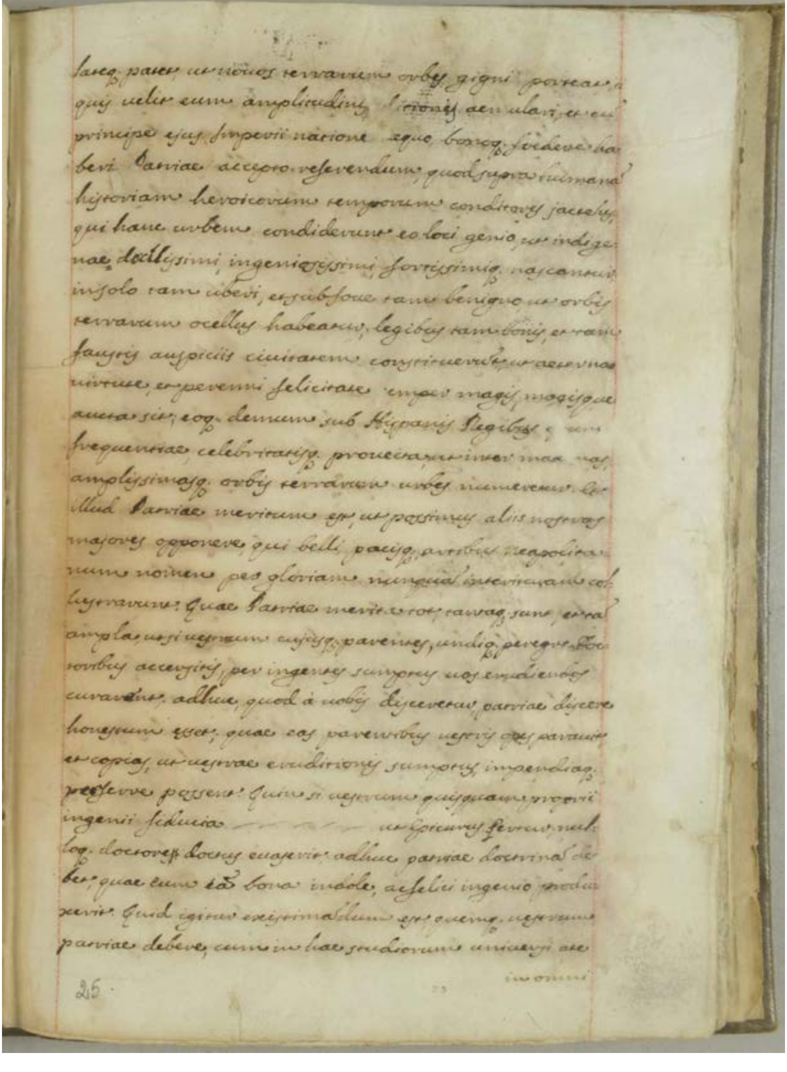
lateq(ue) patet, ut notos terrarum orbis gigni potuit;
quis velit cum amplitudine [illegible]tionis aemulari, et cum
principe ejus Imperii natione aeque bonoque foedere ha-
beri. Patriae acceptum referendum, quod supra humanam
historiam heroicorum temporum conditores jacent,
qui hanc urbem condiderunt eo loci genio, ut indige-
nae doctissimi, ingeniosissimi, fortissimique nascantur,
in solo tam ubere, et sub Sole tam benigno ut orbis
terrarum ocellus habeantur; legibus tam bonis, et tam
faustis auspiciis civitatem constituerint, ut aeternae
virtute, et perenni felicitate semper magis magisque
aucta sit; eoque demum sub Hispanis Regibus, cum
frequentiae celebritatisque provecta, ut inter maximas
amplissimasque orbis terrarum urbes numeretur. Et
illud Patriae meritum est, ut possimus aliis nostros
majores opponere, qui belli pacisque artibus Neapolita-
num nomen per gloriam nunquam interituram col-
lustrarunt. Quae Patriae merita tot, tantaque sunt, et tam
ampla, ut si nostrum cujusque parentes, undique peregre doc-
toribus accersitis, per ingentes sumptus nos erudiendos
curavissent, adhuc, quod a nobis discerent, patriae discere
honestum esset, quae eos parentibus nostris opes paravit,
et copias, ut nostrae eruditionis sumptus impendiaque
perferre possent. Quin si nostrum quisquam proprii
ingenii fiducia ——— ut sponte sua fieret, nul-
loque doctore doctus evaserit, adhuc patriae doctrinas de-
bet, quae eum tam bona indole, ac felici ingenio produ-
xerit. Quid igitur existimandum est omnemque nostrum
patriae debere, cum in hac studiorum universitate
in omni
25

lateque patet, ut novos terrarum orbes gigni oporteat, si quis velit eum amplitudine ditionis ditione aemulari, et cum principe eius imperii natione aequo bonoque foedere haberi. Patriae accepto referendum quod supra humanam historiam heroicorum temporum conditores iactemus, qui hanc urbem condiderunt eo loci genio, ut indigenae docilissimi, ingeniosissimi fortissimique nascantur; in solo tam uberi et sub Iove tam benigno, ut orbis terrarum ocellus habeatur; legibus tam bonis et tam faustis auspiciis civitatem constituerunt, ut aeterna virtute et perenni felicitate semper magis magisque aucta sit; eoque demum sub Hispanis regibus opum frequentiae celebritatisque provecta, ut inter maximas amplissimasque orbis terrarum urbes numeretur. Et illud patriae meritum est, ut possimus aliis nostros maiores opponere, qui belli pacisque artibus Neapolitanum nomen per gloriam nunquam interituram collustrarunt. Quae patriae merita tot tantaque sunt et tam ampla, ut si vestrum cuiusque parentes, undique peregre doctoribus accersitis, per ingentes sumptus vos erudiendos curarent, adhuc, quod a vobis disceretur, patriae discere honestum esset, quae eas parentibus vestris opes paravit et copias, ut vestrae eruditionis sumptus impendiaque perferre possent. Quin si vestrum quisquam proprii ingenii fiducia, ut Epicurus fertur, nulloque doctore doctus evaserit, adhuc patriae doctrinam debet, quae eum tam bona indole ac felici ingenio produxerit. Quid igitur existimandum est quemque vestrum patriae debere, cum in hac studiorum universitate

---

169-170 Cicero *De natura deorum* I 72

---

169. perferre] proferre D: corr. D1 **171.** doctore] doctores D: corr. D1

[fol_25v]

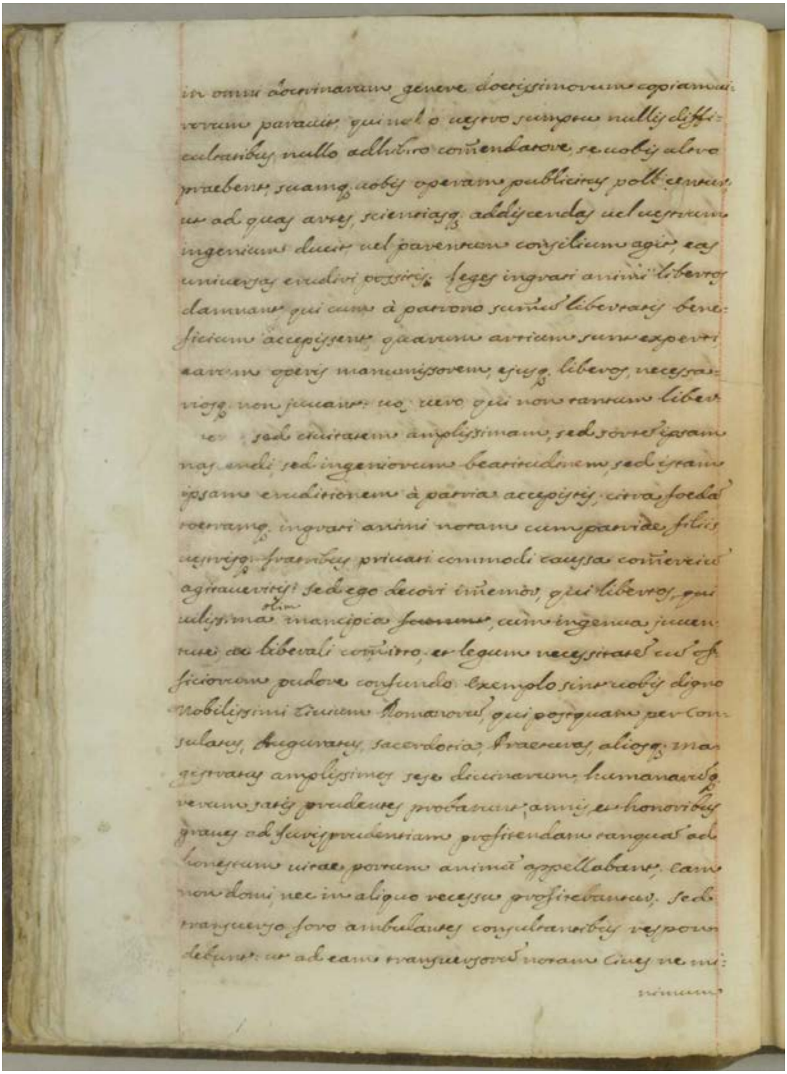

in omni doctrinarum genere doctissimorum copiam ui-
rorum paratis, qui uel o uestro sumptu nullis diffi-
cultatibus, nullo adhibito commendatore, se uobis ultro
praebent, suamque uobis operam publicitus post census,
ut ad quas artes, scientiasque addiscendas uel uestrum
ingenium ducit, uel parentum consilium agit, eas
uniuersas erudiri possitis. Leges ingrati animi libertos
damnant, qui cum à patrono summum libertatis bene-
ficium accepissent, quarum artium sunt experti
eatenus operis manumissorem, ejusque liberos, necessa-
riosque non juuant: uos uero qui non tantum liber-
tatem, sed ciuitatem amplissimam, sed totius ipsam
nas urbi, sed ingeniorum beatitudinem, sed ipsam
ipsam eruditionem à patria accepistis, ciues foedam
tetramque ingrati animi notam cum patriae, filiis
uestrisque fratribus priuati commodi caussa committere
agitaueritis? sed ego decori immemor, qui libertos, qui
uilissima olim mancipia fuerunt, cum ingenua juuen-
tute ac liberali comitio, et legum necessitate eo of-
ficiorum pudore confundo. Exemplo sint uobis digno
Nobilissimi Iuuenes Romanorum, qui postquam per Con-
sulatus, Auguratus, sacerdotia, Praeturas, aliosque ma-
gistratus amplissimos sese diuinarum, humanarumque
rerum satis prudentes probarant, annis et honoribus
graues ad Jurisprudentiam profitendam tanquam ad
honestum uitae portum animum appellabant. Eam
non domi, nec in aliquo recessu profitebantur, sed
transuerso foro ambulantes consultantibus respon-
debant: ut ad eam transuersorum notam Ciues ne mi-
nimum

in omni doctrinarum genere doctissimorum copiam virorum paravit, qui, nullo vestro sumptu, nullis difficultatibus, nullo adhibito commendatore, se vobis ultro praebent suamque vobis operam publicitus pollicentur ut, ad quas artes scientiasque addiscendas vel vestrum ingenium ducit vel parentum consilium agit, eas universas erudiri possitis?

7. Leges ingrati animi libertos damnant, qui cum a patrono summum libertatis beneficium accepissent, quarum artium sunt experti, earum operis manumissorem eiusque liberos necessariosque non iuvant; vos vero, qui non tantum libertatem, sed civitatem amplissimam, sed sortem ipsam nascendi, sed ingeniorum beatitudinem, sed istam ipsam eruditionem a patria accepistis, citra foedam taetramque ingrati animi notam cum patriae filiis vestrisque fratribus privati commodi caussa commercium agitaveritis? Sed ego decori immemor, qui libertos, vilissima olim mancipia, cum ingenua iuventute ac liberali committo, et legum necessitatem cum officiorum pudore confundo. Exemplo sint vobis digno nobilissimi civium Romanorum, qui postquam per consulatus, auguratus, sacerdotia, praeturas aliosque magistratus amplissimos sese divinarum humanarumque rerum satis prudentes probarunt, annis et honoribus graves ad iuris prudentiam profitendam tanquam ad honestum vitae portum animum appellabant, eam non domi nec in aliquo recessu profitebantur, sed transverso foro, ambulantes consultantibus respondebant, ut ad eam transversorum notam cives ne

---

203 Bacon *De augmentis scientiarum* VIII 2

---

193. olim] add. sup. lin D1

[fol_26r]

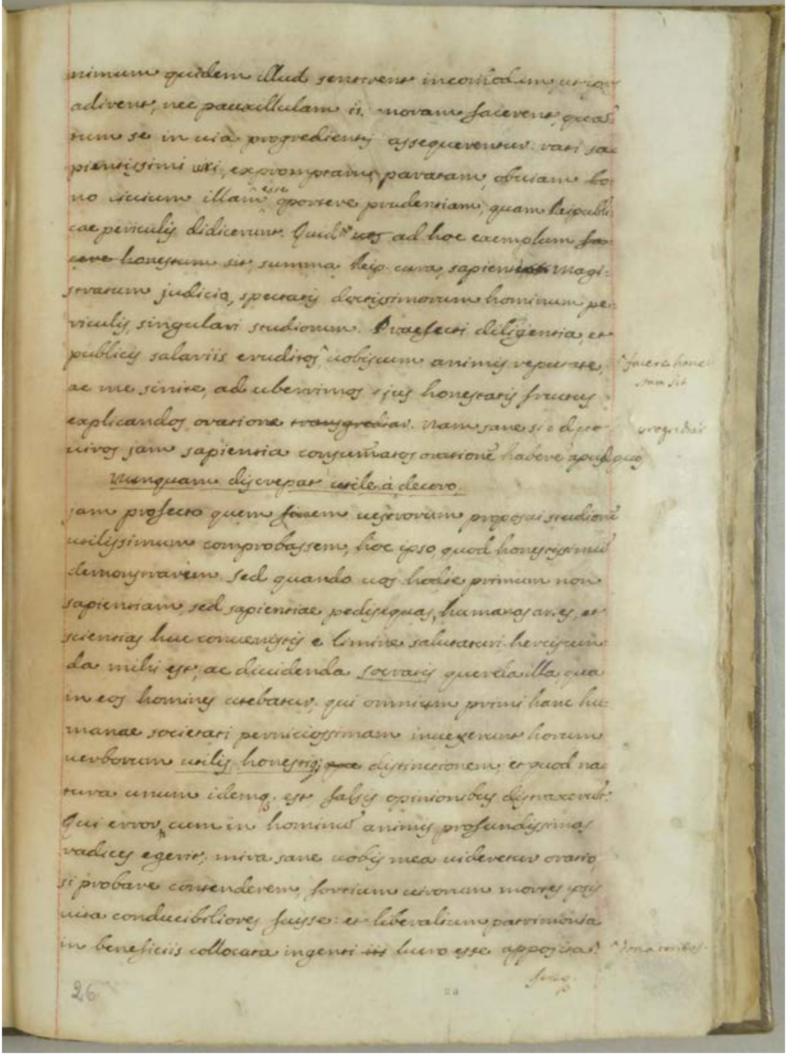
nimium quidem illud senserunt incommodum, utique
adiverunt, nec pauxillulam iis moram facerent, quas-
tum se in via progredientes assequerentur. Tam sa-
pientissimi viri, ex promptam, paratam, obviam bo-
no civium illam esse oportere prudentiam, quam Reipubli-
cae periculis didicerunt. Quid? vos ad hoc exemplum fa-
cere honestum sit, summa Reip. cura, sapientissimi magi-
stratuum judicia, spectatis doctissimorum hominum pe-
riculis, singulari studiorum Praefecti diligentia, et
publicis salariis eruditos, vobiscum animis reputate,
ac me sinite, ad uberrimos ejus honestatis fructus
explicandos oratione transgrediar. Nam sane si eo dispo-
sitos jam sapientia consummatos oratione habere [illegible]

Nunquam discrepat utile a decoro.

jam profecto quem finem vestrorum propositi studiorum
utilissimum comprobassem, hoc ipso, quod honestissimum
demonstravi. Sed quando vos hodie primum non
sapientiam, sed sapientiae pedisequas, humanas artes, et
scientias hoc convenistis e limine salutaturi, breviter
da mihi est; ac diluenda Socratis querela illa, qua
in eos homines utebatur, qui omnium primi hanc hu-
manae societati perniciosissimam invexerunt horum
verborum utilis, honestique distinctionem; et quod na-
tura unum idemque est falsis opinionibus distraxerunt.
Qui error, cum in hominum animis profundissimas
radices egerit, mira sane vobis mea videretur oratio
si probare contenderem, fortium civium mores ipsis
vita conducibiliores fuisse: et liberalium patrimonia
in beneficiis collocata ingenti iis lucro esse apposita.

facere hone-
stum sit

gredia[tur]

domo militis?

26

minimum quidem illud sentirent incommodum, ut ipsos adirent, nec pauxillulam iis moram facerent, quantum se in via progredientes assequerentur, rati sapientissimi viri expromptam, paratam, obviam bono civium illam esse oportere prudentiam, quam rei publicae periculis didicerunt.

8. Quid, ad hoc exemplum, summa rei publicae cura, sapienti magistratum iudicio, spectatis doctissimorum hominum periculis, singolari studiorum praefecti diligentia et publicis salariis eruditos facere honestum sit, vobiscum animis reputate, ac me sinite ad uberrimos eius honestatis fructus explicandos oratione progrediar. Nam sane, si ad vos, viros iam sapientia consummatos, orationem haberem, apud quos nunquam discrepat utile a decoro, iam profecto quem finem vestrorum proposui studiorum, utilissimum comprobassem hoc ipso, quod honestissimum demonstrarim. Sed quando vos hodie primum non sapientiam, sed sapientiae pedisequas, humanas artes et scientias, huc convenistis e limine salutaturi, herciscunda mihi est ac dividenda Socratis querela illa, qua in eos homines utebatur, qui omnium primi hanc humanae societati perniciosissimam invexerunt horum verborum «utilis honestique» distinctionem, et quod natura unum idemque est falsis opinionibus distraxerunt. Qui error cum in hominum animis profundissimas radices egerit, mira sane vobis mea videretur oratio, si probare contenderem fortium virorum mortes ipsis vita conducibiliores fuisse, et liberalium patrimonia in beneficiis collocata ingenti lucro esse apposita donatoribus.

224-229 Cicero *De legibus* I 33

---

209. esse] add. sup. lin. D1 211. Quid] quid vos D: corr. D1 **212.** rei publicae] reip. D: emend. Visc. sapienti] sapientum D: corr. D1 **217.** progrediar] transgrediar D (linea del. D1): corr. in marg. D1 **222.** demonstrarim] demonstrarem D: corr. D1

[fol_26v]

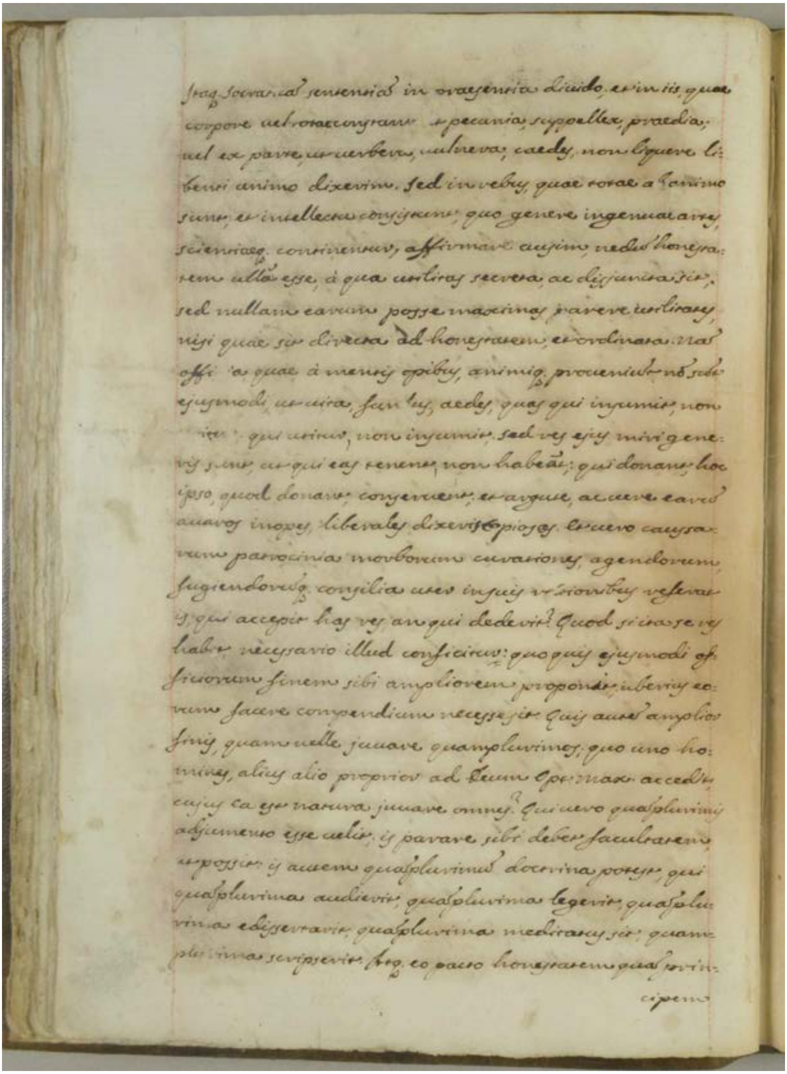

Itaq. Socraticas sententias in oratione ita divido, ut in iis, quae
corpore vel extra constant, ut pecunia, suppellex, praedia,
vel ex parte, ut verbera, vulnera, caedes, non liquere li-
benti animo dixerim. Sed in rebus, quae totae a animo
sunt, et intellectu consistunt, quo genere ingenuae artes,
scientiaeq. continentur, affirmare ausim, nedum honesta-
tem ullam esse, a qua utilitas secreta, ac disjuncta sit,
sed nullam earum posse maximas parere utilitates,
nisi quae sit directa ad honestatem, et ordinata. Nam
offi[ci]a quae a mentis opibus, animiq. proveniunt non sunt
ejusmodi, ut vita, fundus, aedes, quas qui insumit, non
[illegible] qui utitur, non insumit, sed res ejus materi gene-
ris sunt, ut qui eas tenent, non habeant: qui donant, hoc
ipso, quod donant, consequuntur, et augent, ac vere eas ob
avaros inopes, liberales dixeris copiosos. Et vero causa-
rum patrocinia, morborum curationes, agendorum
fugiendorumq. consilia utrum in suis usibus referat
is, qui accepit has res, an qui dederit? Quod si ita se res
habet, necessario illud conficitur: quo quis ejusmodi of-
ficiorum finem sibi ampliorem proponit, uberius eo-
rum facere compendium necesse sit. Quis autem amplior
finis, quam velle juvare quamplurimos, quo uno ho-
mines, alius alio propior ad Deum Opt. Max. accedit,
cujus ea est natura juvare omnes? Qui vero quamplurimis
adjumento esse velit, is parare sibi debet facultatem,
ut possit: is autem quamplurimum doctrina potest, qui
quamplurima audierit, quamplurima legerit, quamplu-
rima edisseruerit, quamplurima meditatus sit, quam-
plurima scripserit. Itaq. eo pacto honestatem quasi prin-
cipem

Itaque Socraticam sententiam in praesentia divido, et in iis, quae corpore vel totae constant, ut pecunia, suppellex, praedia, vel ex parte, ut verbera, vulnera, caedes, non liquere libenti animo dixerim. Sed in rebus, quae totae ab animo sunt et intellectu consistunt, quo genere ingenuae artes scientiaeque continentur, affirmare ausim nedum honestatem ullam esse, a qua utilitas secreta ac disiuncta sit, sed nullam earum posse maximas parere utilitates, nisi quae sit directa ad honestatem et ordinata. Nam officia, quae a mentis opibus animique proveniunt, non sunt eius modi, ut vita, fundus, aedes, quas qui insumit non utitur, qui utitur non insumit, sed res eius miri generis sunt, ut qui eas tenent, non habeant; qui donant, hoc ipso quod donant, conservent, et argute ac vere earum avaros inopes, liberales dixeris copiosos. Et vero caussarum patrocinia, morborum curationes, agendorum fugiendorumque consilia uter in suis rationibus referat is qui accepit has res an qui dederit? Quod si ita se res habet, necessario illud conficitur: quo quis eius modi officiorum finem sibi ampliorem proponit, uberius eorum facere compendium necesse sit. Quis autem amplior finis quam velle iuvare quam plurimos, quo uno homines alius alio propior ad Deum Opt. Max. accedit, cuius ea est natura, iuvare omnes? Qui vero quam plurimis adiumento esse velit, is parare sibi debet facultatem, ut possit; is autem quam plurimum doctrina potest, qui quam plurima audierit, quam plurima legerit, quam plurima edissertarit, quam plurima meditatus sit, quam plurima scripserit. Atque eo pacto honestatem, quam principem

---

240-241 Seneca *Ad Lucilium* 120, 3; Cicero *De officiis* I 94

[fol_27r]

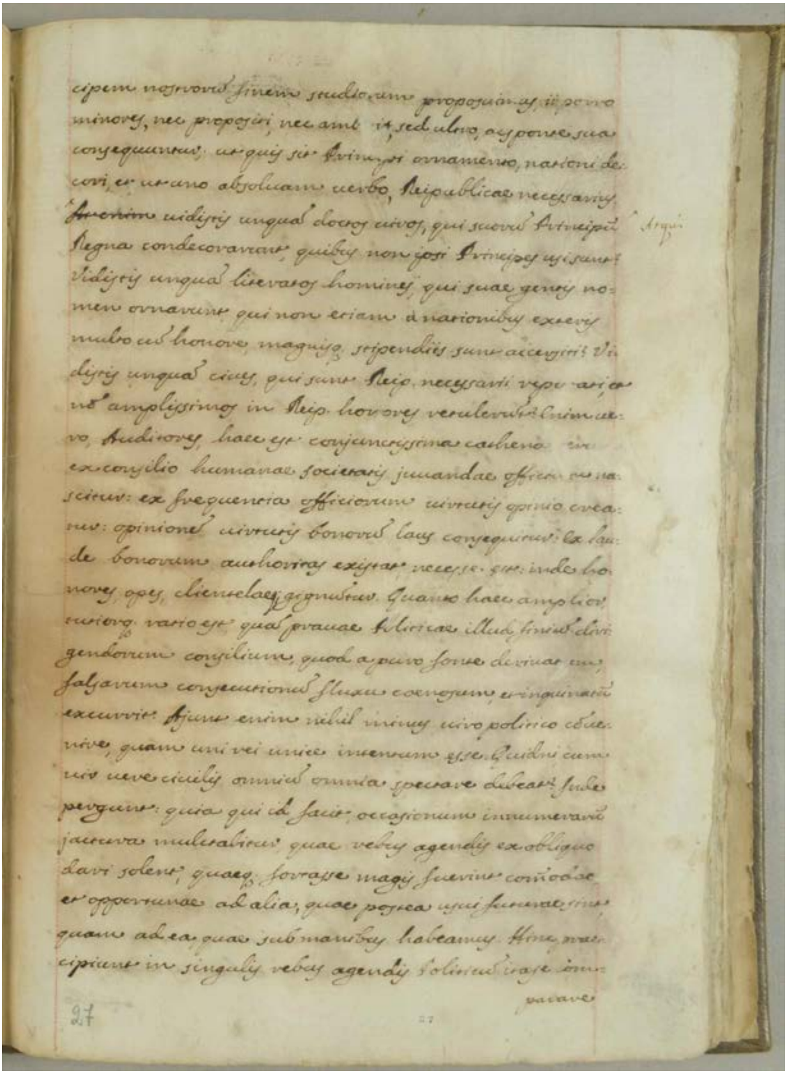

cipem nostrorum finem studiorum proponitis, ii sunt
minores, nec propositi, nec ambiti, sed ultro, ac sponte sua
consequuntur: ut quis sit Principi ornamento, nationi de-
cori, et ut uno absolvam verbo, Reipublicae necessarius.
~~Etenim~~ vidistis unquam doctos cives, qui suorum Principum Atqui
Regna condecorarant, quibus non ipsi Principes usi sunt?
Vidistis unquam literatos homines, qui suae gentis no-
men ornarunt, qui non etiam a nationibus exteris
multo cum honore, magnisque stipendiis sint accersiti? Vi-
distis unquam cives, qui sint Reip. necessarii, repertos, atque eo-
non amplissimos in Reip. honores retulerunt? Enim ve-
ro, Auditores, haec est conjunctissima cathena: ut
ex consilio humanae societatis juvandae officia na-
scuntur: ex frequentia officiorum virtutis opinio crea-
tur: opinionem virtutis bonorum laus consequitur: ex lau-
de bonorum authoritas existat necesse est: inde ho-
nores, opes, clientelaeque gignuntur. Quanto haec amplior,
uberiorque ratio est quam pravae Politicae illud finium diri-
gendorum consilium, quod a puro fonte derivatum,
falsarum conjectionum fluxu coenosum, et inquinatum
excurrit. Ajunt enim nihil nimius viro politico obve-
nire, quam uni rei unice intentum esse. Quidni cum
vir vere civilis omnium omnia spectare debeat? Inde
pergunt: quia qui id facit, occasionum innumerarum
jactura multabitur, quae rebus agendis ex obliquo
dari solent; quaeque fortasse magis fuerint commodae
et opportunae ad alia, quae postea usui futurae sint,
quam ad ea, quae sub manibus habeamus. Hinc prae-
cipiunt in singulis rebus agendis Politicum ita se im-
parare

27

nostrorum finem studiorum proposuimus, ii porro minores, nec propositi nec ambiti, sed ultro ac sponte sua consequuntur, ut quis sit principi ornamento, nationi decori et, ut uno absolvam verbo, rei publicae necessarius. Atqui vidistis unquam doctos viros, qui suorum principum regna condecorarunt, quibus non ipsi principes usi sunt? Vidistis unquam literatos homines, qui suae gentis nomen ornarunt, qui non etiam a nationibus exteris multo cum honore magnisque stipendiis sunt accersiti? Vidistis unquam cives, qui sunt rei publicae necessarii reputati, et non amplissimos in re publica honores retulerunt? Enim vero, auditores, haec est coniunctissima cathena rerum: ex consilio humanae societatis iuvandae officium nascitur; ex frequentia officiorum virtutis opinio creatur; opinionem virtutis bonorum laus consequitur; ex laude bonorum authoritas existat necesse est; inde honores, opes clientelaeque gignuntur.

9. Quanto haec amplior tutiorque ratio est quam pravae politicae illud finium dirigendorum consilium, quod a puro fonte derivatum, falsarum consecutionum fluxu coenosum et inquinatum excurrit! Aiunt enim nihil minus viro politico convenire quam uni rei unice intentum esse. Quidni, cum vir vere civilis omnium omnia spectare debeat? Inde pergunt: quia qui id facit occasionum innumerarum iactura mulctabitur, quae rebus agendis ex obliquo dari solent quaeque fortasse magis fuerint commodae et opportunae ad alia, quae postea usui futurae sint, quam ad ea quae sub manibus habeamus. Hinc praecipiunt in singulis rebus agendis politicum ita se comparare

---

266. Atqui] At enim D (linea del. D1): corr. in marg. D1 **280.** clientelaeque] clientelaet D: corr. D1 **291.** futurae] futura D: corr. D1

[fol_27v]

parare oportere itaque sua destinata ordinare, ut si in ali-
qua re voti compos summo gradu fieri non possit, in se-
cundo tamen liceat consistere, imo vel tertio: quod si in
nulla omnino parte haerere datum sit, tum certo ad
alium quempiam praeter destinatum finem operam impen-
sam flectamus, ut quemadmodum in natura, ita in vita
agenda nihil sit frustra. Igitur hoc fines ordine dis-
pensant distribuuntque, ut summo gradu honores, huic sub-
stituto gratia, tertio amicitiae, notitiaeque, infimo denique
bona de nobis existimatio, dignitasque consistat: ita ut op-
time nobiscum actum sit si nobis honores reportaverimus.
Et si non possimus, saltem gratiam aucupemur, quae
aut olim prosit: si neque praesentes fructus, neque ullam
fructus spem inde demum elicere, amicitias nobis ali-
quas, notitiasque paremus: si easdem nihil sive solidi, sive in-
certi speremus, tum nostra ambitio juvari possit, satage-
mus saltem, ut existimationi ac dignitati nostrae quid
inde adcrescat. Et enim, si veniam meruerit in re seria
semel jocari, istae illae ipsissimae mihi videntur scalae,
quas Dantes Alighierius in suis inferis memorat, per quas
cum ab imo terrae centro inferius descendere videbantur,
tum sursum re vera ascendebat. Etenim qui finis apud
istos Politicos summus is imum, qui vero imus is summum
obtinet gradum. Nam videre quaeso, ex his duobus finibus
honore et dignitate, uter sit certior, ampliorque: cum iis qui
honores ultimum civilis finem vitae sibi proponunt, ple-
rumque accidat, ut si forte honoris repulsam retulerint, ab-
jecti in reliquum spe, e Rep. excedant, et ad privatam
fortunam sese recipiant, et abdant: et honores adepti, quia

pusillo

oportere itaque sua destinata ordinare, ut si in aliqua re voti compos summo gradu fieri non possit, in secundo tamen liceat consistere, immo vel tertio; quod si in nulla omnino parte haerere datum sit, tum vero ad alium quempiam praeter destinatum finem operam impensam flectamus ut, quemadmodum in natura, ita in vita agenda nihil sit frustra. Igitur hoc fines ordine dispensant distribuuntque, ut summo gradu honores, huic substructo gratia, tertio amicitiae notitiaeque, infimo denique bona de nobis existimatio dignitasque consistat; ita ut optime nobiscum actum sit, si nobis honores repraesententur; tum, si id non possimus, saltem gratiam aucupemur, quae certe olim prosit; si neque praesentem fructum neque ullam fructus spem inde detur elicere, amicitiam nobis aliquam notitiamque paremus; si tandem nihil sive solidi sive incerti speretur, quo nostra ambitio iuvari possit, satagamus saltem ut existimationi ac dignitati nostrae quid inde adcrescat. At enim, si veniam meruerit in re seria semel iocari, istae illae ipsissimae mihi videntur scalae, quas Dantes Aligerius in suis inferis memorat, per quas, cum ab imo terrae centro inferius descendere videbatur, tum sursum re vera ascendebat Etenim, qui finis apud istos politicos summum, is imum, qui vero imum, is summum obtinet gradum. Nam videte, quaeso, ex his duobus finibus, honore et dignitate uter sit certior ampliorque, cum iis, qui honores ultimum civilis finem vitae sibi proponunt, plerumque accidat ut, si forte honoris repulsam retulerint, abiecta in reliquum spe, e re publica excedant et ad privatam fortunam sese recipiant et abdant; et honores adepti, quia

311-315 Dante *Inferno* 34 76-81

[fol_28r]

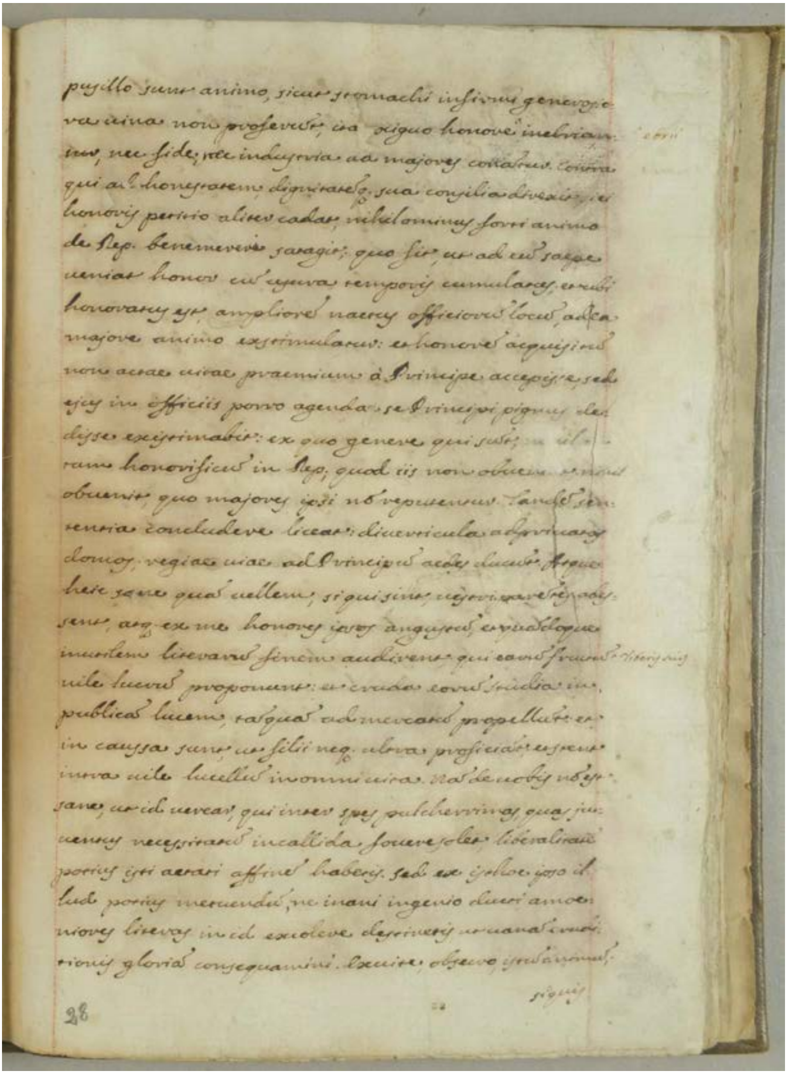
pusillo sunt animo, sicut stomachi infirmi generosio-
ra vina non proferunt, ita exiguo honore inebrian-
tur, nec fide, nec industria ad majores contendunt. Contra
qui ad honestatem, dignitatemque sua consilia direxit, et
honoris petitio aliter cadat, nihilominus forti animo
de Rep. benemereri satagit; quo fit, ut ad eum saepe
veniat honor cum usura temporis cumulatus, et ubi
honoratus est, ampliorem nactus officiorum locum, ad ea
majore animo extimulatur: et honorem acquisitum
non actae vitae praemium à Principe accepisse, sed
ejus in officiis porro agenda se Principi pignus de-
disse existimabit: ex quo genere qui sunt, ut il-
tam honorificum in Rep. quod iis non obtigit, [illegible]
obtinuit quo majores ipsi nos repetentur. Tandem sen-
tentia concludere liceat: diverticula ad fortunarum
domos, regiae viae ad Principum aedes ducunt. Atque
hic sane quam vellem, si qui sint, [illegible]
sunt, atque ex me honores ipsos angustum, et quadloque
inutilem literarum finem audirent qui earum fructum [illegible]
vile lucrum proponunt: et cruda eorum studia in
publicam lucem, tamquam ad mercatum propellunt: et
in caussa sunt, ut filii neque ultra proficiant, ut stent
intra vile lucellum in omni vita. [illegible]
sane, ut id veneat, qui inter spes pulcherrimas, quas ju-
ventus necessitatem incallida fovere solet, liberalitatem
potius ipsi aerari affinem habens. Sed ex ipso hoc ipso il-
lud potius metuendum, ne inani ingenio dicere amoe-
niores literas in id excolere desinens [illegible]
tionis gloriam consequamini. Exuite, obsecro [illegible]

si quis

28

pusillo sunt animo, sicut stomachi infirmi generosiora vina non proferunt, ita, exiguo honore ebrii, nec fide nec industria ad maiores conantur. Contra, qui ad honestatem dignitatemque sua consilia direxit, si ei honoris petitio aliter cadat, nihilominus forti animo de re publica benemereri satagit, quo fit ut ad eum saepe veniat honor cum usura temporis cumulatus; et ubi honoratus est, ampliorem nactus officiorum locum, ad ea maiore animo exstimulatur; et honorem acquisitum non actae vitae praemium a principe accepisse, sed eius in officiis porro agendae se principi pignus dedisse existimabit; ex quo genere qui sunt, nihil est tam honorificum in re publica, quod iis non obveniat; nihil obvenit, quo maiores ipsi non reputentur. Tandem sententia concludere liceat: diverticula ad privatas domos, regiae viae ad principum aedes ducunt.

10. Atque heic sane quam vellem, si qui sint, vestri parentes adessent atque ex me honores ipsos angustum et quandoque inutilem literarum finem audirent, qui earum fructum liberis suis vile lucrum proponunt, et cruda eorum studia in publicam lucem, tanquam ad mercatum propellunt, et in caussa sunt ut filii neque ultra proficiant et stent intra vile lucellum in omni vita. Nam de vobis non est sane ut id verear, qui inter spes pulcherrimas, quas iuventus necessitatum incallida fovere solet, liberalitatem potius isti aetati affinem habetis. Sed ex isthoc ipso illud potius metuendum, ne inani ingenio ducti amoeniores literas in id excolere destinetis, ut vanam eruditionis gloriam consequamini. Exuite, obsecro, istum animum,

---

323. ebrii] inebriantur D (linea del. D1): corr. in marg. D1 **327.** benemereri] benemerere D: corr. D1 **341.** liberis suis] add. in marg. D1

[fol_28v]

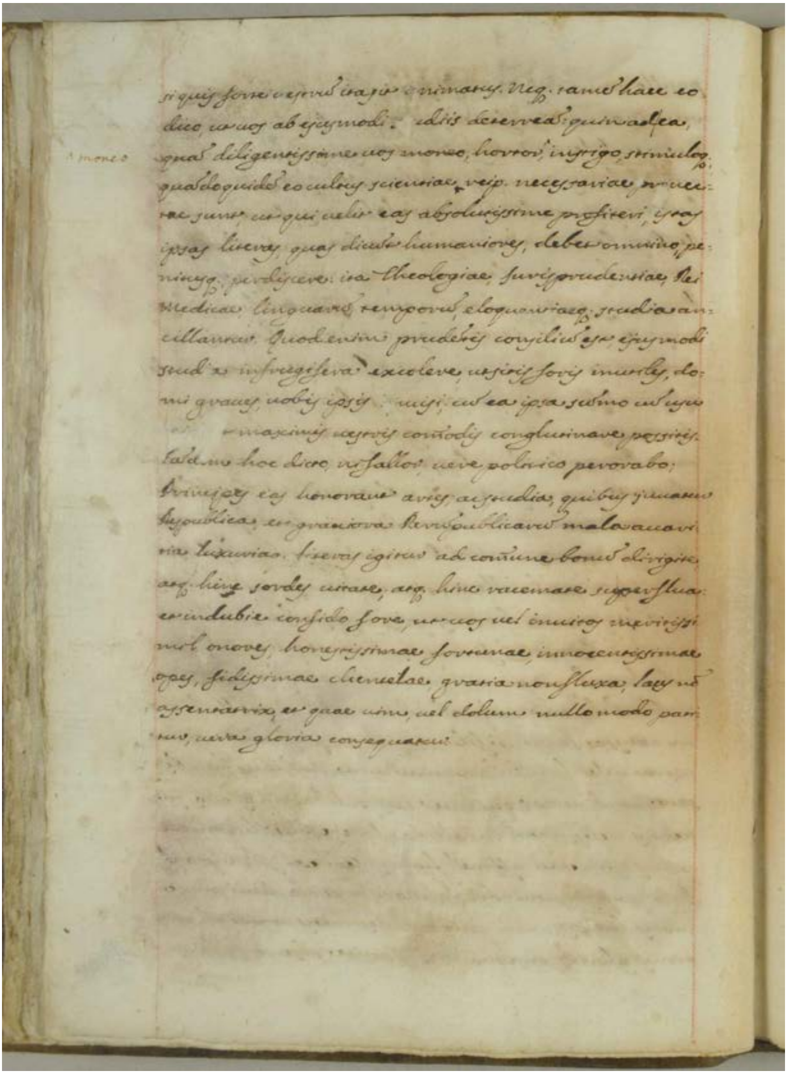

si quis forte vestrum ita sit animatus. Neque tamen haec eo dico, ut vos ab ejusmodi studiis deterream; quin adeo, quas diligentissime vos moneo, hortor, instigo, stimuloque; quandoquidem eo cultus scientiae reip. necessariae nunc necessariae sunt, ut qui velit eas absolutissime profiteri, ipsas ipsas literas, quas dicunt humaniores, debet omnino penitusque perdiscere: ita theologiae, jurisprudentiae, rei medicae linguarum, temporum, eloquentiaeque studia ancillantur. Quod enim prudentis consilium est ejusmodi studia infructifera excolere, vestris foris inutiles, domi graves, nobis ipsis, nisi, cum ea ipsa studio cum ipso maximis vestris commodis conglutinare possitis. Tantum hoc dico, ni fallor, vere politico perorabo; principes eas honorant artes ac studia, quibus summam Rempublicam et graviora Rerumpublicarum mala avaritiam luxuriam. Literas igitur ad commune bonum dirigite, atque hinc sordes curare, atque hinc vacuare superflua: et indubie confido fore, ut eos vel invitos meritissimi honores, honestissimae fortunae, innocentissimae opes, fidissimae clientelae, gratia non fluxa, laus non assentatrix, et quae vim, vel dolum nullo modo patitur, vera gloria consequatur.

moneo

si quis forte vestrum ita sit animatus. Neque tamen haec eo dico, ut vos ab eius modi studiis deterream; quin ad ea quam diligentissime vos hortor, moneo, instigo stimuloque, quandoquidem eo cultus scientiae rei publicae necessariae provectae sunt, ut qui velit eas absolutissime profiteri, istas ipsas literas, quas dicunt humaniores, debet omnino penitusque perdiscere; ita theologiae, iuris prudentiae, rei medicae, linguarum, temporum eloquentiaeque studia ancillantur. Quod enim prudentis consilium est eius modi studia infrugifera excolere, ut sitis foris inutiles, domi graves, vobis ipsis invisi, cum ea ipsa summo cum usu rei publicae et maximis vestris commodis conglutinare possitis. Tandem hoc dicto, ni fallor, vere politico perorabo: principes eas honorant artes ac studia, quibus iuvatur res publica, et graviora rerum publicarum mala, avaritia luxuriaque (coërcentur). Literas igitur ad commune bonum dirigite atque hinc sordes vitate atque hinc racemate superflua; et indubie confido fore ut vos vel invitos meritissimi honores, honestissimae fortunae, innocentissimae opes, fidissimae clientelae, gratia non fluxa, laus non assentatrix et, quae vim vel dolum nullo modo patitur, vera gloria consequatur.

365-366 Tacitus *De vita Iulii Agricolae* 15.4

352. ad ea] adea D: corr. D1 **353.** moneo] add. in marg. D1

[fol_29r]

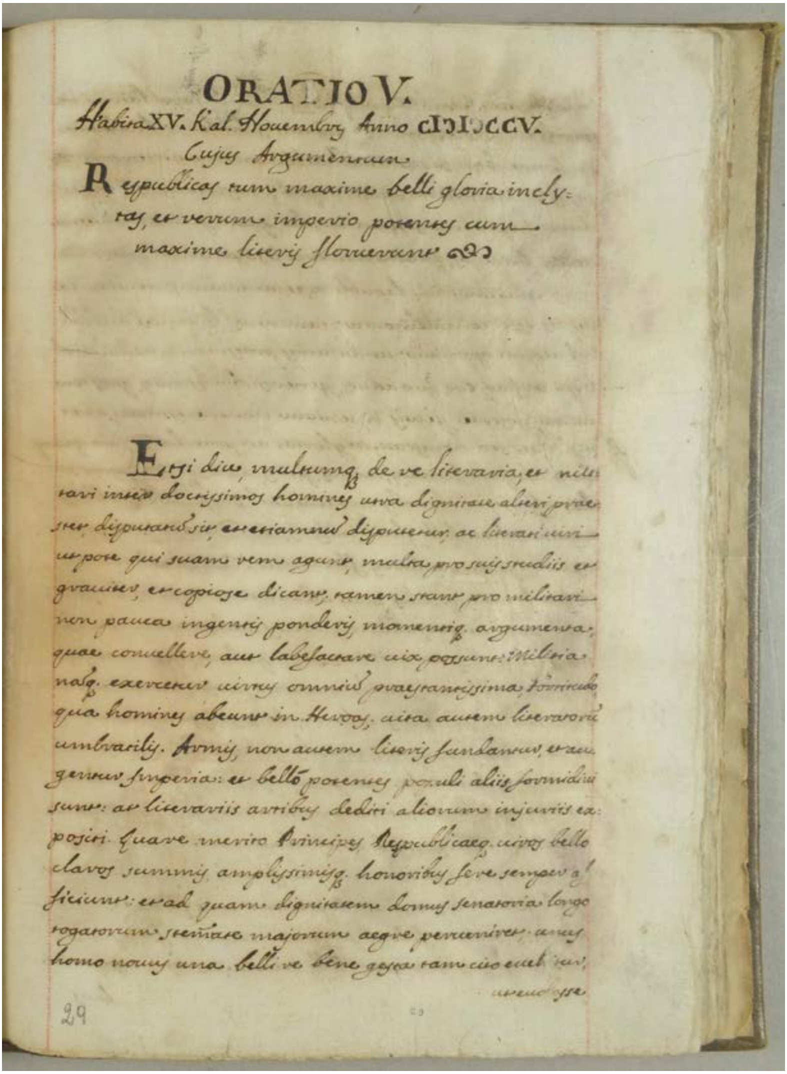

ORATIO V.

Habita XV. Kal. Novembris Anno CIↃIↃCCV.

Cujus Argumentum

Respublicas tum maxime belli gloria inclytas, et rerum imperio potentes cum maxime literis floruerunt.

Etsi diu, multumq. de re literaria, et militari inter doctissimos homines utra dignitate alteri praestet, disputandum sit, et etiamnum disputetur, ac literati viri utpote qui suam rem agunt, multa pro suis studiis et graviter, et copiose dicant; tamen stant pro militari non pauca ingentis ponderis momentiq. argumenta; quae convellere, aut labefactare vix possunt: Militia namq. exercetur virtus omnium praestantissima, fortitudo qua homines abeunt in Heroas, vita autem literatorum umbratilis. Armis, non autem literis fundantur, et augentur Imperia: et bello potentes populi aliis formidini sunt: at literariis artibus dediti aliorum injuriis expositi. Quare merito Principes Respublicaeq. viros bello claros summis amplissimisq. honoribus fere semper afficiunt: et ad quam dignitatem domus senatoria longo togatorum stemmate majorum aegre perveniret, unus homo novus una belli re bene gesta tam cito evehitur,

ut eo ipse

29

ORATIO V

habita XV Kal. Novembris anno MDCCV
cuius argumentum

RES PUBLICAS TUM MAXIME BELLI GLORIA INCLYTAS ET RERUM IMPERIO POTENTES, QUUM MAXIME LITERIS FLORUERUNT.

1. Etsi diu multumque de re literaria et militari inter doctissimos homines utra dignitate alteri praestet disputatum sit et etiamnum disputetur, ac literati viri, utpote qui suam rem agunt, multa pro suis studiis et graviter et copiose dicant, tamen stant pro militari non pauca ingentis ponderis momentique argumenta, quae convellere aut labefactare vix possunt. Militia namque exercetur virtus omnium praestantissima, fortitudo, qua homines abeunt in heroas; vita autem literatorum umbratilis. Armis non autem literis fundantur et augentur imperia; et bello potentes populi aliis formidini sunt; at literariis artibus dediti aliorum iniuriis expositi. Quare merito principes res publicaeque viros bello claros summis amplissimisque honoribus fere semper afficiunt; et ad quam dignitatem domus senatoria longo togatorum stemmate maiorum aegre perveniret, unus homo novus una belli re bene gesta tam cito evehitur,

---

20-21 Cicero *Tusculanae disputationes* II 27

[fol_29v]

ut eudasse videatur. Et quam ea ita hac tribuerit Ciceroni re-
spondeant: si Fortitudo bellica animis habeatur, Prudentia
sit ferme divina, quae mollia fortunae novit tempora; et
casus in industriam vertit: et quid praestantius esse inven-
dunt; Imperia consentiari consilio, quam parari virtute; ac
veteri Principes, quam metuere. Et saepe etiam togatos ho-
nores maximos in Republica, et summam potentiam a-
deptos esse commemorant: tamen vel levia, vel dubia,
vel aequa opponunt, ut de utrius praestantia nondum satis
liqueat. Itaque ego, quo ad vos, generosi Adolescentes, quos com-
mune nostrae gentis ingenium non necessitate, aut
utilitate, sed honestate, et gloria ad praeclarissima quaeque
ducit; aliquid firmius, certius, praestantiusque praesertis stu-
diis afferrem, id vobis argumentum propono: Respublicas
tum maxime belli gloria inclytas, et rerum imperio poten-
tes, cum maxime litteris floruerunt. Vestros video in cu-
jusque fronte arrectos prae admiratione animos, Auditores,
quod proposuerim; ab armis litteras nedum non corruptas,
sed per has illas juvari! Caussa est quidem inopinata; sed
quam vera, pro vestra humanitate per silentium attendite.
Sed antequam solvamus e litore, de ipsis argumentorum ver-
bo in portu ipso caveamus, nisi solis vadis lisayrus sit, in al-
tum intendere vela non possemus. Ita naturaque natura in-
se comparatum, ut temerario mentis praecipitio prae-
ripiamus errores: et ad quod rectum recta pergere nati
sumus, non nisi per variam anfractus circumducamur:
quod ipsum in praesentia experimur: cum quae vera pro-
ponimus praeter fidem putentur. Nam qui fieri potest,
dixerit aliquis, ut ingens belli adorea, et summa sapientiae

laus

ut evolasse videatur. Et quanquam ad haec literarum patroni respondeant: si fortitudo heroica virtus habetur, prudentia sit ferme divina, quae mollia fortunae novit tempora et casus in industriam vertit, et quid praestantius esse contendunt imperia conservari consilio quam parari virtute ac vereri principes quam metuere, et saepe item togatos honores maximos in re publica et summam potentiam adeptos esse commemorant, tamen vel levia vel dubia vel aequa opponunt, ut de utrius praestantia nondum etiam liqueat. Itaque ego, quo ad vos, generosi adolescentes, quos commune nostrae gentis ingenium, non necessitate aut utilitate sed honestate et gloria, ad praeclarissima quaeque ducit, aliquid firmius, certius praestantiusque pro vestris studii, afferrem, id vobis argumentum propono: Res publicas tum maxime belli gloria inclytas et rerum imperio potentes, quum maxime literis floruerunt.

2. Vestros video in cuiusque fronte arrectos prae admiratione animos, auditores, quod proposuerim ab armis literas nedum non corrumpi, sed per has illa iuvari? Caussa est quidem inopinata, sed quam vera, pro vestra humanitate, per silentium attendite. Sed antequam solvamus e litore, densus argumentorum turbo in portu ipso coortus nisi solis radiis discussus sit, in altum intendere vela non possumus. Ita namque natura misere comparatum, ut temerario mentis praecipitio praeripiamus errores, et ad quod verum recta pergere nati sumus, non nisi per viarum amfractus circumducamur; quod ipsum in praesentia experimur, cum quae vera proponimus praeter fidem putentur.

Nam quî fieri potest, dixerit aliquis, ut ingens belli adorea, et summa sapientiae

[fol_30r]

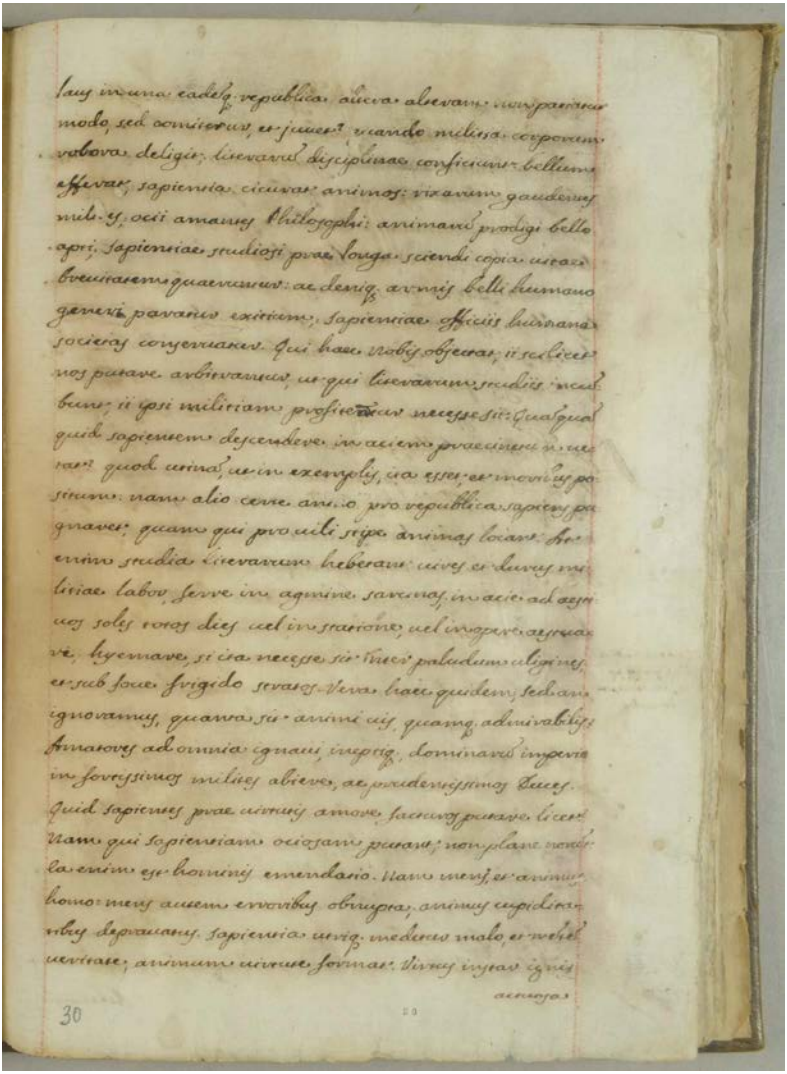

laus in una eademque republica: altera alteram non pariter
modo, sed conterunt, et juvent: tuendo militia corporum
robora delegit; literariae disciplinae conficiunt: bellum
efferat, sapientia cicurat animos: vitarunt gaudentes
milites, otii amantes Philosophi: animant prodigi bello
apti, sapientiae studiosi prae longa sciendi copia vitae
brevitatem queruntur: ac denique armis belli humano
generi parant exitium, sapientiae officiis humana
societas conservatur. Qui haec nobis objectat, is scilicet
nos putare arbitratur, ut qui literarum studiis incum-
bunt, ii ipsi militiam profiteantur necesse sit. Quamquam
quid sapientem descendere in aciem praecinere in ne-
tare? quod utinam, ut in exemplis, ita esset, et moribus po-
situm: nam alio certe animo pro republica sapiens pu-
gnaret, quam qui pro vili stipe animas locant. At
enim studia literarum hebetant cives et durus mi-
litiae labor, ferre in agmine sarcinas, in acie ad aestu-
os soles totos dies vel in statione, vel in opere aestua-
re, hyemare, si ita necesse sit, inter paludum uligines,
et sub Iove frigido stratos. Vera haec quidem, sed an
ignoramus, quanta sit animi vis, quamque admirabilis?
Amatores ad omnia ignavi, ineptique, dominatu imperii
in fortissimos milites abiere, ac prudentissimos duces.
Quid sapientes prae virtutis amore facturos putare licet?
Nam qui sapientiam otiosam putant, non plane norunt; il-
la enim est hominis emendatio. Nam mens, et animus
homo: mens autem erroribus obrupta, animus cupidita-
tibus depravatus. Sapientia utrique medetur malo, et mentem
veritate, animum virtute format. Virtus instar ignis
aestuosa

30

laus in una eademque re publica altera alteram non patiatur modo, sed comitetur et iuvet, quando militia corporum robora deligit, literarum disciplinae conficiunt; bellum efferat, sapientia cicurat animos; rixarum gaudentes milites, ocii amantes philosophi, animarum prodigi bello apti, sapientiae studiosi prae longa sciendi copia vitae brevitatem queruntur; ac denique armis belli humano generi paratur exitium, sapientiae officiis humana societas conservatur? Qui haec nobis obiectant, ii scilicet nos putare arbitrantur ut, qui literarum studiis incumbunt, ii ipsi militiam profiteantur necesse sit. Quanquam quid sapientem descendere in aciem praecinctum vetat? quod utinam, ut in exemplis, ita esset et moribus positum; nam alio certe armo pro re publica sapiens pugnaret quam qui pro vili stipe animas locant. At enim studia literarum hebetant vires, et durus militiae labor, ferre in agmine sarcinas, in acie ad aestivos soles totos dies vel in statione vel in opere aestuare, hyemare, si ita necesse sit, inter paludum uligines et sub Iove frigido stratos. Vera haec quidam, sed an ignoramus quanta sit animi vis quamque admirabilis? Amatores ad omnia ignavi ineptique dominarum imperio in fortissimos milites abiere ac prudentissimos duces. Quid sapientes prae virtutis amore facturos putare licet? Nam qui sapientiam ociosam putant, non plane norunt. Ea enim est hominis emendatio. Nam mens et animus homo: mens autem erroribus obrupta, animus cupiditatibus depravatus. Sapientia utrique medetur malo, et mentem veritate, animum virtute format. Virtus instar ignis

---

64-65 Cicero *Tusculane disputationes* III 69; Seneca *De brevitate vitae* I 2 73-75 Cicero *Tusculane disputationes* III 69 77 Tacitus *Annales* I 17 77 Cicero *De natura deorum* I 110 87 Cicero *De natura deorum* I 110

---

79. profiteantur] profitentur D: corr. D1

[fol_30v]

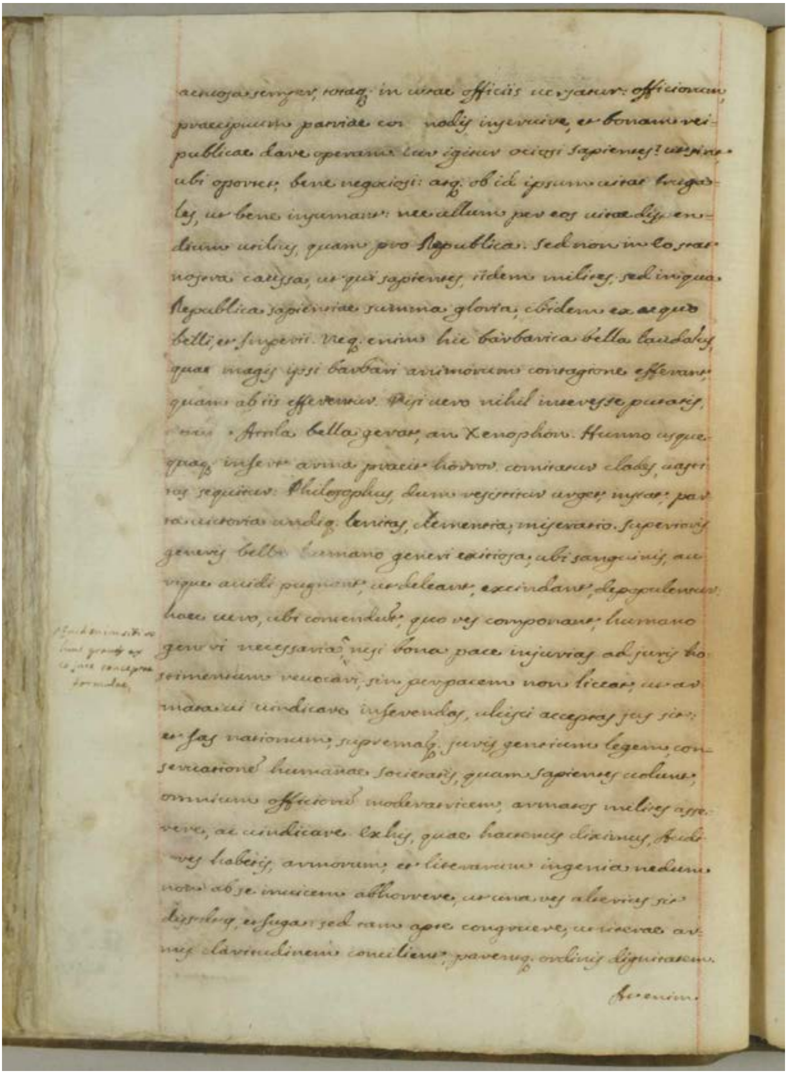

actuosa semper, utraq. in vitae officiis versantur: officiorum
praecipuum patriae cum nobis inservire, et bonam rei-
publicae dare operam. Cur igitur otiosi sapientes? ut sint
ubi oportet, bene negotiosi: atq. ob id ipsum civitati fruga-
les, ut bene impendant: nec alium per eos vitae dies en-
dunt utiles, quam pro Republica. Sed non in eo stat
nostra caussa, ut qui sapientes, iidem milites, sed in qua
Republica sapientiae summa gloria, ibidem ex aequo
belli, et imperii. Neq. enim hic barbarica bella laudabis,
quae magis ipsi barbari animorum contagione efferant,
quam ab iis efferentur. Tum vero nihil interesse putabis,
[illegible] Annibal bella gerat, an Xenophon. Illum usque-
quaq. infert arma praeit horror, comitantur clades, vasti-
tas sequitur: Philosophus dum res[illegible] urget, instat; par-
ta victoria undiq. lenitas, clementia, miseratio. Superioris
generis bella humano generi exitiosa, ubi sanguinis, au-
rique avidi pugnant, ut deleant, excindant, depopulentur;
haec vero, ubi contenditur, quo res componantur, humano
generi necessariae, nisi bona pace injurias ad juris ho-
stimentum revocari, sin per pacem non liceat, ut ar-
matis vindicare inferendas, ulcisci acceptas jus sit:
et fas nationum, supremaq. juris gentium legem, con-
servationem humanae societatis, quam sapientes colunt,
omnium officiorum moderatricem, armatos milites asse-
rere, ac vindicare. Ex his, quae hactenus diximus, Audi-
tores habetis, armorum, et literarum ingenia nedum
non ab se invicem abhorrere, ut una res alteri sit
dissidiis, et fugae, sed tam apte congruere, ut utrae ar-
mis claritudinem concilient, paremq. ordinis dignitatem.

Ut enim.

[illegible] ex jure conceptas formulas

actuosa semper, totaque in vitae officiis versatur; officiorum praecipuum patriae commodis inservire et bonam rei publicae dare operam; cur igitur ociosi sapientes? ut sint, ubi oportet, bene negociosi; atque ob id ipsum vitae frugales, ut bene insumant; nec ullum per eos vitae dispendium utilius quam pro re publica.

3. Sed non in eo stat nostra caussa, ut qui sapientes, iidem milites, sed in qua re publica sapientiae summa gloria, ibidem ex aequo belli et imperii. Neque enim hic barbarica bella laudamus, quae magis ipsi barbari animorum contagione efferant quam ab iis efferentur. Nisi vero nihil interesse putatis utrum Attila bella gerat an Xenophon . Hunno usquequaque infert arma, praeit horror, comitatur clades, vastitas sequitur; philosophus, dum resistitur, urget, instat; parta victoria, undique lenitas, clementia, miseratio. Superioris generis bella humano generi exitiosa, ubi sanguinis aurique avidi pugnant ut deleant, excindant, depopulentur; haec vero, ubi contendunt quo res componant, humano generi necessaria. Quid enim sibi volunt graves ex eo iure conceptae formulae nisi bona pace iniurias ad iuris hostimentum revocari; sin per pacem non liceat, ut armata vi vindicare inferendas, ulcisci acceptas ius sit, et fas nationum supremamque iuris gentium legem, conservationem humanae societatis, quam sapientes volunt omnium officiorum moderatricem, armatos milites asserere ac vindicare?

4. Ex his, quae hactenus diximus auditores, habetis armorum et literarum ingenia nedum non ab se invicem abhorrere, ut una res alterius sit dissultus et fuga, sed tam apte congruere, ut literae armis claritudinem concilient parentque ordinis dignitatem.

---

107. Quid enim sibi volunt graves ex eo iure conceptae formulae] add. in marg. D1

[fol_31r]

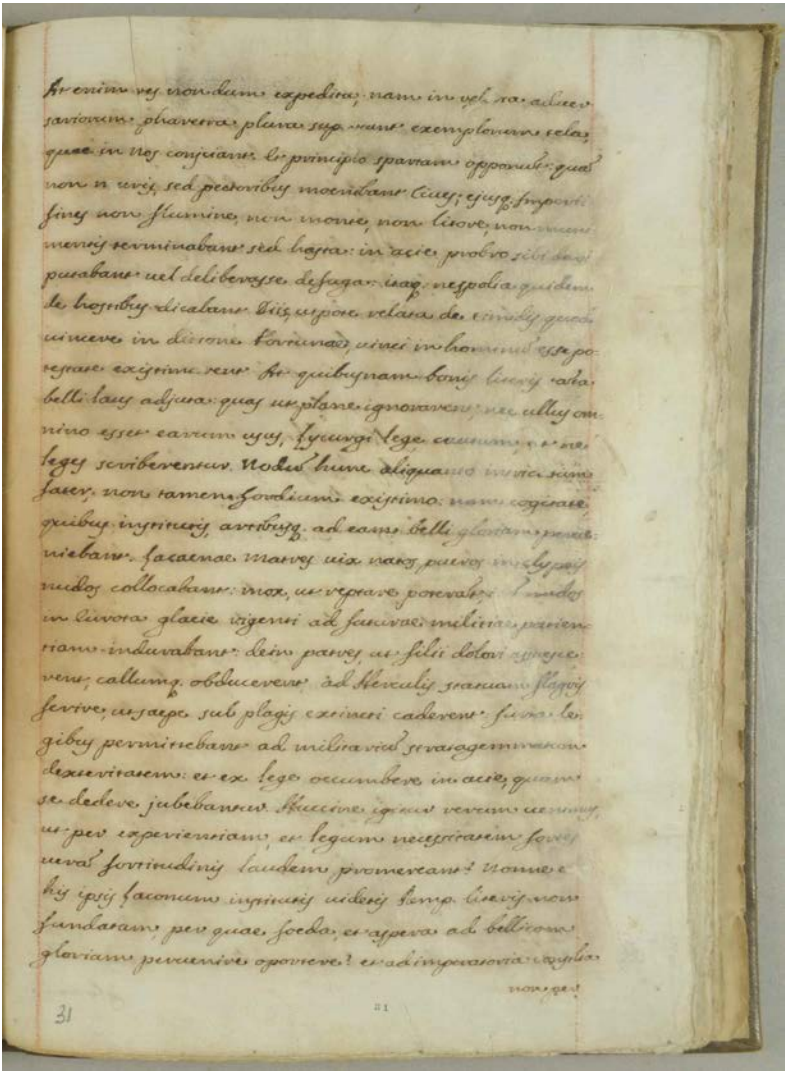
At enim res nondum expedita; nam in vet. ra. adversariorum pharetra plura sup. sunt exemplorum tela, quae in nos conjiciant. Et principio Spartam opponunt: quae non n urbis, sed pectoribus moeniebant Cives; ejusque Imperii fines non flumine, non monte, non litore, non monumentis terminabant sed hasta: in acie probro sibi dari putabant vel deliberasse de fuga: itaque ne spolia quidem de hostibus dicabant Diis, tempore velata de timidis quod vincere in ditione Fortunae, vinci in hominum esse potestate existimaretur. At quibusnam bonis literis ea belli laus adjuta: quas ut plane ignorarent, nec ullus omnino esset earum usus, Lycurgi lege cautum, et ne leges scriberentur. Nodum hunc aliquanto intricatiorem fateor, non tamen Gordium existimo. nam cogitate quibus institutis artibusque ad eam belli gloriam perveniebant. Lacaenae matres vix natos pueros in clypeis nudos collocabant: mox, ut reptare poterant, nudos in littora glacie rigenti ad futurae militiae patientiam indurabant: dein parvos, ut filii dolori assuescerent, callumque obducerent, ad Herculis statuam flagris ferire, ut saepe sub plagis exanimati caderent. Suis legibus pertinebant ad militariam stratagemmatum dexteritatem: et ex lege occumbere in acie, quam se dedere jubebantur. Huccine igitur verum tenimus, ut per experientiam, et legum necessitatem fortes, verae fortitudinis laudem promereantur? Nonne e his ipsis Laconum institutis videris Temp. literis non fundatam, per quae foeda, et aspera ad bellicam gloriam pervenire oportere? et ad imperatoria consilia

non per

31

At enim res nondum expedita; nam in referta adversariorum pharetra plura supersunt exemplorum tela, quae in nos coniiciant. Et principio Spartam opponunt, quam non muris, sed pectoribus moenibant cives, eiusque imperii fines non flumine, non monte, non litore, non munimentis terminabant, sed hasta; in acie probro sibi dari putabant vel deliberasse de fuga; itaque ne spolia quidem de hostibus dicabant diis, utpote relata de timidis, quod vincere in ditione fortunae, vinci in hominum esse potestate existimarent. At quibusnam bonis literis tanta belli laus adiuta? quas ut plane ignorarent, nec ullus omnino esset earum usus, Lycurgi lege cautum ut ne leges scriberentur. Nodum hunc aliquanto intricatum fateor; non tamen Gordium existimo; nam cogitate quibus institutis artibusque ad eam belli gloriam perveniebant. Lacaenae matres vix natos pueros in clypeis nudos collocabant; mox, ut reptare poterant, item nudos in Eurota, glacie rigenti, ad futurae militiae patientiam indurabant; dein patres, ut filii dolori assuescerent callumque obducerent, ad Herculis statuam flagris ferire, ut saepe sub plagis extincti caderent; furta legibus permittebant ad militarium stratagemmatum dexteritatem; et ex lege occumbere in acie quam se dedere iubebantur. Huccine igitur rerum venimus, ut per experientiam et legum necessitatem fortes veram fortitudinis laudem promereant? Nonne ex his ipsis Laconum institutis videtis rem publicam literis non fundatam per quae foeda et aspera ad bellicam gloriam pervenire oportere? et ad imperatoria consilia

---

131-133 Plutarch *Lycurgus* 13, 1-4 138-142 Cicero *Tusculanae disputationes* II 36; Plutarch *Lycurgus* 18, 2

[fol_31v]

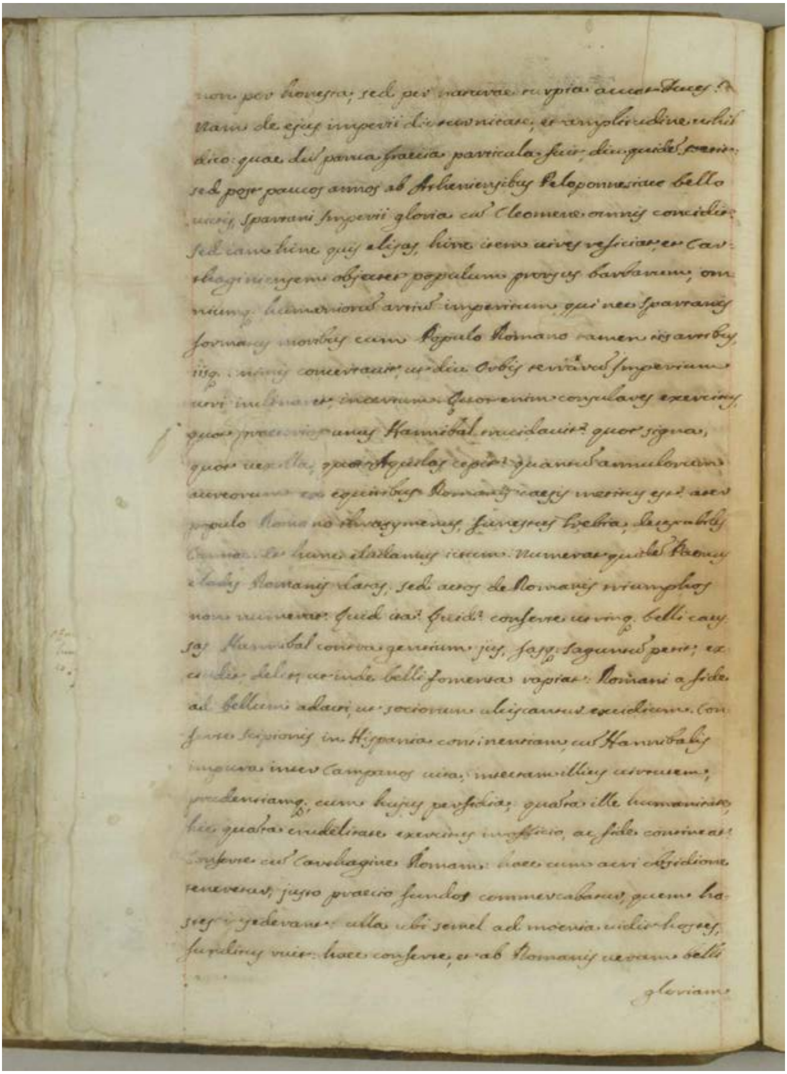

non per honesta; sed per parva et turpia aucta. Dices Spar-
tam de ejus imperii diuturnitate, et amplitudine nihil
dico: quae dum parva Graeciae particula fuit, diu quidem stetit,
sed post paucos annos ab Atheniensibus Peloponnesiaco bello
victis, Spartani Imperii gloria cum Cleomene omnis concidit.
Sed tam hinc quis aliqua, hinc iterum urbes refitiat, et Car-
thaginiensem objectet populum prorsus barbarum, om-
niumque humaniorum artium imperitum, qui nec Spartanis
formatus moribus cum Populo Romano tamen iis artibus,
iisque animis concertavit, ut diu Orbis terrarum Imperium
utri inclinaret, incertum. Quot enim consulares exercitus,
quot praetorios [illegible] Hannibal trucidavit? quot signa,
quot vexilla, quot Aquilas cepit? quantum annulorum
aureorum ex equitibus Romanis caesis [illegible] est? at
populo Romano Thrasymenus, [illegible], Trebia, [illegible]
Cannae [illegible] iterum numerat quidem Poenus
cladibus Romanis clarus, sed [illegible] de Romanis triumphos
non numerat. Quid ita? Quid? confer utrinque belli cau-
sas. Hannibal contra gentium jus, fasque Saguntum petit; ex-
cindit, deletque ut inde belli fomenta rapiat: Romani a fide
ad bellum adacti, ut sociorum ulciscantur excidium. Con-
fer Scipionis in Hispania continentiam, cum Hannibalis
impura inter Campanos vita, intemperantiam [illegible];
prudentiamque cum hujus perfidia; quanta ille humanitate,
hic quanta crudelitate exercitus in officio, ac fide contineat.
Confer cum Carthagine Romam: haec cum arci obsidione
teneretur, justo pretio fundos commercabantur, quem ho-
stes insidebant: illa ubi semel ad moenia vidit hostes,
funditus ruit. haec confer, et ab Romanis veram belli

gloriam

non per honesta sed per naturae turpia acuat duces? Nam de eius imperii diuturnitate et amplitudine nihil dico, quae dum parva Graeciae particula fuit, diu quidem stetit; sed post paucos annos ab Atheniensibus Peloponnesiaco bello victis, Spartani imperii gloria cum Cleomene omnis concidit.

5. Sed iam hinc quis elisus, hinc item vires reficiat, et Carthaginiensem obiectet populum prorsus barbarum omniumque humaniorum artium imperitum, qui nec Spartanis formatus moribus cum populo Romano tamen iis artibus iisque animis concertavit, ut diu orbis terrarum imperium utri inclinaret incertum. Quot enim consulares exercitus, quot praetorios unus Hannibal trucidavit? quot signa, quot vexilla, quot aquilas cepit? quantum annulorum aureorum ex equitibus Romanis caesis metitus est? ater populo Romano Thrasymenus , funestus Trebia , detestabiles Cannae . Et hunc eludamus ictum. Numerat quidem Poenus clades Romanis datas, sed actos de Romanis triumphos non numerat. Quid ita? Quid? conferte utrinque belli caussas: Hannibal contra gentium ius fasque Saguntum petit, excindit, delet ut inde belli fomenta rapiat; Romani a fide ad bellum adacti ut sociorum ulciscantur excidium. Conferte Scipionis in Hispania continentiam cum Hannibalis impura inter Campanos vita; intectam illius virtutem prudentiamque cum huius perfidia; quanta ille humanitate, hic quanta crudelitate exercitus in officio ac fide contineat. Conferte cum Carthagine Romam : haec, cum acri obsidione teneretur, iusto praecio fundos commercabatur, quem hostes insederant; ulla, ubi semel ad moenia vidit hostes, funditus ruit; haec conferte, et ab Romanis veram belli

---

156-158 Lucretius *De rerum natura* III 833-7 161-162 Livius *Ab urbe condida* XXIII 12, 1-2

[fol_32r]

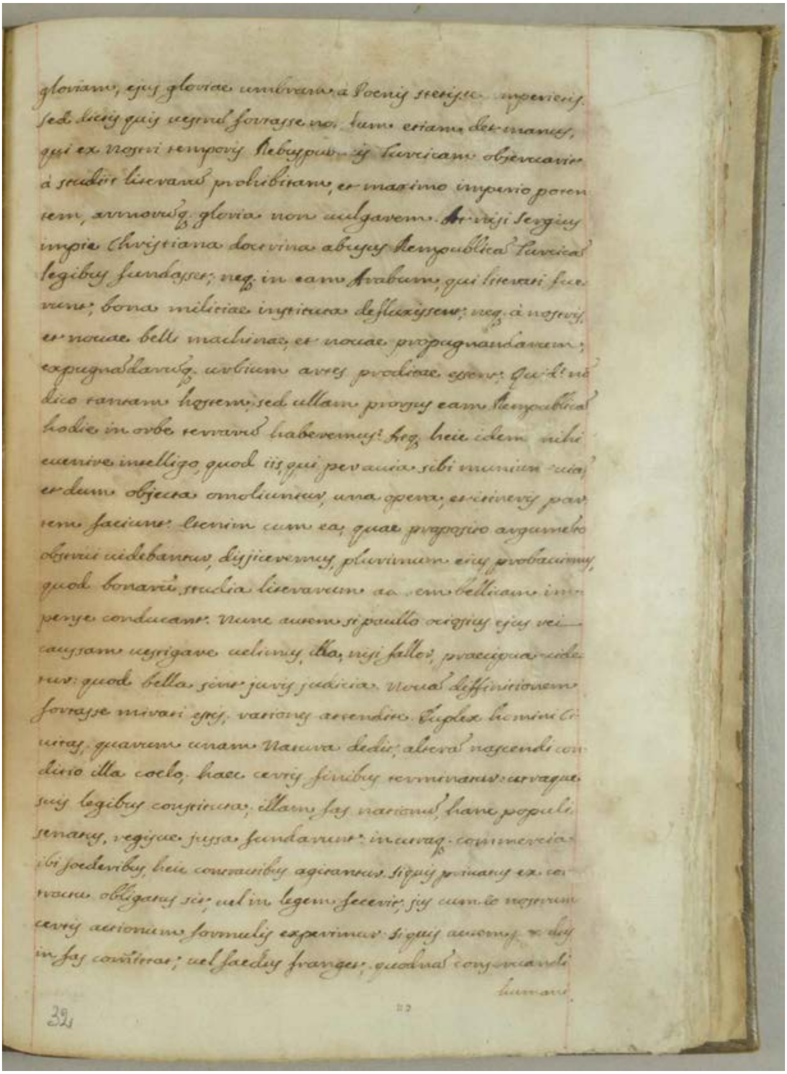
gloriam, ejus gloriae umbram a Poenis stetisse imperiis.
Sed dicat quispiam fortasse nostrum, tum etiam de [illegible],
qui ex nostri temporis Rebuspub. is Turcicam observavit
a studiis literarum prohibitam, et maximo imperio poten
tem, armorumque gloria non vulgarem. At nisi Sergius
impia Christianae doctrinae abusus Rempublicam Turcicam
legibus fundasset; neque in eam Arabum, qui literati fue
runt, bona militiae instituta defluxissent; neque a nostris,
et novae belli machinae, et novae propugnandarum,
expugnandarumque urbium artes proditae essent: quid? non
dico tantam hostem, sed ullam prorsus eam Rempublicam
hodie in orbe terrarum haberemus? Neque heic idem nobis
evenire intelligo, quod iis, qui per avia sibi muniunt vias,
et dum objecta amoliuntur, una opera, et itineris par
tem faciunt. Etenim cum ea, quae proposito argumento
obstare videbantur, disjicerimus, plurimum etiam probavimus,
quod bonarum studia literarum ad rem bellicam im
primis conducant. Nunc autem si paullo altius ejus rei
caussam vestigare velimus, illa, nisi fallor, praecipua vide
tur: quod bella sint juris judicia. Novam definitionem
fortasse mirari, ejus rationes attendite. Duplex homini ci
vitas, quarum unam Natura dedit, alteram nascendi con
ditio: illa coelo, haec certis finibus terminatur: utraque
suis legibus constituta; illam fas nationum, hanc populi,
senatus, regisve jussa fundarunt: in utraque commercia
ibi foederibus, heic contractibus agitantur. Siquis privatus ex con
tractu obligatus sit, vel in legem fecerit, jus cum eo nostrum
certis actionum formulis experimur. Siquis autem ex diis
in fas commiserit; vel foedus franget; quodvis consortiandi
humani
32

gloriam, eius gloriae umbram a Poenis stetisse comperietis.

6. Sed dictis quis vestrum fortasse nondum etiam det manus, qui ex nostri temporis rebus publicis Turcicam observarit a studiis literarum prohibitam et maximo imperio potentem armorumque gloria non vulgarem. At nisi Sergius impie Christiana doctrina abusus rem publicam Turcicam legibus fundasset, neque in eam Arabum, qui literati fuerunt, bona militiae instituta defluxissent, neque a nostris et novae belli machinae et novae propugnandarum expugnandarumque urbium artes proditae essent, quid? non dico tantam hostem, sed ullam prorsus eam rem publicam hodie in orbe terrarum haberemus?

7. Atque heic idem mihi evenire intelligo, quod iis, qui per avia sibi muniunt viam, et dum obiecta amoliuntur, una opera et itineris partem faciunt. Etenim cum ea, quae proposito argumento obstrui videbantur, disiiceremus, plurimum eius probavimus, quod bonarum studia literarum ad rem bellicam impense conducant. Nunc autem, si paullo ociosius eius rei caussam vestigare velimus, illa, nisi fallor, praecipua videtur, quod bella sint iuris iudicia. Novam diffinitionem fortasse mirati estis; rationes attendite. Duplex homini civitas, quarum unam natura dedit, alteram nascendi conditio; illa coelo, haec certis finibus terminatur; utraque suis legibus constituta; illam fas nationum, hanc populi, senatus regisve iussa fundarunt; in utraque commercia, ibi foederibus, heic contractibus agitantur. Si quis privatus ex contractu obligatus sit vel in legem fecerit, ius cum eo nostrum certis actionum formulis experimur; si quis autem populus in fas committat vel foedus franget, quodnam conservandi

199-201 Seneca *De otio* 4, 1

[fol_32v]

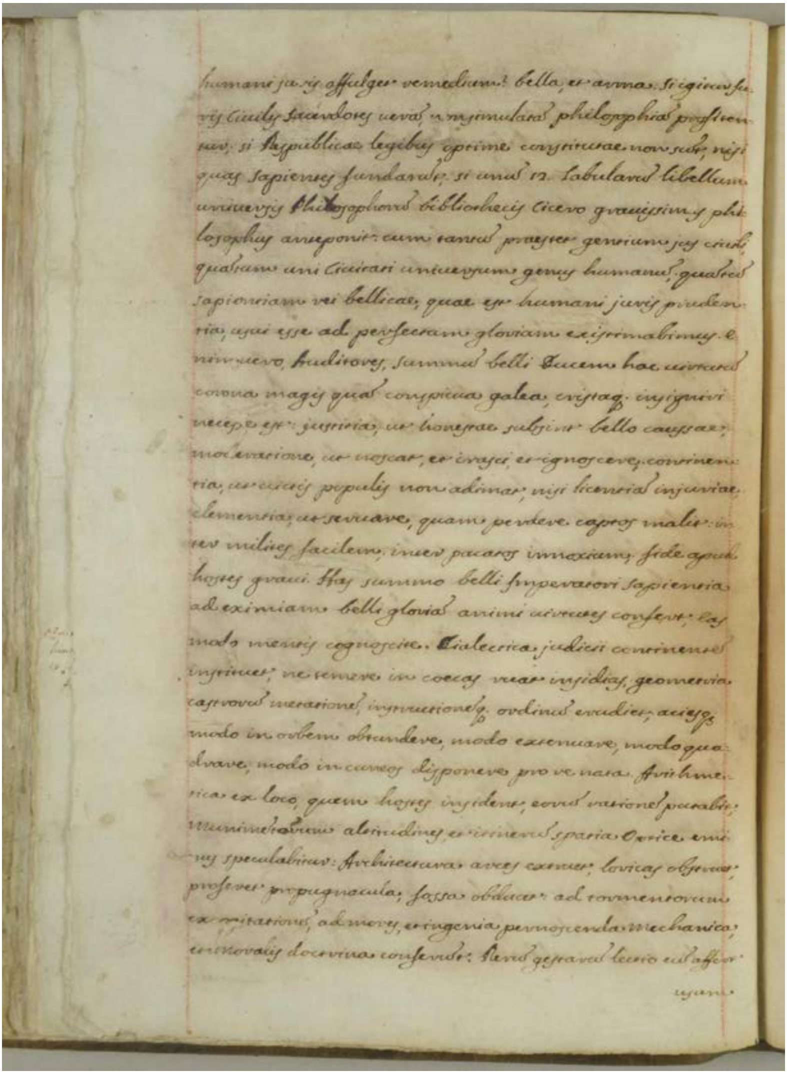
humani juris affulget remedium: bella, et arma. Si igitur se-
ris Civilis Doctores veram, et non simulatam philosophiam profiten-
tur; si Respublicae legibus optime constitutae non sunt, nisi
quas Sapientes fundarunt; si unus 12. Tabularum libellum
universis Philosophorum bibliothecis Cicero gravissimus phi-
losophus anteponit: cum tantum praeter gentium jus civile
quatenus uni Civitati universum genus humanum, quantam
sapientiam rei bellicae, quae est humani juris pruden-
tia, opus esse ad perfectam gloriam existimabimus. E-
nimvero, Auditores, summum belli Ducem hac universa
corona magis quam conspicua galea, cristaque insigniri
necesse est: justitia, ut honestae subsint bello caussae;
moderatione, ut noscat, et irasci, et ignoscere; continen-
tia, ut victis populis non adimat, nisi licentiam injuriae;
clementia, ut servare, quam perdere captos malit: in-
ter milites facilem, inter pacatos innoxium, fide apud
hostes gravem. Has summo belli Imperatori Sapientia
ad eximiam belli gloriam animi virtutes confert; has
modo mentis cognoscite. Dialectica judicii continentem
instruet, ne temere in caecas ruat insidias; geometria
castrorum metationes, instructionesque ordinum erudiet, aciesque
modo in orbem obtundere, modo extenuare, modo qua-
drare, modo in cuneos disponere pro re nata. Arithme-
tica ex loco, quem hostes insident, eorum rationes parabit;
munimentorum altitudines, et intervalla spatia Optice emi-
nus speculabitur: Architectura arces extruet, loricas obstruet,
proferet propugnacula, fossas obducet: ad tormentorum
excitationes, ad motus, et ingenia permovenda Mechanica;
et in Navalis doctrina consendet: Rerum gestarum lectio cui affer-
usum.

humani iuris affulget remedium? bella et arma. Si igitur iuris civilis sacerdotes veram, non simulatam philosophiam profitentur; si res publicae legibus optime constitutae non sunt, nisi quas sapientes fundarunt; si unum 12 Tabularum libellum universis philosophorum bibliothecis Cicero , gravissimus philosophus, anteponit; cum tantum praestet gentium ius civili, quantum uni civitati universum genus humanum, quantum sapientiam rei bellicae, quae est humani iuris prudentia, usui esse ad perfectam gloriam existimabimus?

8. Enimvero, auditores, summum belli ducem hac virtutum corona magis quam conspicua galea cristaque insigniri necesse est: iustitia, ut honestae subsint bello caussae; moderatione, ut noscat et irasci et ignoscere; continentia, ut victis populis non adimat nisi licentiam iniuriae; clementia, ut servare quam perdere captos malit: inter milites facilem, inter pacatos innoxium, fide apud hostes gravi. Has summo belli imperatori sapientia ad eximiam belli gloriam animi virtutes confert, eas modo mentis cognoscite. Dialectica iudicii continentem instituet ne temere in caecas ruat insidias, geometria castrorum metationem instructionemque ordinum erudiet aciesque modo in orbem obtundere, modo extenuare, modo quadrare, modo in cuneos disponere pro re nata. Arithmetica ex loco, quem hostes insident, eorum rationem putabit; munimentorum altitudines et itinerum spatia optice eminus speculabitur; architectura arces extruet, loricas obstruet, proferet propugnacula, fossa obducet; ad tormentorum excogitationem, ad mores et ingenia pernoscenda mechanica et moralis doctrina conferunt. Rerum gestarum lectio eum affert

211-213 Cicero *De oratore* I 195

[fol_33r]

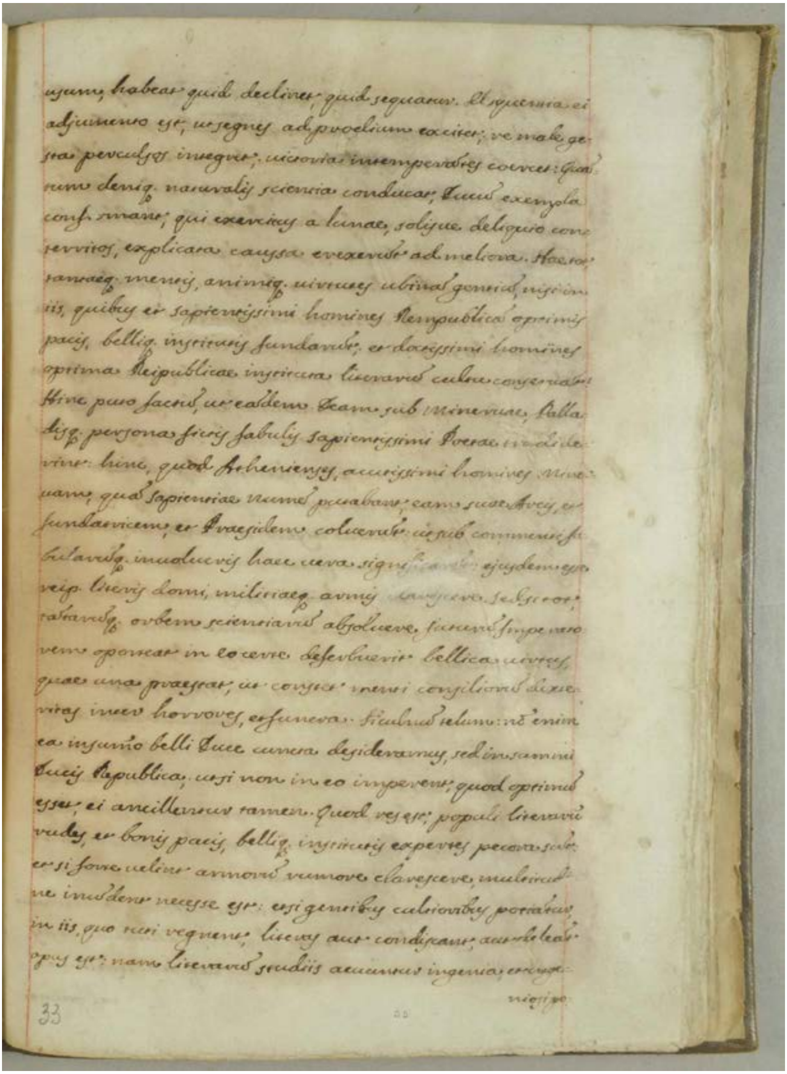
usum, habeat quid declinet, quid sequatur. Eloquentia ei
adjumento est, ut segnes ad proelium excitet; re male ge-
sta perculsos integret; victoria intemperantes coerceat: Quan-
tum denique naturalis scientia conducat, Ducum exempla
confirmant; qui exercitus a lunae, solisque deliquio con-
territos, explicata caussa erexerunt ad meliora. Hae tan-
tandemque mentis, animique virtutes ubinam gentium, nisi in
iis, quibus et sapientissimi homines Rempublicam optimis
pacis, bellique institutis fundandam, et doctissimi homines
optimae Reipublicae institutam litterarum cultu consentiant
Hinc puto factum, ut eandem Deam sub Minervae, Palla-
disque persona fictis fabulis sapientissimi Poetae induxe-
rint: hinc, quod Athenienses, acutissimi homines Mi-
nervam, qua sapientiae numen putabant, eam suae Arcis, et
fundatricem, et Praesidem coluerunt, ut sub commentis fa-
bularumque involverint haec vera significantes: ejusdem esse
reip. litteris domi, militiaeque armis [illegible], sed si eo-
rum tandemque orbem scientiarum absolvere, futurum semper vero
rem oporteat in eo etiam deferbuerit bellica virtus,
quae una praestat, ut consita inermi consiliorum dexte-
ritas inter horrores, et funera. Sicubi vel unum: non enim
ea in summo belli Duce virtutem desideramus, sed in summi
Ducis Republica, ut si non in eo imperent, quod optimum
esset, ei ancillentur tamen. Quod res est; populi litterarum
rudes, et bonis pacis, bellique institutis expertes pecora sunt:
et si forte velint armorum rumore clarescere, multitudi-
ne invadent necesse est: cultis gentibus cultioribus potiatur
in iis, quo viri regnent, litteras aut condiscant; aut [illegible]
opus est: nam litterarum studiis acuuntur ingenia, eorumque
nitio
33

usum, habeat quid declinet, quid sequatur. Eloquentia ei adiumento est ut segnes ad proelium excitet, re male gesta perculsos integret, victoria intemperantes coërceat. Quantum denique naturalis scientia conducat ducum exempla confirmant, qui exercitus a lunae solisve deliquio conterritos explicata caussa erexerunt ad meliora. Hae tot tantaeque mentis animique virtutes ubinam gentium, nisi in iis, quibus et sapientissimi homines rem publicam optimis pacis bellique institutis fundarunt, et doctissimi homines optima rei publicae instituta literarum cultu conservant? Hinc puto factum ut eandem deam sub Minervae Palladisque persona fictis fabulis sapientissimi poëtae tradiderint; hinc quod Athenienses, acutissimi homines, Minervam , quam sapientiae numen putabant, eam suae arcis et fundatricem et praesidem coluerunt, ut sub commenti fabularumque involucris haec vera significarent: eiusdem esse rei publicae literis domi militiaeque armis clarescere.

9. – Sed, si tot tantarumque orbem scientiarum absolvere futurum imperatorem oporteat, in eo certe deferbuerit bellica virtus, quae una praestat ut constet menti consiliorum dexteritas inter horrores et funera. – Ficulnum telum; non enim ea in summo belli duce cuncta desideramus, sed in summi ducis re publica, ut, si non in eo imperent, quod optimum esset, ei ancillentur tamen. Quod res est, populi literarum rudes et bonis pacis bellique institutis expertes pecora sunt; et si forte velint armorum rumore clarescere, multitudine inundent necesse est; et si gentibus cultioribus potiantur, in iis, quo tuti regnent, literas aut condiscant aut deleant; opus est; nam literarum studiis acuuntur ingenia, et ingeniosi

---

258 Horatius *Sermones* I 8, 1

[fol_33v]

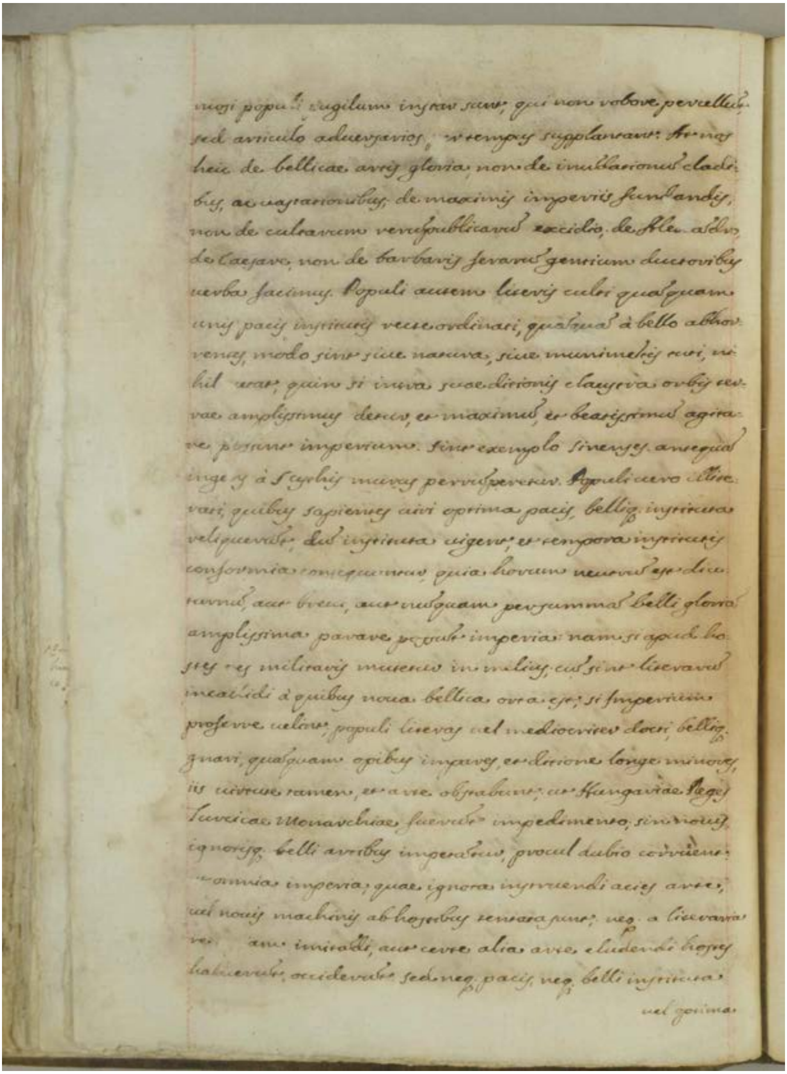
nostri populi pugilum instar sunt; qui non robore percellunt,
sed articulo adversarios, et tempus supplantant. At nos
heic de bellicae artis gloria, non de insultationibus cladi-
bus, ac vastationibus, de maximis imperiis fundandis,
non de cultarum rerumpublicarum excidio, de Alexandro,
de Caesare, non de barbararum ferarum gentium ductoribus
verba facimus. Populi autem literis culti quamquam
unis pacis institutis recte ordinari, quatenus à bello abhor-
rent, modo sint sive natura, sive munimentis tuti, ni-
hil erat, quin si intra suae ditionis claustra orbis ter-
rae amplissimum demum, et maximum, et beatissimum agita-
re possunt imperium. Sint exemplo Sinenses, antequam
ingens à Scythis motus pervasisset. Populi vero litte-
rati, quibus sapientes cives optima pacis, belliq. instituta
reliquerint, dum instituta vigent, et tempora institutis
conformia consequuntur, quia horum neutrum est diu-
turnum, aut brevi, aut nusquam per summam belli gloriam
amplissima parare possunt imperia: nam si apud ho-
stes res militaris invenerit in melius, cum sint literatis
incallidi à quibus nova bellica orta est; si superiorem
proferre velint, populi literas vel mediocriter docti, belliq.
gnari, quamquam opibus impares, et ditione longe minores,
iis virtute tamen, et arte obstabunt; ut Hungariae Reges
Turcicae Monarchiae fuerunt impedimento; sin novis
ignotisq. belli artibus imperabunt, procul dubio corruent
omnia imperia, quae ignota instruendi acies arte,
vel novis machinis ab hostibus tentata sunt; neq. a literatis
ri[illegible]am imitati, aut certe alia arte eludendi hostes
habuerunt, occiderunt. Sed neq. pacis, neq. belli instituta
vel optima

populi pugilum instar sunt, qui non robore percellunt, sed articulo adversarios per tempus supplantant.

10. At nos heic de bellicae artis gloria, non de inundationum cladibus, ac vastationibus, de maximis imperiis fundandis, non de cultarum rerum publicarum excidio, de Alexandro , de Caesare , non de barbaris ferarum gentium ductoribus verba facimus. Populi autem literis culti, quanquam unis pacis institutis recte ordinati, quanquam a bello abhorrentes, modo sint sive natura sive munimentis tuti, nihil vetat quin, si intra suae ditionis claustra orbis terrae amplissimus detur, et maximum et beatissimum agitare possint imperium. Sint exemplo Sinenses, antequam ingens a Scythis murus perrumperetur. Populi vero illiterati, quibus sapientes viri optima pacis bellique instituta reliquerunt, dum instituta vigent et tempora institutis conformia consequuntur, quia horum neutrum est diuturnum, aut brevi aut nunquam per summam belli gloriam amplissima parare possunt imperia; nam, si apud hostes res militaris mutetur in melius, cum sint literarum incallidi a quibus nova bellica orta est, si imperium proferre velint, populi literas vel mediocriter docti bellique gnari, quanquam opibus impares et ditione longe minores, iis virtute tamen et arte obstabunt, ut Hungariae reges Turcicae monarchiae fuerunt impedimento; sin novis ignotisque belli artibus impetantur, procul dubio corruent, ut omnia imperia, quae ignota instruendi acies arte vel novis machinis ab hostibus tentata sunt, neque a literaria re copiam imitandi aut certe alia arte eludendi hostes habuerunt, occiderunt.

11. Sed neque pacis neque belli instituta

[fol_34r]

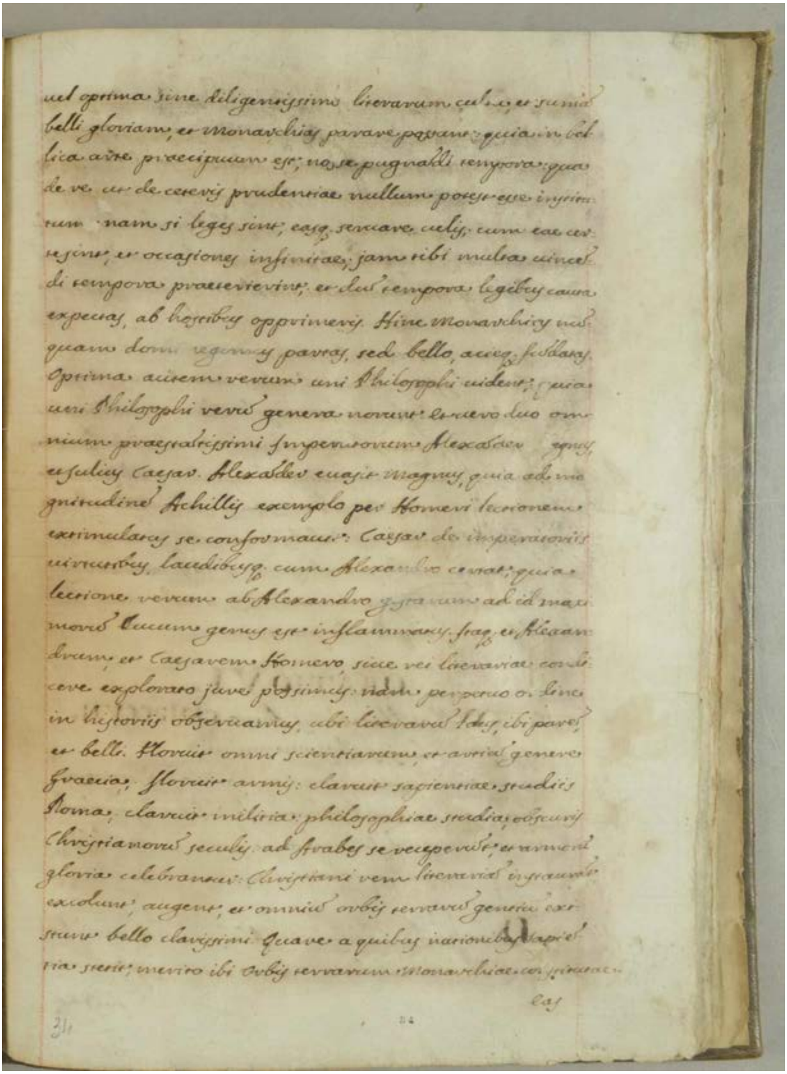
vel optima sine diligentissimo literarum cultu, et summa
belli gloriam, et Monarchias parare possunt: quia in bel
lica arte praecipuum est; nosse pugnandi tempora: qua
de re, ut de ceteris prudentiae nullum potest esse instru
tum, nam si leges sint; easq. servare velis, cum eae cer
tae sint, et occasiones infinitae; jam tibi multa vincen
di tempora praeterierint; et dum tempora legibus cauta
expectas, ab hostibus opprimeris. Hinc Monarchias nun
quam domi regimus partas, sed bello, atque fultas.
Optima autem verum uni Philosophi vident; quia
uni Philosophi verum genera norunt: Et vero duo om
nium praestantissimi Imperatorum Alexander Magnus
et Julius Caesar. Alexander evasit Magnus, quia ad ma
gnitudinem Achillis exemplo per Homeri lectionem
extimulatus se conformavit: Caesar de imperatoris
virtutibus, laudibusq. cum Alexandro certat; quia
lectione rerum ab Alexandro gestarum ad id maxi
morum Ducum genus est inflammatus. Itaq. et Alexan
drum, et Caesarem Homero, vel literariae consi
cere explorato jure possimus: nam perpetuo [illegible]
in historiis observamus, ubi literarum laus, ibi parta,
et belli. Floruit omni scientiarum, et artium genere
Graecia; floruit armis: claruit sapientiae studiis
Roma, claruit militia: philosophiae studia, obscuris
Christianorum seculis ad Arabes se receperunt, et armorum
gloria celebrantur: Christiani vero literarum instaurato
excolunt, augent; et omnium orbis terrarum gentium ex
stant bello clarissimi. Quare a quibus nationibus sapien
tia stetit; merito ibi orbis terrarum Monarchiae constitutae
eas

34

vel optima sine diligentissimo literarum cultu et summam belli gloriam et monarchias parare possunt, quia in bellica arte praecipuum est nosse pugnandi tempora; qua de re, ut de ceteris prudentiae, nullum potest esse institutum; nam si leges sint easque servare velis, cum eae certae sint et occasiones infinitae, iam tibi multa vincendi tempora praeterierint, et dum tempora legibus cauta expectas, ab hostibus opprimeris. Hinc monarchias nunquam domi legimus partas, sed bello acieque fundatas. Optima autem rerum uni philosophi vident, quia uni philosophi rerum genera norunt. Et vero duo omnium praestantissimi imperatorum, Alexander Magnus et Iulius Caesar. Alexander evasit Magnus, quia ad magnitudinem, Achillis exemplo per Homeri lectionem exstimulatus, se conformavit; Caesar de imperatoriis, virtutibus laudibusque cum Alexandro certat, quia lectione rerum ab Alexandro gestarum ad id maximorum ducum genus est inflammatus. Itaque et Alexandrum et Caesarem Homero , sive rei literariae, condicere explorato iure possimus; nam perpetuo ordine in historiis observamus, ubi literarum laus, ibi parem et belli. Floruit omni scientiarum et artium genere Graecia , floruit armis; claruit sapientiae studiis Roma, claruit militia; philosophiae studia obscuris Christianorum seculis ad Arabes se receperunt, et armorum gloria celebrantur; Christiani rem literariam instaurant, excolunt, augent, et omnium orbis terrarum gentium existunt bello clarissimi. Quare a quibus nationibus sapientia stetit, merito ibi orbis terrarum monarchiae constitutae.

309-311 Bacon *Opera Omnia* I 23 311-313 Plutarchus *Alexander* 8, 2 313-316 Plutarchus *Alexander* 1, 5-6 325-326 Cicero *De divinatione* I 2.91

[fol_34v]

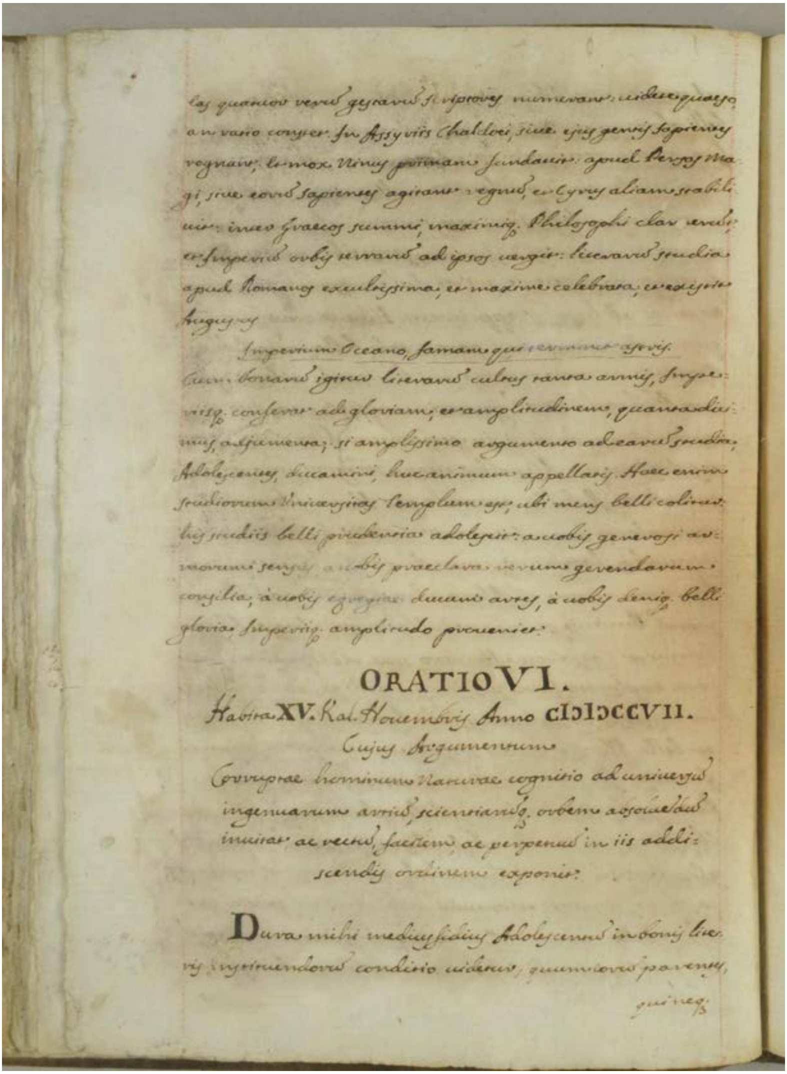
clas quantum rerum gestarum scriptores numerant: videte quaeso an vario consiter. Sub Assyriis Chaldaei, sive ejus gentis sapientes regnant; et mox Ninus primam fundavit: apud Persas Magi, sive eorum sapientes agitant regnum, et Cyrus aliam stabilivit: inter Graecos summi, maximique Philosophi clari evadunt, et Imperium orbis terrarum ad ipsos vergit: literarum studia apud Romanos excultissima, et maxime celebrata; et ea ipsis fugiunt.

Imperium Oceano, famam qui terminet astris.

Cum bonarum igitur literarum cultus tanta animis, Imperiique conferat ad gloriam, et amplitudinem, quanta diximus, attigimus; si amplissimo argumento ad earum studia, Adolescentes, ducamini, huc animum appellatis. Haec enim studiorum Universitas Templum est, ubi mens belli colitur: his studiis belli prudentia adolescit: a vobis generosi animorum sensus, a vobis praeclara rerum gerendarum consilia, à vobis egregiae ducum artes, à vobis denique belli gloriae Imperiique amplitudo proveniet.

ORATIO VI.

Habita XV. Kal. Novembris Anno CIƆIƆCCVII.

Cujus Argumentum

Corruptae hominum Naturae cognitio ad universum ingenuarum artium, scientiarumque orbem absolvendum invitat ac verum, facilem, ac perpetuum in iis addiscendis ordinem exponit.

Dura mihi mediusfidius Adolescentum in bonis literis instituendorum conditio videtur, quum eorum parentes,

qui neq.

Eas quatuor rerum gestarum scriptores numerant; videte, quaeso, an ratio constet. In Assyriis Chaldaei, sive eius gentis sapientes, regnant, et mox Ninus primam fundavit; apud Persas Magi, sive eorum sapientes, agitant regnum, et Cyrus aliam stabilivit; inter Graecos summi maximique philosophi claruerunt, et imperium orbis terrarum ad ipsos vergit; literarum studia apud Romanos excultissima et maxime celebrata, et existit Augustus, imperium Oceano, famam qui terminet astris.

12. Cum bonarum igitur literarum cultus tanta armis imperiisque conferat ad gloriam et amplitudinem, quanta diximus, adiumenta, si amplissimo argumento ad earum studia, adolescentes, ducamini, huc animum appellatis. Haec enim studiorum universitas templum est, ubi mens belli colitur; his studiis belli prudentia adolescit; a vobis generosi armorum sensus, a vobis praeclara rerum gerendarum consilia, a vobis egregiae ducum artes, a vobis denique belli gloria imperiique amplitudo proveniet.

ORATIO VI

habita XV Kal. Novembris anno MDCCVII
cuius argumentum

CORRUPTAE OMERINUM NATURAE COGNITIO AD UNIVERSUM
INGENUARUM ARTIUM SCIENTIARUMQUE ORBEM ABSOLVENDUM
INVITAT, AC RECTUM, FACILEM AC PERPETUUM IN IIS ADDISCENDIS
ORDINEM EXPONIT.

1. Dura mihi, medius fidius, adolescentum in bonis literis instituendorum conditio videtur, quum eorum parentes,

---

324 Vergilius *Aeneis* I 287

[fol_35r]

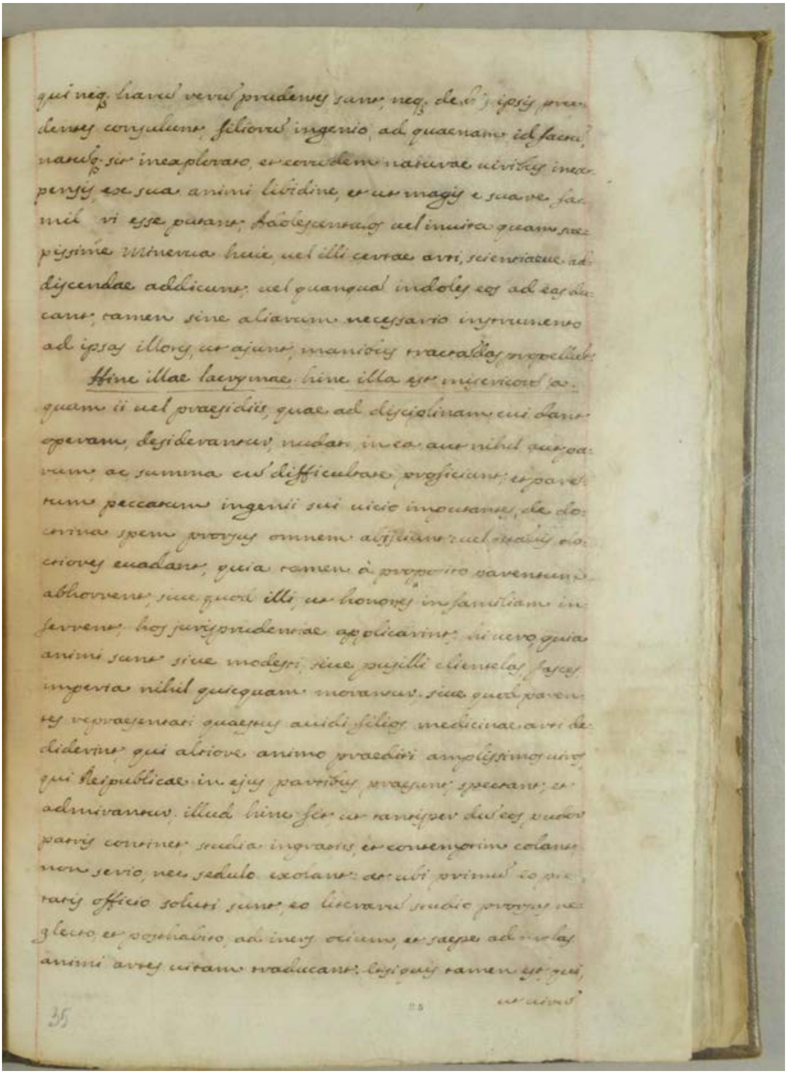

qui neq. haud verum prudentes sunt, neq. de s.; ipsis pru-
dentes consulunt, filiorum ingenio, ad quaenam id facti,
natumq. sit inexplorato, et eorundem naturae viribus inex-
pensis, ex sua animi libidine, et ut magis e suave fa-
mili vi esse putant; adolescentulos vel invita quam sae-
pissime Minerva huic, vel illi certae arti, scientiaeve ad-
discendae addicunt; vel quanquam indoles eos ad eas du-
cant; tamen sine aliarum necessario instrumento
ad ipsas illotis, ut ajunt, manibus tractandas impellunt.

Hinc illae lacrymae, hinc illa est misericordia,
quam ii vel praesidiis, quae ad disciplinam, cui dant
operam, desiderantur, nudati in ea aut nihil quicqua-
nam, ac summa cum difficultate proficiunt; et paren-
tum peccatum ingenii sui vitio imputantes, de do-
ctrina spem prorsus omnem abjiciunt: vel maxime do-
ctiores evadant, quia tamen a proposito parentum
abhorrent; sive quod illi, ut honores in familiam in-
ferrent, hos jurisprudentiae applicarint; hi vero quia
animi sunt sive modesti, sive pusilli clientelas, fasces,
imperia nihil quicquam morantur. sive quod paren-
tes repraesentari quaestus avidi filios medicinae arti de-
diderint, qui altiore animo praediti amplissimos viros
qui Reipublicae in ejus partibus praesunt, spectant, et
admirantur. illud hinc fit ut tantisper dum eos vultus
patris continet studia ingratiis, et conventorum colant,
non serio, nec sedulo excolant: at ubi primum eo pa-
ternis officio soluti sunt, eo literarum studio prorsus ne-
glecto, et posthabito, ad iners otium, et saepe ad turpes
animi artes vitam traducant: ceteroquin tamen ii qui,

ut aiunt

35

qui neque harum rerum prudentes sunt, neque de his ipsis prudentes consulunt, filiorum ingenio ad quaenam id factum natumque sit inexplorato et eorundem naturae viribus inexpensis, ex sua animi libidine et ut magis e sua re familiari esse putant, adolescentulos vel invita quam saepissime Minerva huic vel illi certae arti scientiaeve addiscendae addicunt; vel quanquam indoles eos ad eas ducant, tamen sine aliarum necessario instrumento ad ipsas illotis, ut aiunt, manibus tractandas propellunt. Hinc illae lacrymae, hinc illa est misericordia, quum ii, vel praesidiis, quae ad disciplinam cui dant operam desiderantur, nudati, in ea aut nihil aut parum ac summa cum difficultate proficiunt, et, parentum peccatum ingenii sui vicio imputantes, de doctrina spem prorsus omnem abiiciunt, vel quamvis doctiores evadant, quia tamen a proposito parentum abhorrent, sive quod illi, ut honores in familiam inferrent, hos iuris prudentiae applicarint, hi vero, quia animi sunt sive modesti sive pusilli, clientelas, fasces, imperia nihil quicquam morantur, sive quod parentes repraesentati quaestus avidi filios medicinae arti dediderint, qui altiore animo praediti amplissimos viros, qui rei publicae in eius partibus praesunt, spectant et admirantur; illud hinc fit, ut, tantisper dum eos pudor patris continet, studia ingratiis et contemptim colant, non serio nec sedulo excolant, at ubi primum eo pietatis officio soluti sunt, eo literarum studio prorsus neglecto et posthabito, ad iners ocium et saepe ad malas animi artes vitam traducant. Et si quis tamen est, qui,

---

17 Horatius *Epistola ad Pisones* 385 18 Horatius *Epistola ad Pisones* 385 21 Plautus *Poenulus* 312 22 Terentius *Andria* 126

[fol_35v]

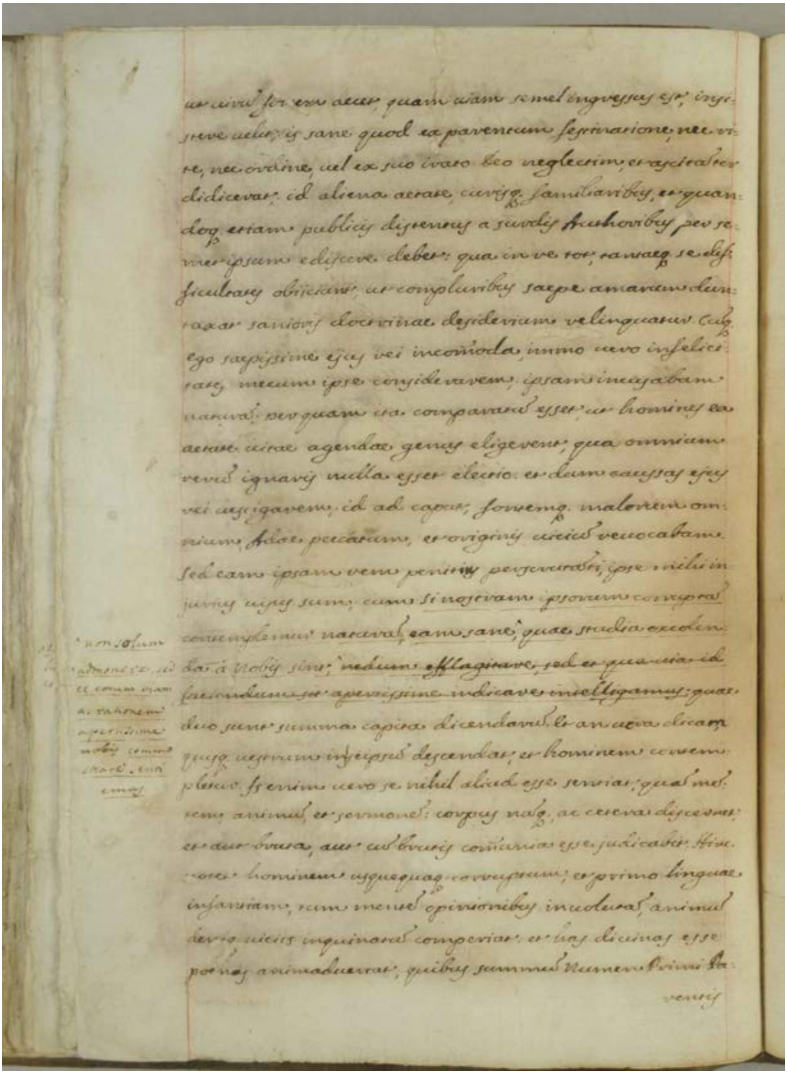
ut vivendi foret deceret, quam viam semel ingressus est, insi-
stere velit; id sane quod ea parentum festinatione, nec vi-
te, nec ordine, vel ex suo ipso loco neglectum, et abstrac-
te didicerat; id aliena aetate, curisque familiaribus, et quan-
doque etiam publicis districtus a studiis auctoribus per se-
met ipsum ediscere debet: qua in re tot, tantaeque se dif-
ficultates objiciunt, ut compluribus saepe amaritudine dum-
taxat sanioris doctrinae desiderium relinquatur. Cujus
ego saepissime ejus rei incommoda, immo vero infelici-
tatem, mecum ipse considerarem, ipsam incusabam
naturam, per quam ita comparatum esset, ut homines ea
aetate vitae agendae genus eligerent, qua omnium
rerum ignaris nulla esset electio. et dum caussas ejus
rei investigarem, id ad caput, fontemque malorum om-
nium, falsae peccatum, et originis vitium revocabam.
Sed cum ipsam rem penitius perscrutarer, ipse mihi in-
juriis visus sum; cum si nostram ipsorum corporis
contemplemur naturam, eam sane, quae studia ordin-
dat a nobis sint; nedum efflagitare, sed et quanam id
faciendum sit apertissime indicare intelligamus; quae
duo sunt summa capita dicendorum. Et an vero dicam
quisque usquam in se ipsum descendat, et hominem contem-
pletur. Is enim vero se nihil aliud esse sentiat, quam men-
tem, animum, et sermonem: corpus namque, ac cetera discernit,
et aut bruta, aut cum brutis communia esse judicabit. Hinc
... hominem usquequaque corruptum; et primo linguae
infantiam, tum mentem opinionibus involutam, animum
denique vitiis inquinatum comperiat: et has divinas esse
poenas animadvertat, quibus summum Numen Primi Pa-
rentis

non solum admonere, sed et quonam modo, rationem apertissime nobis commonstrare, enitemur

ut virum fortem decet, quam viam semel ingressus est insistere velit, is sane quod ex parentum festinatione nec rite nec ordine vel ex suo irato Deo neglectim et oscitanter didicerat, id aliena aetate curisque familiaribus et quandoque etiam publicis distentus, a surdis authoribus per semet ipsum ediscere debet; qua in re tot tantaeque se difficultates obiiciunt, ut compluribus saepe amarum duntaxat sanioris doctrinae desiderium re linquatur.

2. Cumque ego saepissime eius rei incommoda, immo vero infelicitates, mecum ipse considerarem, ipsam incusabam naturam, per quam ita comparatum esset, ut homines ea aetate vitae agendae genus eligerent, qua omnium rerum ignaris nulla esset electio, et dum caussas eius rei vestigarem, id ad caput fontemque malorum omnium, Adae peccatum et originis vicium, revocabam. Sed eam ipsam rem penitius perscrutant, ipse mihi iniurius visus sum, cum, si nostram ipsorum corruptam contemplemur naturam, eam sane non solum quae studia excolenda a nobis sint admonere sed et eorum viam ac rationem apertissime nobis commonstrare sentiemus: admonere sed et eorum viam ac rationem apertissime nobis commonstrare sentiemus: quae duo sunt summa capita dicendarum.

3. Et an vera dicam quisque vestrum in se ipsum descendat et hominem contempletur. Is enim vero se nihil aliud esse sentiat quam mentem, animum et sermonem; corpus namque ac cetera discernet, et aut bruta aut cum brutis communia esse iudicabit. Hinc notet hominem usquequaque corruptum, et primo linguae infantiam, tum mentem opinionibus involutam, animum denique viciis inquinatum comperiat, et has divinas esse poenas animadvertat, quibus summum Numen primi parentis

---

58 Terentius *Andria* 348

---

60. non solum] add. in marg. D1 64. admonere-sentiemus] add. in marg. D1; nedum efflagitare sed et qua via id] linea del. D1; faciendum sit apertissime indicare intelligamus] linea del. D1 67. in se] inse D: corr. D1

[fol_36r]

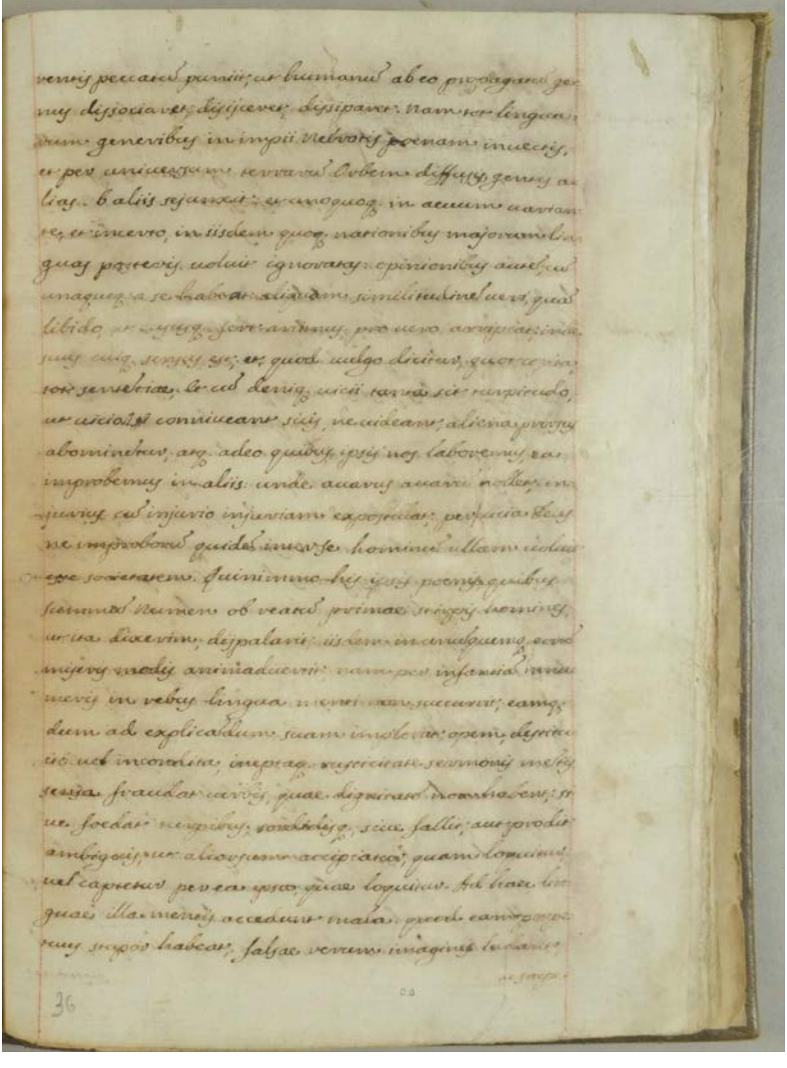
veteris peccati punivit, ut humanum ab eo propagatum ge-
nus dissociaret, disjiceret, dissiparet. Nam et lingua-
rum generibus in impii Nebrotis poenam invectis,
et per universum terrarum orbem diffusis gentes a-
lias ab aliis sejunxit: et unoquoque in aevum varian-
te, et incerto, in iisdem quoque nationibus majorum lin-
guas posteris voluit ignoratas: opinionibus autem, ut
unaquaeque a se habeat aliquam similitudinem veri, quas
libido, ut cujusque ferre animus, pro vero arripiat; ima-
gines cuique semper sit; ut, quod vulgo dicitur, quot capi-
ta, tot sententiae. Et ut denique vitii tanta sit turpitudo,
ut vitiosi conniveant suis, ne videant; aliena prorsus
abominentur, atque adeo quibus ipsi nos laboremus, ea
improbemus in aliis: unde avarus avarum notet, in-
jurius cum injurio injuriam expostulat; perfidus perfidiam: Deus
ne improborum quidem inter se hominum ullam voluit
esse societatem. Quinimmo his ipsis poenis quibus
summum Numen ob reatum primae stirpis hominis,
ut ita dixerim, dispalavit, iisdem in unumquemque acer-
bis miseris modis animadvertit: nam per infantiam inve-
nis in rebus lingua nondum succurrit; eamque,
dum ad explicandum suam imploret opem, destitu-
it vel incondita, ineptaque efficiat sermonis inopia;
saepe fraudat verbis, quae dignitatem non habent; sae-
pe foedat turpibus, sordidisque; saepe fallit, aut prodit
ambiguis, ut aliorsum accipiatur, quam loquimur,
vel capiatur per ea ipsa, quae loquimur. Ad haec lin-
guae illa mentis accedunt mala, quod eam corpo-
ris stupor habeat, falsae rerum imagines ludant;
ut saepe
36

peccatum puniit ut humanum ab eo propagatum genus dissociaret, disiiceret, dissiparet. Nam tot linguarum generibus in impii Nemrotis poenam invectis et per universum terrarum orbem diffusis gentes alias ab aliis seiunxit, et unoquoque in aevum variante et incerto, in iisdem quoque nationibus maiorum linguas posteris voluit ignoratas; opinionibus autem, cum unaquaeque a se habeat aliquam similitudinem veri, quam libido, ut cuiusque fert animus, pro vero arripiat; inde suus cuique sensus est, et, quod vulgo dicitur, quot capita tot sententiae; et cum denique vicii tanta sit turpitudo, ut vicio si conniveant suis ne videant, aliena prorsus abominentur, atque adeo quibus ipsis nos laboremus, ea improbemus in aliis, unde avarus avarum nollet, iniurius cum iniurio iniuriam expostulat; per vicia Deus ne improborum quidem inter se hominum ullam voluit esse societatem.

4. Quin iramo his ipsis poenis, quibus summum Numen ob reatum primae stirpis homines, ut ita dixerim, dispalarit, iisdem in unumquemque eorum miseris modis animadvertit; nam per infantiam innumeris in rebus lingua menti non succurrit eamque, dum ad explicandum suam implorat opem, destituit; vel incondita ineptaque rusticitate sermonis mentis sensa fraudat verbis, quae dignitatem non habent, sive foedat turpibus sordidisque sive fallit aut prodit ambiguis, ut aliorsum accipiatur quam loquitur, vel captetur per ea ipsa, quae loquitur. Ad haec linguae illa mentis accedunt mala, quod eam perpetuus stupor habeat, falsae rerum imagines ludant

84-85 Terentius *Phormio* 454 88-89 Terentius *Andria* I 59

86. vicio si] viciosi D: corr. D1 **89.** per vicia] pervicia D: corr. D1

[fol_36v]

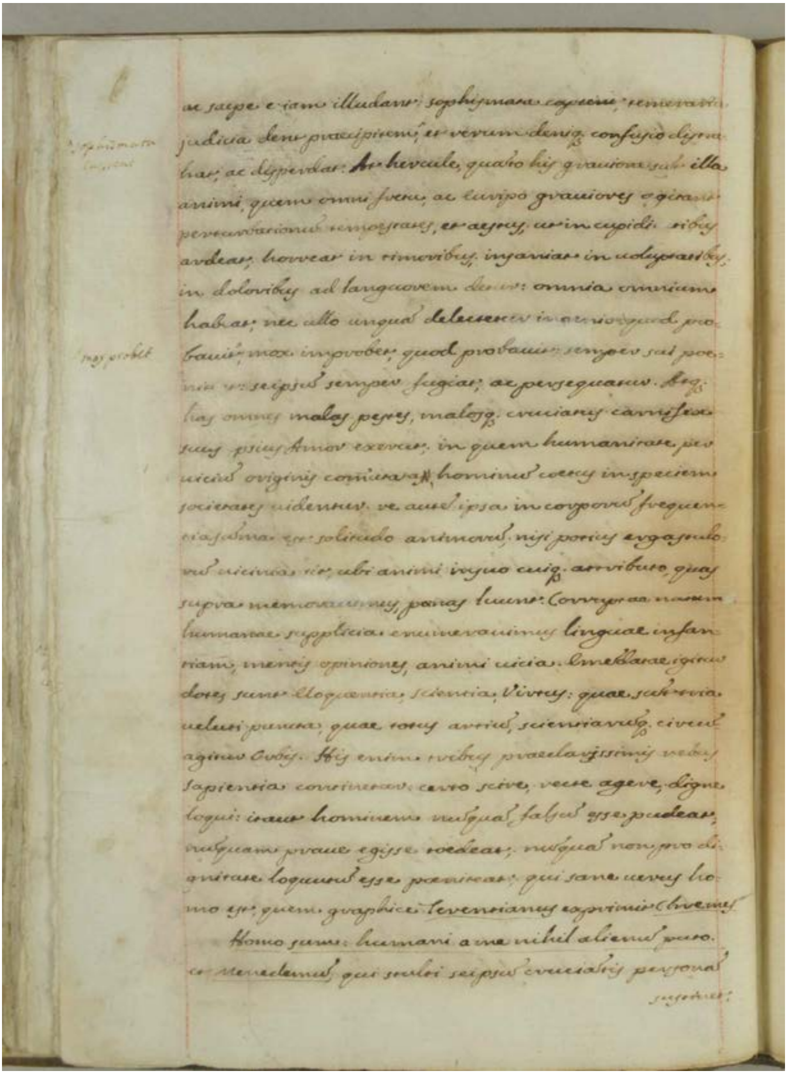

ac saepe etiam illudant sophismata captiosa, temeraria
judicia deinde praecipitent, et rerum denique confusio distur-
bet, ac disperdat. At hercule, quanto his graviora subit illa
animi, quem omni freto, ac Euripo graviores agitant
perturbationum tempestates, et aestus, ut in cupiditatibus
ardeat, horreat in timoribus, insaniat in voluptatibus,
in doloribus ad languorem deveniat: omnia omnium
habeat; nec ullo unquam deliberet in otio; quod pro-
baverit, mox improbet; quod probaverit semper sat poe-
niteat; seipsum semper fugiat; ac persequatur. Atque
has omnes malas pestes, malosque cruciatus carnifex
sui ipsius Amor exercet, in quem humanitate per
vitiatae originis commissa, hominum coetus in speciem
societatis videntur, ut aut ipsa in corporum frequen-
tia summa est solitudo animorum, nisi potius ergastulo-
rum vicinitas sit, ubi animi ingenio cuique attributo, quas
supra memoravimus, poenas luunt. Corruptae naturae
humanae supplicia enumeravimus linguae infan-
tiam, mentis opiniones, animi vitia. Emendatrices igitur
dotes sunt Eloquentia, Scientia, Virtus: quae sub tria
veluti puncta, quae totus artium, scientiarumque circum
agitur orbis. His enim tribus praeclarissimis rebus
Sapientia continetur: certo scire, recte agere, digne
loqui: itaut hominem nusquam falsum esse pudeat,
nusquam prave egisse poeniteat; nusquam non pro di-
gnitate loquutum esse poeniteat; qui sane verus ho-
mo est, quem graphice Terentianus exprimit Chremes
Homo sum: humani a me nihil alienum puto.
et Menedemus, qui sibi seipsum cruciatis personae

ac saepe etiam illudant, temeraria sophismata captent judicia dent praecipitem sophismata captent, et rerum denique confusio distrahat ac disperdat. At, hercule , quanto his graviora sunt illa animi, quem omni fretu ac euripo graviores agitant perturbationum tempestates et aestus, ut in cupiditatibus ardeat, horreat in timoribus; insaniat in voluptatibus, in doloribus ad languorem detur; omnia omnium habeat, nec ullo unquam delectetur ingenio; quod (im)improbavit, mox probet; mox improbet, quod probavit; semper sui poeniteat; se ipsum semper fugiat ac persequatur! Atque has omnes malas pestes malosque cruciatus carnifex suus ipsius amor exercet; in quem humanitate per vicium originis commutata, hominum coetus in speciem societates videntur, re autem ipsa in corporum frequentia summa est solitudo animorum; nisi potius ergastulorum vicinia sit, ubi animi, in suo cuique attributo, quas supra memoravimus, poenas luunt.

5. Corruptae naturae humanae supplicia enumeravimus linguae infantiam, mentis opiniones, animi vicia. Emendatae igitur dotes sunt eloquente, scientia, virtus; quae sunt tria veluti puncta quae totus artium scientiarumque circumagitur orbis. His enim tribus praeclarissimis rebus sapientia continetur: certo scire, recte agere, digne loqui, ita ut hominem nunquam falsum esse pudeat, nunquam prave egisse toedeat, nunquam non pro dignitate loquutum esse poeniteat; qui sane verus homo est, quem graphice Terentianus exprimit Chremes: Homo sum, humani a me nihil alienum puto, et Menedemum, qui stulti se ipsum cruciantis personam

---

105 Terentius *Andria* 214 113-114 Horatius *Epistulae* I 1,98 120-123 Cicero *Somnium Scipionis* 14 134 Terentius *Heautontimorumenos* 77

---

105. temeraria] sophismata captent D: corr. D1 **106.** sophismata captent] add. in marg. D1 **114.** mox probet] add. in marg. D1 **118.** commutata] commutatas D: corr. D1

[fol_37r]

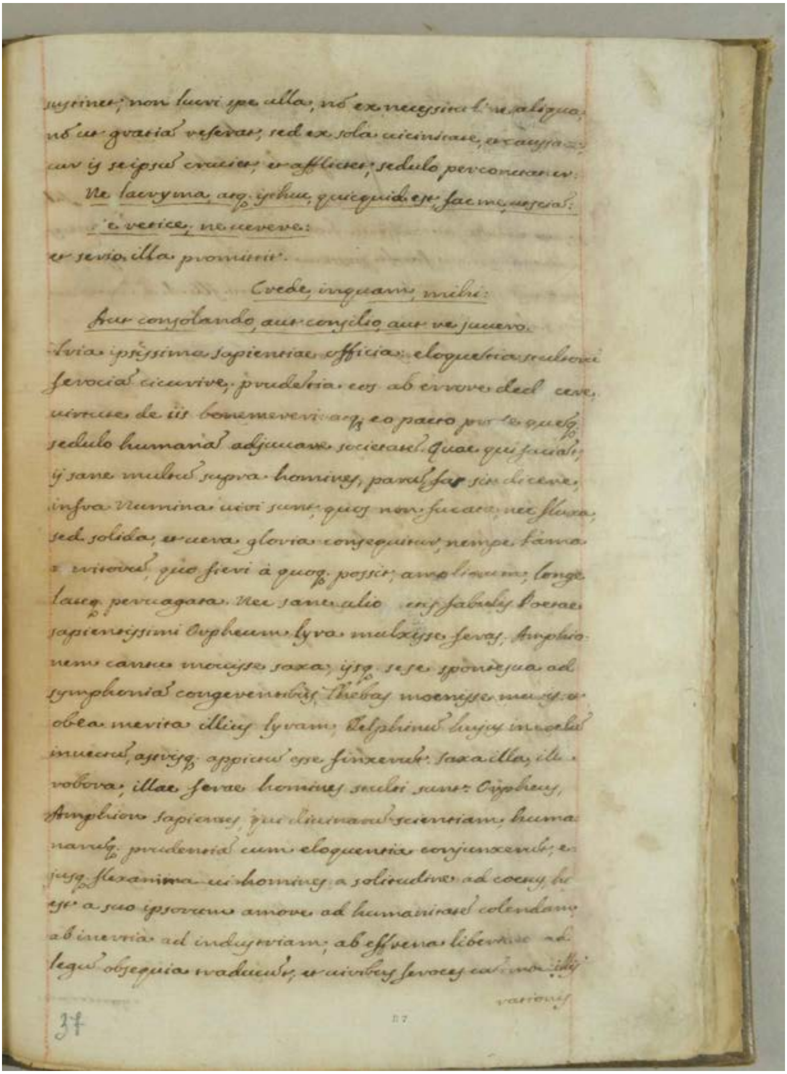

sustinet; non lucri spe ulla, nō ex necessitate aliqua, nō ut gratiam referat; sed ex sola iucunditate, ex caussa-
ut is seipsum cruciet, et affligat, sedulo perconetur.

Ne lacryma, atque istuc, quicquid est, fac me ut sciam:
ne retice, ne verere:

et serio illa promittit.

Crede, inquam, mihi:
Aut consolando, aut consilio, aut re juvero.

Tria ipsissima sapientiae officia: eloquentia stultorum ferociam cicurare, prudentia eos ab errore ducere, virtute de iis benemereri; atque eo pacto pro re quaeque sedulo humanam adjuvare societatem. Quae qui faciunt, ii sane multum supra homines, parum fas sit dicere, infra Numina vivi sunt; quos non fucata, nec fluxa, sed solida, et vera gloria consequitur, nempe fama ... quo fieri a quoque possit; amplissima, longe lateque pervagata. Nec sane alio ... fabulis Poetae sapientissimi Orpheum lyra mulxisse feras, Amphionem cantu movisse saxa, ipsaque sese sponte sua ad symphoniam congerentibus, Thebas moenisse muris; et ob ea merita illius lyram, Delphinum hujus in caelo invectum, astrisque appictum esse finxerunt. Saxa illa, illa robora, illae ferae homines stulti sunt: Orpheus, Amphion sapientes, qui divinarum scientiam, humanarumque prudentiam cum eloquentia conjunxerunt; eaque flexanima vi homines a solitudine ad coetus, hoc est a suo ipsorum amore ad humanitatem colendam, ab inertia ad industriam, ab effrena libertate ad legum obsequia traducunt, et viribus feroces cum imbecillis

rationis

37

87

sustinet, non lucri spe ulla, non ex necessitudine aliqua, non ut gratiam referat, sed ex sola vicinitate, et caussam cur is se ipsum cruciet et afflictet sedulo perconctatur:

Ne lacryma atque isthuc, quicquid est, fac me ut sciam;
ne retice, ne verere;

et serio illa promittit:

Crede, inquam, mihi,
aut consolando aut consilio aut re iuvero.

6. Tria ipsissima sapientiae officia: eloquente stultorum ferociam cicurare, prudentia eos ab errore deducere, virtute de iis bene mereri, atque eo pacto pro se quemque sedulo humanam adiuvare societatem. Quae qui faciant, ii sane multum supra homines, parum, fas sit dicere, infra numina viri sunt, quos non fucata nec fluxa, sed solida et vera gloria consequitur, nempe fama meritorum, quo fieri a quoque possit, ampliorum, longe lateque pervagata. Nec sane alio fictis fabulis poëtae sapientissimi Orpheum lyra mulxisse feras, Amphionem cantu movisse saxa, iisque sese sponte sua ad symphoniam congerentibus, Thebas moenisse muris, et ob ea merita illius lyram, delphinum huius in coelum invectum astrisque appictum esse finxerunt. Saxa illa, illa robora, illae ferae homines stulti sunt; Orpheus, Amphion sapientes, qui divinarum scientiam humanarumque prudentiam cum eloquentia coniunxerunt, eiusque flexanima vi homines a solitudine ad coetus, hoc est a suo ipsorum amore ad humanitatem colendam, ab inertia ad industriam, ab effrena libertate ad legum obsequia traducunt, et viribus feroces cum imbecillis

---

139-140 Terentius *Heautontimorumenos* 84-85 142-143 Terentius *Heautontimorumenos* 85-86 152-155 Horatius *Ad Pisones* 394-396 158-160 Cicero *De oratore* 79 159-164 Cicero *De natura deorum* II 148

---

145. cicurare] cicurire D: emend. Visc.

[fol_37v]

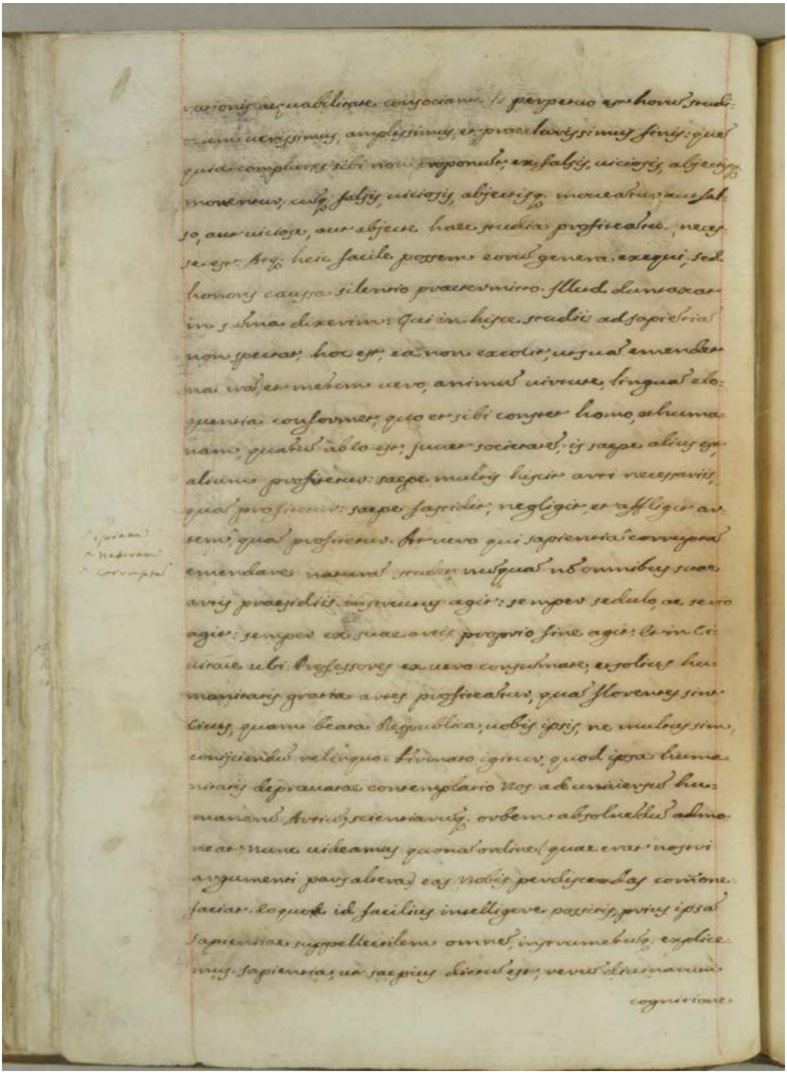

rationis aequabilitate consociant. Is perpetuo est horum studi-
orum verissimus, amplissimus, et praeclarissimus finis: quem
quidam complures sibi non proponunt; ex falsis, vitiosis, abjectis
moventur; cumque falsis, vitiosis, abjectisque moveantur, aut fal-
so, aut vitiose, aut abjecte haec studia profiteantur, neces-
se est. Atque hic facile possemus eorum genera exequi; sed
honoris caussa silentio praetermitto. Illud dumtaxat
in summa dixerim: Qui in hisce studiis ad sapientiam
non spectat, hoc est, ea non excolit, ut suam emendet
naturam, et mentem vero, animum virtute, linguam elo-
quentia conformet, quo et sibi constet homo, et huma-
nam, quantum ab eo est, juvet societatem, is saepe alius est,
alium profitetur: saepe multis hisce artis necessariis,
quas profitetur: saepe fastidit, negligit, et affligit ar-
tem, quam profitetur. At vero qui sapientia corruptam
emendare naturam studet, nusquam in omnibus suae
artis praesidiis inscienter agit: semper sedulo ac serio
agit: semper ex suae artis proprio fine agit. Et in ci-
vitate ubi Professores ea vero consummate, et soliti hu-
manitatis gratia artes profiteantur, quam florentes sint
cives, quam beata Respublica, vobis ipsis, ne multus sim,
conjiciendum relinquo. Firmato igitur, quod ipsa huma-
nitatis depravatae contemplatio Nos ad universum hu-
manarum Artium, scientiarumque orbem absolvendum admo-
neat: nunc videamus quonam ordine (quae erat nostri
argumenti pars altera) eas nobis perdiscendas ratione
faciat. Eo quo id facilius intelligere possitis, prius ipsa
sapientiae suppellectilem omnem, instrumentaque explice-
mus. Sapientia, ut saepius dictum est, verum divinarum
cognitione

[margin: sapientiam / naturam / corruptam]

rationis aequabilitate consociant.

7. Is perpetuo est horum studiorum verissimus, amplissimus et praeclarissimus finis; quem quia complures sibi non proponunt, ex falsis, viciosis abiectisque moventur; cumque falsis, viciosis abiectisque moveantur, aut falso aut viciose aut abiecte haec studia profiteantur necesse est. Atque heic facile possem eorum genera exequi, sed honoris caussa silentio praetermitto. Illud duntaxat in summa dixerim: qui in hisce studiis ad sapientiam non spectat, hoc est ea non excolit ut suam emendet naturam, et mentem vero, animum virtute, linguam eloquentia conformet, quo et sibi constet homo, et humanam, quantum ab eo est, iuvet societatem, is saepe alius est, alium profitetur; saepe multis hiscit arti necessariis, quam profitetur; saepe, fastidit, negligit et affligit artem ipsam, quam profitetur. At vero qui sapientia naturam emendare corruptam studet, nunquam non omnibus suae artis praesidiis instructus agit, semper sedulo ac serio agit, semper ex suae artis proprio fine agit. Et in civitate ubi professores ex vero consummate et solius humanitatis gratia artes profiteantur, quam florentes sint cives, quam beata res publica, vobis ipsis, ne multus sim, coniiciendum relinquo.

8. Firmatio igitur quod ipsa humanitatis depravatae contemplatio nos ad universum humanarum artium scientiarumque orbem absolvendum admoneat, nunc videamus quonam ordine (quae erat nostri argumenti pars altera) eas nobis perdiscendas commonefaciat. Eo quo id facilius intelligere possitis, prius ipsam sapientiae suppellectilem omnem instrumentumque explicemus.

9. Sapientia, ut saepius dictum est, rerum divinarum

---

195 Cicero *Tusculanae disputationes* I 153

---

180. ipsam] add. in marg. D1 193. quo] quod D: corr. D1

[fol_38r]

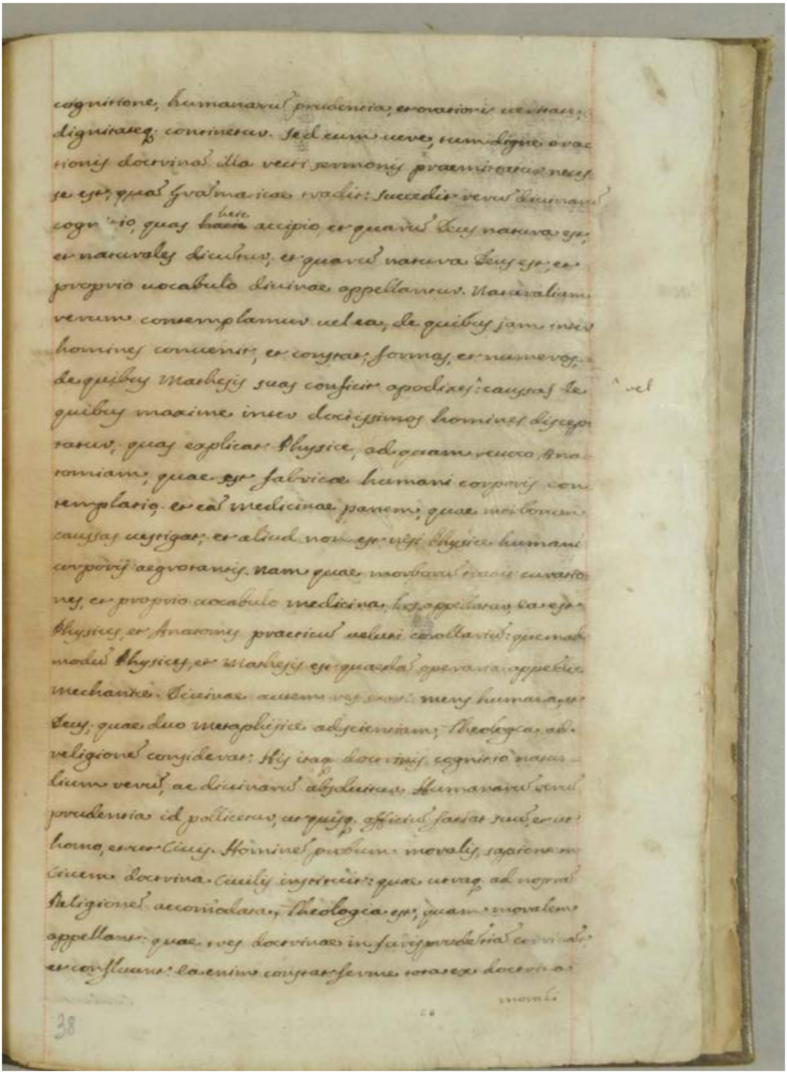
cognitione, humanarum prudentia, et orationis ueritate,
dignitateque continentur. Sed cum uere, tum digne ora-
tionis doctrinam illa recti sermonis praemittenda neces-
se est, quam Grammatica tradit: succedit rerum diuinarum
cognitio, quas here accipio, et quarum Deus natura est,
et naturales dicuntur, et quarum natura Deus est, et
proprio uocabulo diuinae appellantur. Naturalium
rerum contemplamur uel ea, de quibus jam inter
homines conuenit, et constant; formas, et numeros,
de quibus Mathesis suas conficit apodixes; causas de vel
quibus maxime inter doctissimos homines discepta-
tur, quas explicat Physice, ad quam refero Ana-
tomiam, quae est fabricae humani corporis con-
templatio, et eam medicinae partem, quae morborum
caussas uestigat, et aliud non est nisi Physice humani
corporis aegrotantis. Nam quae morborum tradit curatio-
nes, et proprio uocabulo medicina hic appellatur, ea est
Physices, et Anatomes practicum ueluti corollarium: quemad-
modum Physices, et Matheseos est quaedam operaria appella-
tur Mechanice. Diuinae autem res sunt: mens humana, et
Deus, quae duo metaphysice adscientiam; theologia ad
religionem considerat. His itaque doctrinis cognitio natura-
lium rerum, ac diuinarum absoluitur. Humanarum rerum
prudentia id pollicetur, ut quisque officium faciat suum, et ut
homo, et ut Ciuis. Hominem publicum moralis sapientia, in
Ciuem doctrina ciuilis instituit: quae utraque ad nostram
Religionem accommodata, theologia est, quam moralem
appellant. quae tres doctrinae in sapientiam prudentiam conueniunt,
et confluunt: ea enim constat fermè tota ex doctrina
morali
38

cognitione, humanarum prudente et orationis veritate dignitateque continetur. Sed cum verae tum dignae orationis doctrinam illa recti sermonis praemittatur necesse est, quam grammaticae tradit. Succedit rerum divinarum cognitio, quas heic accipio et quarum Deus natura est, et naturales dicuntur, et quarum natura Deus est, et proprio vocabulo divinae appellantur. Naturalium rerum contemplamur vel ea, de quibus iam inter homines convenit et constat, formas et numeros, de quibus mathesis suas conficit apodixes, vel caussas, de quibus maxime inter doctissimos homines disceptatur, quas explicat physice; ad quam revoco anatomiam, quae est fabricae humani corporis contemplatio, et eam medicinae partem, quae morborum caussas vestigat, et aliud non est nisi physice humani corporis aegrotantis. Nam quae morborum tradit curationes, et proprio vocabulo medicina ars appellatur, ea est physices et anatomes practicum veluti corollarium, quemadmodum physices et mathesis est quaedam operaria appendix mechanice. Divinae autem res sunt mens humana et Deus; quae duo metaphysice ad scientiam, theologia ad religionem considerati. His itaque doctrinis cognitio naturalium rerum ac divinarum absolvitur. Humanarum rerum prudentia id pollicetur, ut quisque officium faciat suum, et ut homo et ut civis. Hominem probum moralis, sapientem civem doctrina civilis instituit, quae utraque, ad nostram religionem accommodata, theologia est, quam moralem appellant; quae tres doctrinae in iuris prudentiam corrivant et confluunt. Ea enim constat ferme tota ex doctrina

---

196-197 Cicero *Tusculanae disputationes* I 153

---

200. heic] haeic D (linea del. D1): add. sup. lin. D1 **205.** vel] add. in marg. D1

[fol_38v]

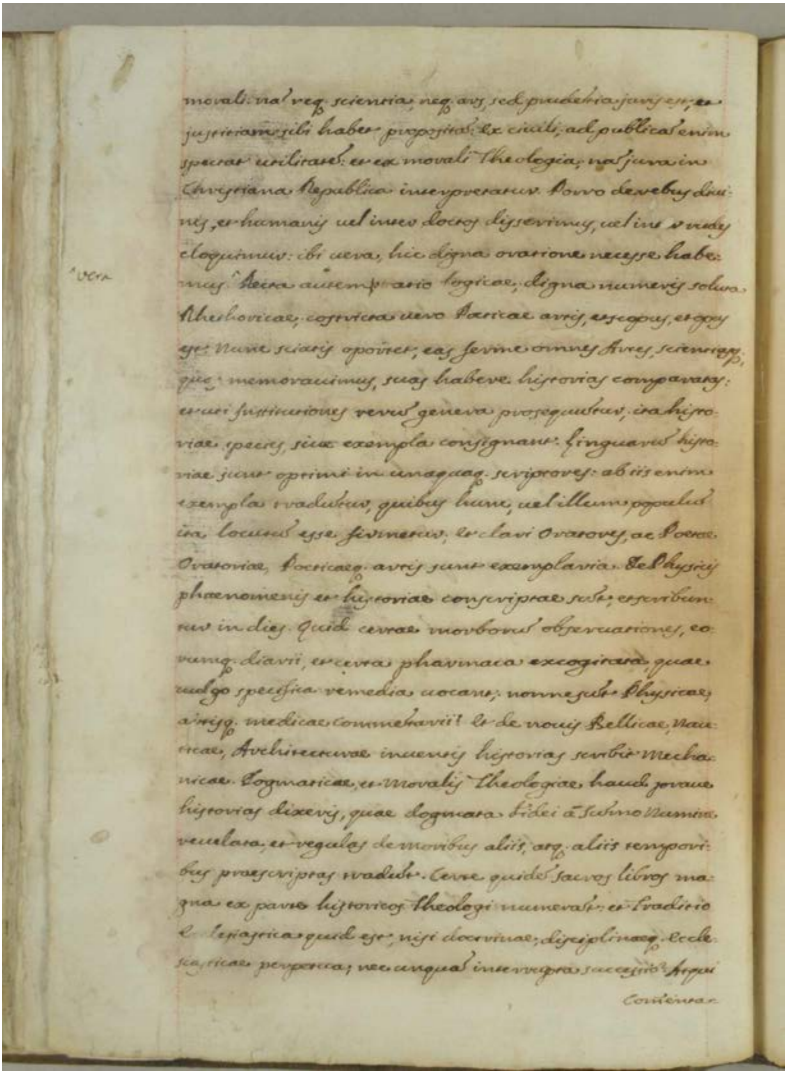
moralis nam neque scientia, neque ars, sed prudentia juris est, et
justitiam sibi habet propositam. Ex civili; ad publicam enim
spectat utilitatem: et ex morali Theologia; nam jura in
Christiana Republica incorporantur. Porro de rebus divi-
nis, et humanis vel inter doctos disserimus, vel in vulgus
eloquimur: ibi vera, hic digna oratione necesse habe-
[vera] mus. Recta autem oratio Logicae, digna numeris soluta
Rhetoricae, constricta vero Poeticae artis, est, quae, et quas
est. Nunc sciatis oportet, eas ferme omnes Artes, Scientiasque,
quas memoravimus, suas habere historias comparatas:
et uti institutiones rerum genera prosequuntur, ita histo-
riae species, sive exempla consignant. Linguarum histo-
riae sunt optimi in unaquaque scriptores: ab iis enim
exempla traduntur, quibus hunc, vel illum populum
ita locutum esse firmetur, et clari Oratores, ac Poetae
Oratoriae, Poeticaeque artis sunt exemplaria. De Physicis
phaenomenis et historiae conscriptae sunt, et scribun-
tur in dies. Quid certae morborum observationes, eo-
rumque diarii, et certa pharmaca excogitata, quae
vulgo specifica remedia vocant, nonne sunt Physicae,
artisque medicae commentarii? et de novis Bellicae, Nau-
ticae, Architecturae inventis historias scribit Mecha-
nicae. Dogmaticae, et Moralis Theologiae haud temere
historias dixeris, quae dogmata Fidei a Divino Numine
revelata, et regulas de moribus aliis, atque aliis tempori-
bus praescriptas tradunt. Certe quidem sacros libros ma-
gna ex parte historicos Theologi numerant: et Traditio
Ecclesiastica quid est, nisi doctrinae, disciplinaeque Eccle-
siasticae perpetua, nec unquam interrupta successio? Atqui
Continetur

morali; nam neque scientia neque ars, sed prudente iuris est, et iustitiam sibi habet propositam; ex civili, ad publicam enim spectat utilitatem, et ex morali theologia; nam iura in Christiana re publica interpretatur. Porro de rebus divinis et humanis vel inter doctos disserimus vel inter rudes eloquimur; ibi vera, hic digna oratione necesse habemus. Vera autem oratio logicae, digna numeris soluta rhetoricae, constricta vero poëticae artis et scopus et opus est.

10. Nunc sciatis oportet eas ferme omnes artes scientiasque, quas memoravimus, suas habere historias comparatas; et uti institutiones rerum genera prosequuntur, ita historia species, sive exempla consignant. Linguarum historiae sunt optimi in unaquaque scriptores, ab iis enim exempla traduntur, quibus hunc vel illum populum ita locutum esse firmetur; et clari oratores ac poëtae oratoriae poëticaeque artis sunt exemplaria. De physicis phaenomenis et historiae conscriptae sunt et scribuntur in dies. Quid certae morborum observationes eorumque diarii et certa pharmaca excogitata, quae vulgo specifica remedia vocant? nonne sunt physicae artisque medicae commentarii? Et de novis bellicae, nauticae, architecturae inventis historias scribit mechanice. Dogmaticae et moralis theologiae haud prave historias dixeris, quae dogmata fidei a summo Numine revelata, et regulas de moribus aliis atque aliis temporibus praescriptas tradunt. Certe quidem sacros libros magna ex parte historicos theologi numerant; et traditio ecclesiastica quid est nisi doctrinae disciplinaeque ecclesiasticae perpetua nec unquam interrupta successio? Atqui

231. Vera] recta D: corr. add. in marg. D1

[fol_39r]

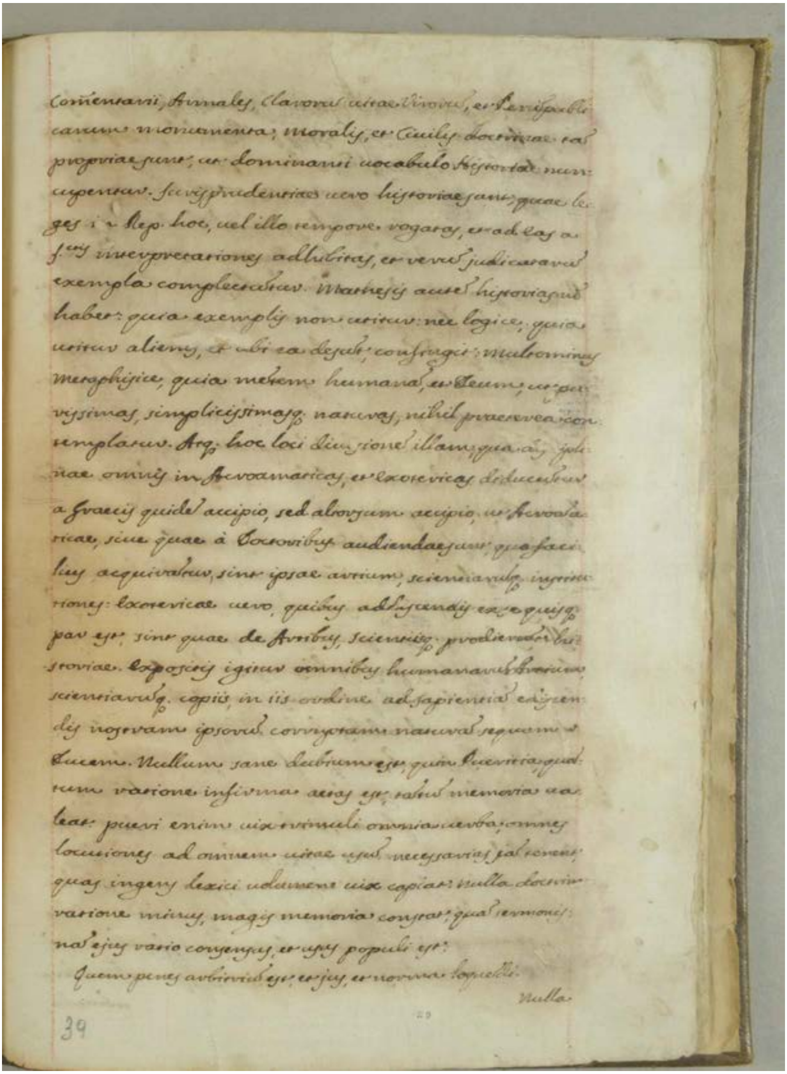

Comentarii, Annales, Clarorum vitae Virorum, et Reipubli-
carum monumenta; Moralis, et Civilis doctrinae ea
propriae sunt; ut dominanti vocabulo Historiae nun-
cupentur. Jurisprudentiae vero historiae sunt, quae le-
ges in Rep. hoc, vel illo tempore rogatas, et ad eas a-
liorum interpretationes adhibitas, et rerum judicatarum
exempla complectuntur. Mathesis autem historiam nul-
lam habet: quia exemplis non utitur: nec logice, quia
utitur alienis, et ubi ea desunt, confingit: multominus
metaphisice, quia mentem humanam, et Deum, ut pu-
rissimas, simplicissimasque naturas, nihil praeterea con-
templatur. Atque hoc loci divisionem illam, qua omnes disci-
plinae omnis in Acroamaticas, et Exotericas deducuntur
a Graecis quidem accipio, sed alio sensum accipio, ut Acroama-
ticae, sive quae à Doctoribus audiendae sunt, quo faci-
lius acquirantur, sint ipsae artium, scientiarumque institu-
tiones: Exotericae vero, quibus addiscendis extra quisque
par est, sint quae de Artibus, Scientiisque proditae hi-
storiae. Expositis igitur omnibus humanarum Artium,
scientiarumque copiis, in iis ordine ad sapientiam capessen-
dis nostram ipsorum corruptam naturam sequemur
ducem. Nullum sane dubium esse, quin Pueritia quid-
tum ratione infirma aetas est, tantum memoria va-
leat: pueri enim vix trimuli omnia verba, omnes
locutiones ad omnem vitae usum necessarias jam tenent,
quas ingens lexici volumen vix capiat: nulla doctri-
ratione minus, magis memoria constat, quam sermonis;
nam ejus ratio consensus, et usus populi est:
Quem penes arbitrium est, et jus, et norma loquendi.
Nulla

39

commentarii, annales, clarorum vitae virorum et rerum publicarum monumenta, moralis et civilis doctrinae tam propriae sunt, ut dominanti vocabulo historiae nuncupentur. Iuris prudentiae vero historiae sunt quae leges in re publica hoc vel illo tempore rogatas, et ad eas a iuris consultis interpretationes adhibitas, et rerum iudicatarum exempla complectuntur. Mathesis autem historias non habet, quia exemplis non utitur, nec logice, quia utitur alienis, et ubi ea desunt, confingit; multo minus metaphysice, quia mentem humanam et Deum, ut purissimas simplicissimasque naturas, nihil praeterea contemplatur.

11. Atque hoc loci divisionem illam, qua disciplinae omnes in acroamaticas et exotericas diducuntur, a Graecis quidem accipio, sed aliorsum accipio, ut acroamaticae, sive quae a doctoribus audiendae sunt, quo facilius acquirantur, sint ipsae artium scientiarumque institutiones; exotericae vero, quibus addiscendis ex se quisque par est, sint quae de artibus scientiisque prodierunt historiae.

12. Expositis igitur omnibus humanarum artium scientiarumque copiis, in iis ordine ad sapientiam ediscendis nostram ipsorum corruptam naturam sequamur ducem. Nullum sane dubium est quin pueritia, quantum ratione infirma aetas est, tantum memoria valeat; pueri enim vix trimuli omnia verba, omnes locutiones ad omnem vitae usum necessarias iam tenent, quas ingens lexici volumen vix capiat. Nulla doctrina ratione minus, magis memoria constata, quam sermonis; nam eius ratio consensus et usus populi est, quem penes arbitrium est et ius et norma loquendi.

267-268 Gellius *Noctes Atticae* XX 5, 1-4 285 Horatius *Ad Pisones* 72

[fol_39v]

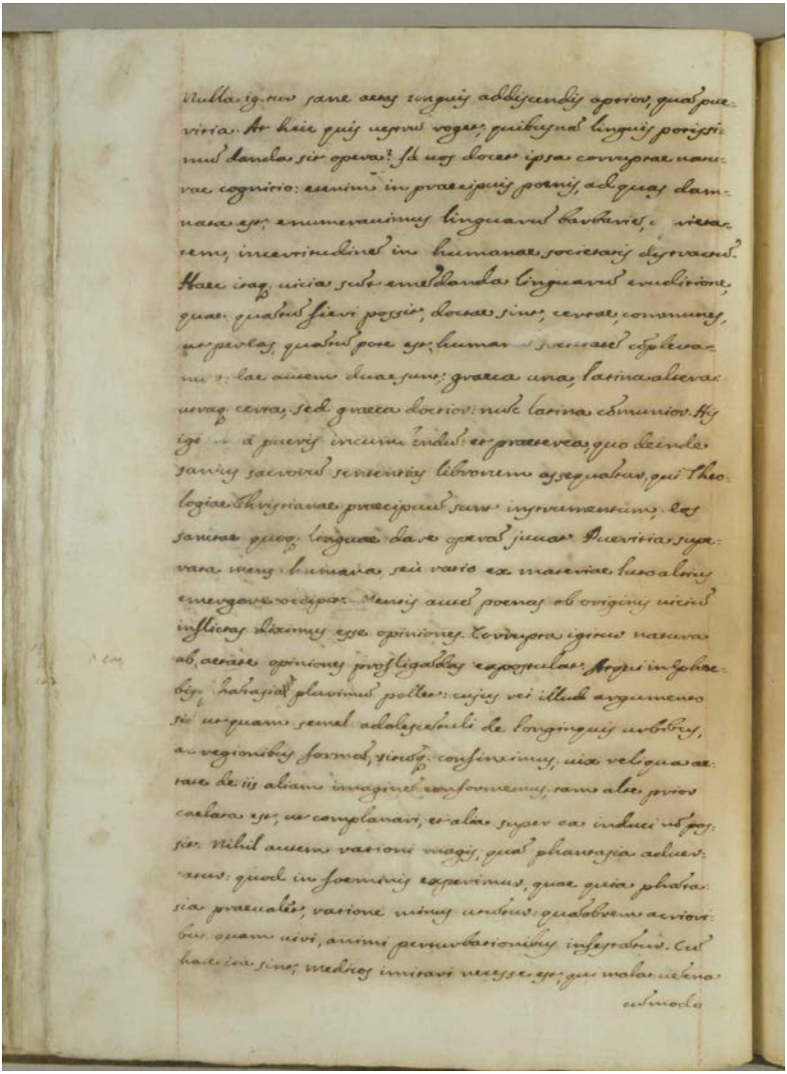

Nulla igitur sane aetas linguis addiscendis aptior, quam pue-
ritia. At hic quis nostrum roget, quibusnam linguis potissi-
mum danda sit opera? Id nos docet ipsa corruptae natu-
rae cognitio: etenim in praecipuis poenis, ad quas dam-
nata est, enumeravimus linguarum barbariem, et varie-
tatem, incertitudinem in humanae societatis dispendium.
Haec itaque vitia sunt emendanda linguarum eruditione,
quae, quantum fieri possit, doctae sint, certae, communes,
ut per eas, quantum potest est, humanam [illegible] societatem complea-
mur: hae autem duae sunt; graeca una, latina altera:
utraque certa, sed graeca doctior: nunc latina communior. Hys
igitur [illegible] a pueris incumbendum: et praeterea, quo deinde
sanctas sacrorum sententias librorum assequatur, qui Theo-
logiae Christianae praecipuum sunt instrumentum, eas
sanctae quoque linguae dare operam juvat. Pueritia supe-
rata mens humana, seu ratio ex materiae luto altius
emergere incipit. Mentis autem poenas ob originis vitium
inflictas diximus esse opiniones. Corrupta igitur natura
ab aetate opiniones profligandas expostulat. Atque in ephe-
bis phantasia plurimum pollet: cujus rei illud argumento
sit, ut quam semel adolescentuli de longinquis urbibus,
aut regionibus formam, sitosque confinximus, ita reliqua ae-
tate de iis aliam imaginem conformemus, tam alte prior
caelata est, ut complanari, et alia super eas induci non pos-
sit. Nihil autem rationi magis, quam phantasia adver-
satur: quod in foeminis experimur, quae quia phanta-
sia praevalent, ratione minus utuntur: quapropter acrio-
ribus quam viri, animi perturbationibus infestantur. Cum
haec ita sint, medicos imitari necesse est, qui mala utcum-
cumque

Nulla igitur sane aetas linguis addiscendis aptior quam pueritia. At heic quis vestrum roget: quibusnam linguis potissimum danda sit opera? Id vos docet ipsa corruptae naturae cognitio; etenim in praecipuis poenis, ad quas damnata est, enumeravimus linguarum barbariem, varietatem, incertitudínem in humanae societatis distractum. Haec itaque vicia sunt emendanda linguarum eruditione, quae, quantum fieri possit, doctae sint, certae, communes, ut per eas, quantum pote est, humanam societatem complectamur. Eae autem duae sunt: Graeca una, Latina altera, utraque certa; sed Graeca doctior; nunc Latina communior. His igitur a pueris incumbendum, et praeterea, quo deinde sanius sacrorum sententias librorum assequantur, qui theologiae Christianae praecipuum sunt instrumentum, eos sanctae quoque linguae dare operam iuvat.

13. Pueritia superata, mens humana seu ratio ex materiae luto altius emergere occipit. Mentis autem poenas ob originis vicium inflictas diximus esse opiniones. Corrupta igitur natura ab ea aetate opiniones profligandas expostulat. Atqui in ephoebis phantasia plurimum pollet; cuius rei illud argomento sit, ut, quum semel adolescentuli de longinquis urbibus ac regionibus formam situmque confinximus, vix reliqua aetate de iis aliam imaginem conformemus: tam alte prior caelata est, ut complanari et alia super ea induci non possit. Nihil autem rationi magis quam phantasia adversatur; quod in foeminis experimur, quae, quia phantasia praevalent ratione minus utuntur, quamobrem acrioribus quam viri animi perturbationibus infestantur. Cum haec ita sint, medicos imitari necesse est, qui mala venena

---

305. ea] add. in marg. D1 **306.** phantasia] phantasiam D: corr. D1 **307.** quum] quam D: emend. Visc.

[fol_40r]

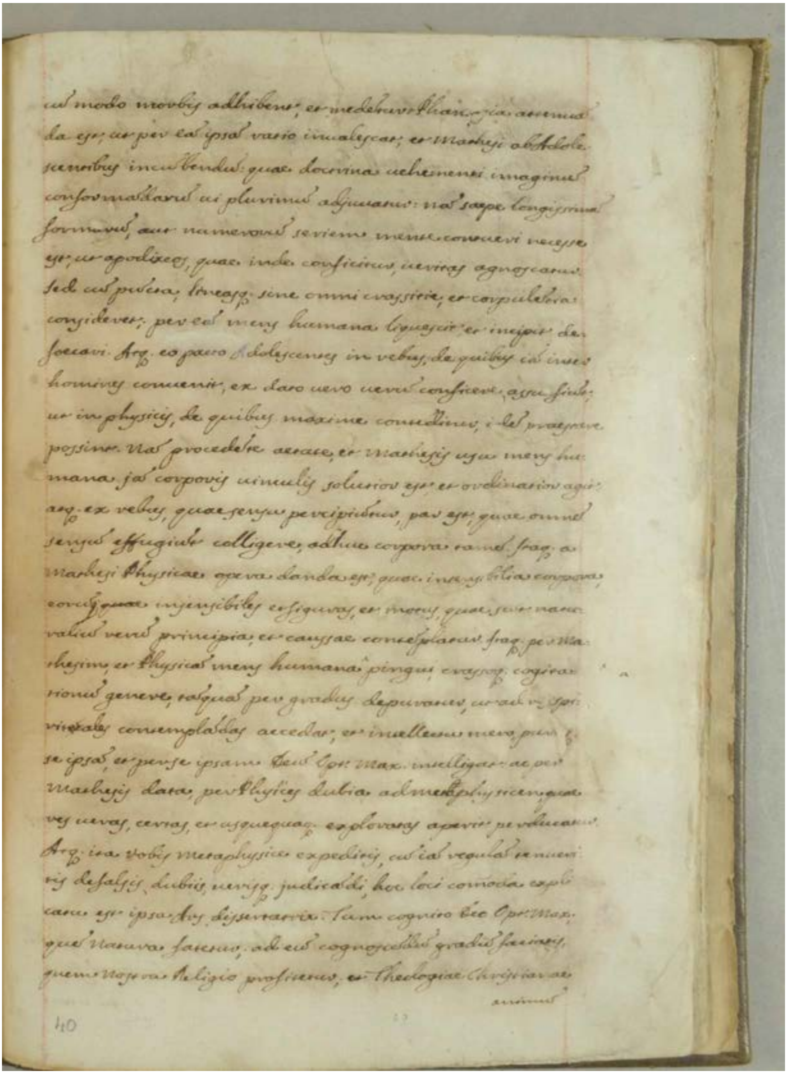
eum modo morbis adhibent, et medentur. Mathesis itaque animan-
da est, ut per eam ipsam ratio invalescat; et Mathesi ab Adole-
scentibus incumbendum: quae doctrina vehementi imaginatione
conformata, et plurimum adjuvatur: nam saepe longissimas
formulas, aut numerorum seriem mente continere necesse
est, ut apodixes, quae inde conficimus, veritas agnoscamus.
Sed cum puncta, lineasque sine omni crassitie, et corpulentia
considerat; per eam mens humana liquescit, et incipit de-
faecari. Atq. eo pacto Adolescentes in rebus, de quibus cum inter
homines convenit, ex claro vero verum conficere, assuefiunt,
ut in physicis, de quibus maxime contendimus, idem praestare
possint. Nam procedente aetate, et Mathesis usu mens hu-
mana jam corporis vinculis solutior est, et ordinatior agit:
atq. ex rebus, quae sensu percipiuntur, par est, quae omnem
sensum effugiunt colligere, adhuc corporea tamen. Itaq. a
Mathesi Physicae opera danda est, quae insensibilia corpora,
eorumque insensibiles configurationes, et motus, quae sunt natu-
ralium rerum principia, et caussae contemplatur. Itaq. per Ma-
thesim, et Physicam mens humana pingui, crassoq. cogita-
tionum genere, eoque per gradus depurato, ut ad res spi-
rituales contemplandas accedat, et intellectu mero primum
se ipsam, et per se ipsam Deum Opt. Max. intelligat: ac per
Mathesis data, per Physices dubia ad metaphysicam quae
res veras, certas, et usquequaq. exploratas aperte pervolutam.
Atq. ita vobis Metaphysicae expeditis, cum ea regula certi ve-
ri de falsis, dubiis, verisq. judicandi, hoc loci commoda expli-
cata est ipsa Artis dissertatrix. Tum cognito Deo Opt. Max.
quem Natura fatemur, ad eum cognoscendum gradum facimus,
quem Nostra Religio profitemur, et Theologiae Christianae
animum

40

cum modo morbis adhibent et medentur. Phantasia attenuanda est, ut per eam ipsam ratio invalescat, et mathesi ab adolescentibus incumbendum, quae doctrina vehementi imaginum conformandarum vi plurimum adiuvatur; nam saepe longissimam formarum aut numerorum seriem mente contueri necesse est ut apodixeos, quae inde conficitur, veritas agnoscatur. Sed cum puncta lineasque sine omni crassitie et corpulentia consideret, per eam mens humana liquescit et incipit defoecari. Atque eo pacto adolescentes in rebus, de quibus iam inter homines convenit, ex dato vero verum conficere assuefiunt, ut in physicis, de quibus maxime contenditur, idem praestare possint. Nam procedente aetate et mathesis usu mens humana iam corporis vinculis solutior est et ordinatior agit, atque ex rebus, quae sensu percipiuntur, par est quae omnem sensum effugiunt colligere, adhuc corpora tamen. Itaque a mathesi physicae opera danda est, quae insensibile corpora eorumque eorum insensibiles et figuras et motus, quae sunt naturalium rerum principia et caussae, contemplatur. Itaque per mathesim et physicam mens humana a pingui crassoque cogitationum genere, tanquam per gradus, depuratur, ut ad res spiritales contemplandas accedat, et intellectu mero puroque se ipsam et per se ipsam Deum Opt. Max. intelligat; ac per mathesis data, per physices dubia ad metaphysicen, quae res veras, certas et usquequaque exploratas aperit, perducatur. Atque ita vobis metaphysice expeditis, cum iam regulam tenueritis de falsis, dubiis verisque iudicandi, hoc loci commoda explicatu est ipsa ars dissertatrix. Tum cognito Deo Opt. Max. quem natura fatetur, ad eum cognoscendum gradum faciatis, quem nostra religio profitetur, et theologiae Christianae

---

318-330 Plato *Res publica* VII 526 a-c

---

332. eorumque] eorum quae D: corr. D1 **334.** a] add. in marg. D1 **335.** spiritales] spirituales D: corr. D1 **338.** physices] phyces D: corr. D1 metaphysicen] affectant D: corr. D1

[fol_40v]

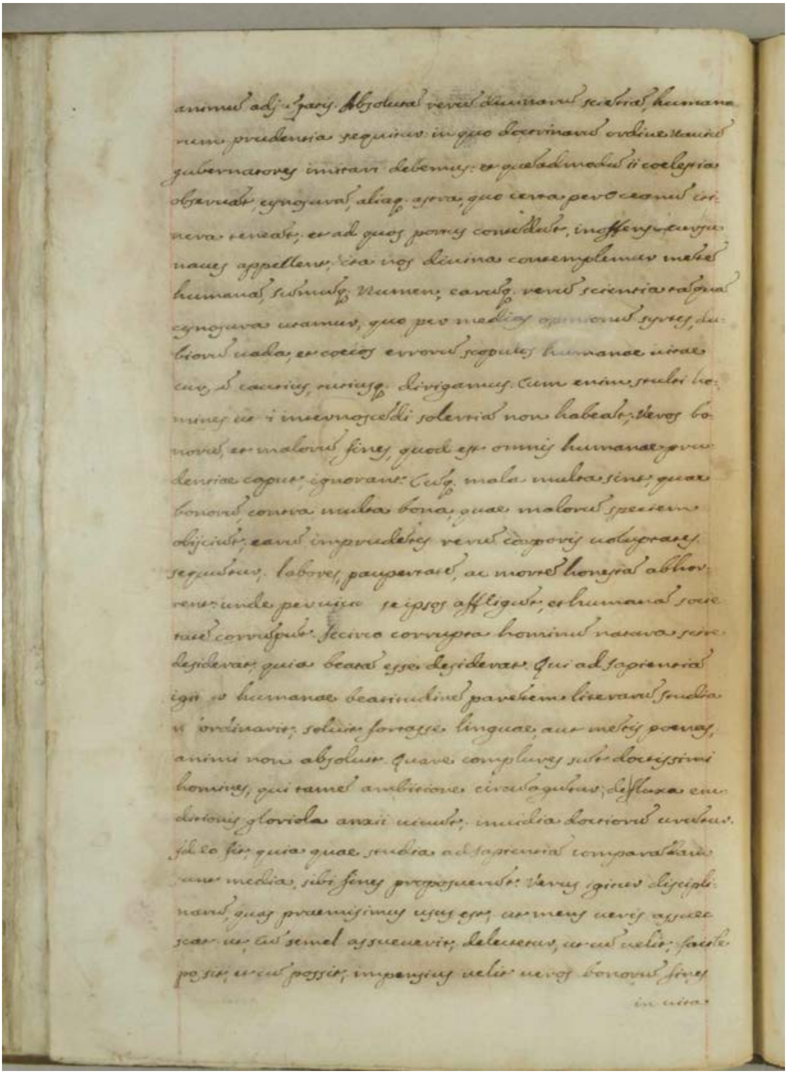

animum adjiciparis. Absolutam rerum divinarum scientiam, humana-
rum prudentia sequitur: in quo doctrinarum ordine nauticos
gubernatores imitari debemus: et quemadmodum ii coelestia
observant, cynosuram, aliaque astra, quae certa per Oceanum iti-
nera teneant, et ad quos portus contendant, inoffensi cursu-
nautes appellent; ita nos divina contemplemur, ut res
humanas, summumque Numen, caeteraque rerum scientia tamquam
cynosura utamur, quo per medias opinionum syrtes, du-
biorum vada, et caecos errorum scopulos humanae vitae
cursum cautius, tutiusque dirigamus. Cum enim stulti ho-
mines id internoscendi solertiam non habeant, veros bo-
norum, et malorum fines, quod est omnis humanae pru-
dentiae caput, ignorant. Cumque mala multa sint, quae
bonorum contra multa bona, quae malorum speciem
objiciunt, eam ob imprudentes rerum corporis voluptates
sequuntur, labores, paupertatem, ac mortem honestam abhor-
rent: unde per vitam se ipsos affligunt, et humanam socie-
tatem corrumpunt. Scitote corruptam hominum naturam scire
desiderare, quia beata esse desiderat. Qui ad sapientiam
igitur humanae beatitudinis partem literarum studia
ordinavit; solum forasse linguae, aut metris poemata,
animi non absolvit. Quare complures sunt doctissimi
homines, qui tamen ambitione circumaguntur, de fluxa eru-
ditionis gloriola anxii vivunt, invidia doctiorum uruntur.
Id eo fit, quia quae studia ad sapientiam comparata sunt
media, sibi fines proposuerunt. Verum genere discipli-
narum, quas praemisimus usus est, ut mens veris assue-
scat, ut, cum semel assueverit, delectetur, ut cum velit, facile
possit, ut cum possit, impensius velit veros bonorum fines

in vita

animum adiungatis.

14. Absolutam rerum divinarum scientiam humanarum prudentia sequitur; in quo doctrinarum ordine navium gubernatores imitari debemus, et quemadmodum ii coelestia observant, cynosuram aliaque astra quo certa per oceanum itinera teneant, et ad quos portus contendunt inoffenso cursu naves appellent, ita nos divina contemplemur, mentem humanam summumque Numen, earumque rerum scientia tanquam cynosura utamur quo per medias opinionum syrtes, dubiorum vada et caecos errorum scopulos humanae vitae cursum cautius tutiusque dirigaruus. Cum enim stulti homines veri internoscendi solertiam non habeánt, veros bonorum et malorum fines, quod est omnis humanae prudentiae caput, ignorant. Cumque mala multa sint, quae bonorum, contra multa bona, quae malorum speciem obiiciunt, earum imprudentes rerum corporís voluptates sequuntur, labores, paupertatem ac mortem honestam abhorrent; unde per vicia se ipsos affligunt et humanam societatem corrumpunt. Iccirco corrupta hominum natura scire desiderati, quia beatam esse desiderati. Qui ad sapientiam igitur humanae beatitudinem parentem literarum studia non ordinaria, solvit fortasse linguae aut mentis poenas, animi non absolvit. Quare complures sunt doctissimi homines, qui tamen ambizione circumaguntur, de fluxa eruditionis gloriola anxii vivunt, invidia doctiorum uruntur. Id eo fit quia, quae studia ad sapientiam comparandam sunt media, sibi fines proposuerunt. Verus igitur disciplinarum, quas praemisimus, usus est, ut mens veris assuescat; ut, cum semel assueverit, delectetur; ut, cum velit, facile possit, et, cum possit, impensius velit veros bonorum fines

---

356-357 Cicero *De finibus* I 12

---

354. caecos] coecos D: emend. Visc. **368.** de fluxa] defluxa D: corr. D1

[fol_41r]

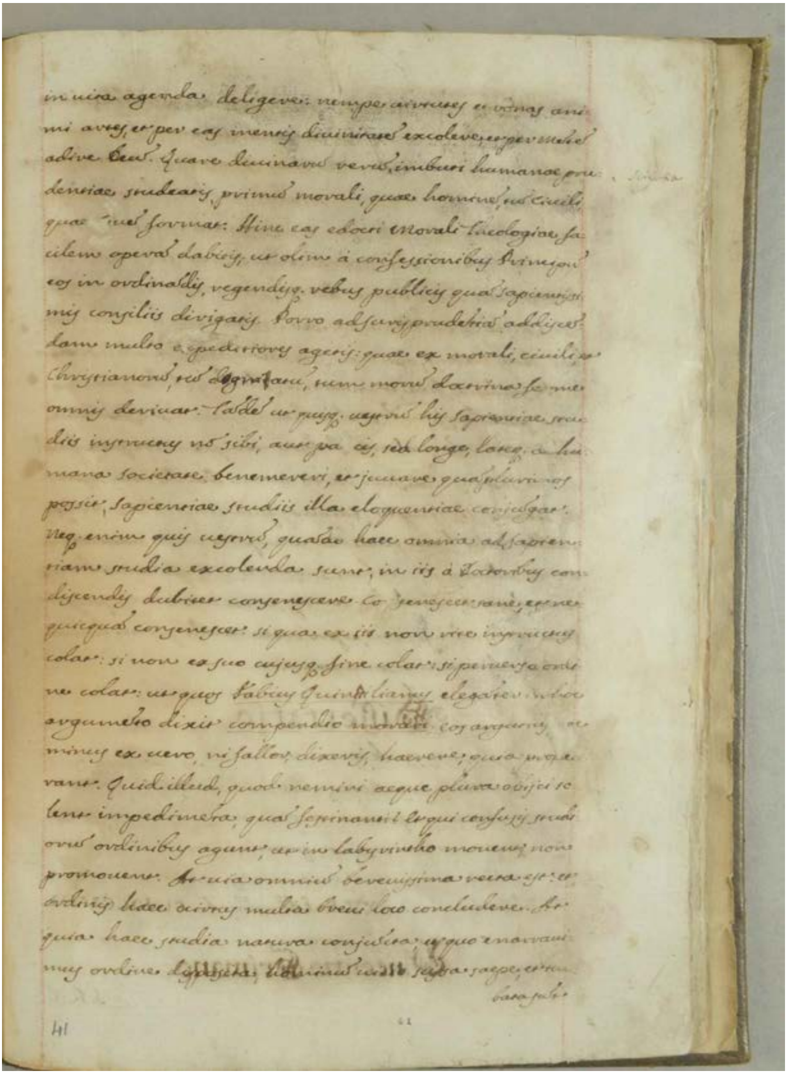

in vita agenda deligere: nempe virtutes et vitia ani-
mi artes, et per eas mentis divinitatem excolere, et per multa
adire Deum. Quare deinantur vero, imbuti humanae pru-
dentiae studeatis, primum morali, quae hominem, tum civili,
quae civem format. Hinc eas edocti Morali theologiae fa-
cilem operam dabitis, ut olim a confessionibus Principum
eos in ordinandis, regendisque rebus publicis quam sapientissi-
mis consiliis dirigatis. Porro ad iurisprudentiam addiscen-
dam multo expeditiores agetis: quae ex morali, civili, et
Christianorum religione tanquam nunc mores doctrina fere
omnis derivatur. Postremo ut quisque vestrum his sapientiae stu-
diis instructus non sibi, aut suis, sed longe, lateque hu-
manae societati benemereri, et iuvare quamplurimos
possit, sapientiae studiis illam eloquentiae coniungat.
Neque enim quis vestrum, quamdiu haec omnia ad sapien-
tiam studia excolenda sunt, in iis a Doctoribus con-
discendis dubitet consenescere. Consenescet sane, et tamen
quicquid consenescet: si quae ex iis non recte instructus
colat: si non ex suo cuiusque fine colat: si perversa ordi-
ne colat: ut quos Fabius Quintilianus eleganter in hoc
argumento dixit compendio morari, eos argutius ac
minus ex vero, ni fallor, dixeris haerere, quo propera-
rent. Quid illud, quod nemini aeque plura obiici so-
lent impedimenta, quam festinantibus? Et qui confusis studi-
orum ordinibus aguntur, ut in labyrintho moventur, non
promoventur. At via omnium brevissima recta est: et
ordinis haec virtus multa brevi loco concludere. At
quia haec studia natura coniuncta, et quo enarravi-
mus ordine disposita, [illegible] sese saepe, et
bata sibi

41

in vita agenda deligere, nempe virtutes et bonas animi artes, et per eas mentis divinitatem excolere, et per mentem adire Deum. Quare, divinarum rerum scientia imbuti, humanae prudentiae studeatis, primum morali, quae hominem, tum civili, quae civem format. Hinc, eas edocti, morali theologiae facilem operam dabitis ut olim a confessionibus principum eos in ordinandis regendisque rebus publicis quam sapientissimis consiliis dirigatis. Porro ad iuris prudentiam addiscendam multo expeditiores agetis, quae ex morali, civili et Christianorum, tum dogmatum tum morum, doctrina ferme omnis derivat. Tandem, ut quisque vestrum, his sapientiae studiis instructus non sibi aut paucis, sed longe lateque de humana societate bene mereri et iuvare quam plurimos possit, sapientiae studiis illa eloquentiae coniungat. Neque enim quis vestrum, quando haec omnia ad sapientiam studia excolenda sunt, in iis a doctoribus condiscendis dubitet consenescere. Consenescet sane, et nequicquam consenescet, si qua ex iis non rite instructus colat, si non ex suo cuiusque fine colat, si perverso ordine colat, ut quos Fabius Quinctilianus eleganter in hoc argomento dixit compendio morari; eos argutius nec minus ex vero, ni fallor, dixeris, haerere, quia properant. Quid illud, quod nemini aeque plura obiici solent impedimenta quam festinanti? Et qui confusis studiorum ordinibus agunt, ut in labyrintho movent, non promovent. At via omnium brevissima recta est; et ordinis haec virtus: multa brevi loco concludere. At quia haec studia, natura coniuncta et quo enarravimus ordine disposita, hominum vicio scissa saepe et turbata

394-395 Quintillianus *Institutio oratoria* I 4, 22

377. scientia] add. in marg. D1 **384.** dogmatum] dignitatum D: corr. D1

[fol_41v]

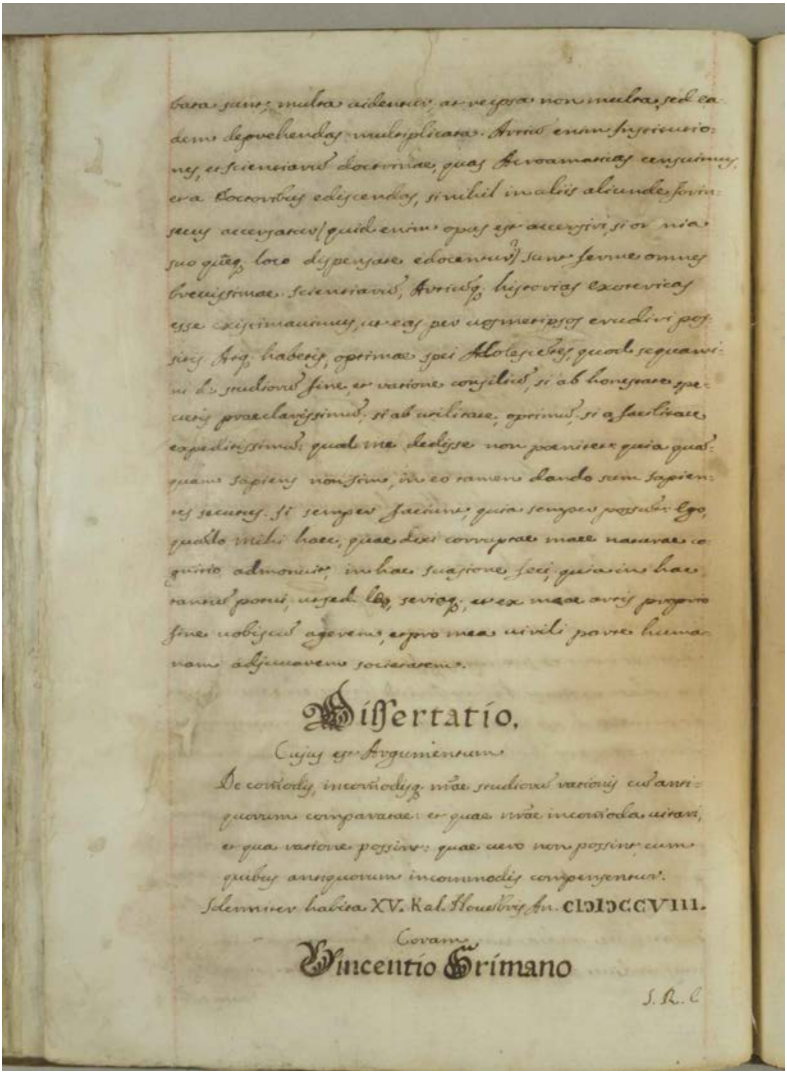

bata sunt; multa videntur, at re ipsa non multa, sed ea-
dem deprehendas multiplicata. Artis enim inscriptio-
nes, et scientiarum doctrinae, quas Acroamaticas censuimus,
et a Doctoribus ediscendas, si nihil in aliis aliunde sorti-
tus accersatur (quid enim opus est accersiri, si omnia
suo quaeque loco dispensare edocemur) sunt ferme omnes
brevissimae scientiarum, Artiumque historias exotericas
esse existimavimus, ut eas per vosmetipsos erudiri pos-
sitis. Atque habetis, optimae spei Adolescentes, quod sequami-
ni de studiorum fine, et ratione consilium, si ab honestate spe-
ctetis praeclarissimum, si ab utilitate, optimum, si a facilitate,
expeditissimum: quod me dedisse non paenitet, quia quam-
quam sapiens non sim, in eo tamen dando sum sapien-
tes secutus. Si semper faciunt, quia semper possunt. Ego,
quod ille mihi haec, quae dixi corruptae meae naturae co-
gnitio admonuit, in hac suasione feci, quia in hac
tantum potui, ut sed Leges, seriaque, et ex meae artis proprio
fine nobiscum agerem, et pro mea virili parte huma-
nam adjuvarem societatem.

Dissertatio,

Cujus est Argumentum

De commodis, incommodisque nostrae studiorum rationis cum anti-
quorum comparatae: et quae nostrae incommoda vitari,
et qua ratione possint: quae vero non possint, cum
quibus antiquorum incommodis compensentur.

Solemniter habita XV. Kal. Novembris An. CIↃIↃCCVIII.

Coram

Vincentio Grimano

S. R. C.

sunt, multa videntur, at re ipsa non multa, sed eadem deprehendas multiplicata. Artium enim institutions et scientiarum doctrinae, quas acroamaticas censuimus et a doctoribus ediscendas, si nihil in aliis aliunde forinsecus accersatur (quid enim opus est accersiri, si omnia suo quaeque loco dispensate edocentur?) sunt ferme omnes brevissimae. Scientiarum artiumque historias exotericas esse existimavimus ut eas per vosmet ipsos erudiri possitis.

15. Atque habetis, optimae spei adolescentes, quod sequamini de studiorum fine et ratione consilium, si ab honestate spectetis praeclarissimum; si ab utilitate, optimum; si a facilitate, expeditissimum, quod me dedisse non poenitet, quia, quanquam sapiens non sim, in eo tamen dando sum sapientes secutus. Si semper faciunt, quia semper possunt, ego, quando mihi haec, quae dixi, corruptae meae naturae cognitio admonuit, in hac suasione feci, quia in hac tantum potui, ut sedulo serioque et ex meae artis proprio fine vobiscum agerem, et pro mea virili parte humanam adiuvarem societatem.

---

420. sedulo serioque] sedula seriaque D: corr. D1 meae] maae D: corr. D1

Indice dei nomi

CLASSICI

Caio Aquilio Gallo
Archimede
Aristotele
Asinio
Agostino da Ippona
Bacone Francesco
Biante
Cartesio Renato
Catone
Catullo
Chilone Lacedemone
Cicerone
Jacques Cujas
Dante
Demostene
Democrito
Diogene
Epitteto
Epicuro
Ficino Marsilio
Filone di Alessandria
Galeno
Gellio
Giovenale
Ippocrate
Lattanzio
Licurgo
Livio
Lucano
Lucrezio
Malebranche Nicholas
Marciano
Marziale
Omero
Orazio
Ovidio
Paolo
Persico Flacco
Pico della Mirandola
Pitagora
Platone
Plauto
Plinio
Plutarco
Pollione
Quintilliano
Sallustio
Scipione
Seneca
Senofonte
Socrate
Tacito
Talete
Terenzio
Tertulliano
Ulpiano

Virgilio
Vitruvio
Zenone

MITOLOGICI

Adamo
Anfione
Apollo
Bacco
Circe
Ercole
Marte
Mercurio
Minerva
Orfeo

STORICI

Accursio
Achille
Alcesimarco
Alessandro Magno
Annibale
Attila
Augusto
Caligola
Carlo II
Giuio Cesare
Ciro
Cleomene
Cornelia, madre dei Gracchi
Cremente
Cristo
Isaia
Magellano Ferdinando
Menedemo
Nino
Tolomeo Filadelfo

CONTEMPORANEI DI VICO

Filomarino Ascanio
Filomarino Camilla
Filomarino Marcello
Palazolio Antonio
Scoppa Giuseppe
Vidania Vincenzo

Fonti citate

Agostino, *Confessiones*
Aristotele, *Poetica*

Bacone Francesco, *De augumentis scientiarum*

Catullo, *Carmina*
Cicerone, *Academica priora*
Cicerone, *Ad familiares*
Cicerone, *Ad Quintum fratem*
Cicerone, *De divinatione*
Cicerone, *De domo sua*
Cicerone, *De fato*
Cicerone, *De finibus*
Cicerone, *De legibus*
Cicerone, *De natura deorum*
Cicerone, *De officiis*
Cicerone, *De oratore*
Cicerone, *Divinatio in Q. Caecilum*
Cicerone, *In Verrem orationes*
Cicerone, *Pro A. Licinio Archia poeta oratio*
Cicerone, *Tusculanae disputationes*
Cicero, *Somnium Scipionis*

Dante Alighieri, *Inferno*
Diogene, *Vitae*

Ficino Marsilio, *Opera omnia*
Filone, *De agricultura*

Gellio, *Noctes Atticae*
Giovenale, *Saturae*
Giulio Cesare, *De bello civili*

Ippocrate, *Aphorismi*

Lattanzio, *De opificio Dei*
Lattanzio, *Divinae institutiones*
Livio, *Ab Urbe condida*
Lucrezio, *De rerum natura*

Marciano, *De legibus et senatus consultis*

Orazio, *Carmina*
Orazio, *Epistolae*
Orazio, *Epistula ad Pisones*
Orazio, *Sermones*
Ovidio, *Fasti*

Paolo, *Ad Hebreis*
Persio, *Saturae*
Pico della Mirandola, *De hominis dignitate*
Platone, *Alcibiades*
Platone, *Apologia Socratis*
Platone, *Charmides*
Platone, *Ion*
Platone, *Hipparchus*
Platone, *Leges*
Platone, *Meno*
Platone, *Phaedrus*
Platone, *Philo*
Platone, *Protagoras*
Platone, *Res publica*
Plauto, *Aulularia*
Plauto, *Bacchides*
Plauto, *Cistellaria*
Plauto, *Poenulus*
Plauto, *Eunuchus*
Plinio, *Naturales Historiae*
Plutarco, *Alexander*

Plutarco, *Lycurgus*

Quintilliano, *Institutio oratoria*

Sallustio, *De bello Iugurthino*
Sallustio, *De coniuratione Catilinae*
Seneca, *Ad Lucilium*
Seneca, *De brevitate vitae*
Seneca, *De otio*

Tacito, *Annales*
Tacito, *De vita Iulii Agricola*
Terenzio, *Adelphoe*
Terenzio, Afer*Andria*
Terenzio, *Heautontimorumenos*
Terenzio, *Hecyra*
Terenzio, *Phormio*

Ulpiano, *De iure patronis*

Varro, *De lingua Latina*
Virgilio, *Aeneis*